

ISSN: 2149-5866

Çeşm-i Cihan

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

The E-Journal of History-Culture and Art Researches

Cilt/Volume: 7 Sayı/Issue: 2 Yıl/Year: Kış/Winter 2020

Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM)

2020-7
2

Bartın Üniversitesi
Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi

Çeşm-i Cihan

Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

ISSN: 2149-5866

Cilt: 7 Sayı: 2
Kış 2020

BARTIN

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ
Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uyg. ve Araş. Merkezi (BAYTAM) Müdürü

Editör / Editor

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ

Editör Yardımcısı / Assistant of Editor

Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Sinan PAKSOY

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ	(Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK	(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Emrah ÇETİN	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülcan AVŞİN GÜNEŞ	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zahide PARLAR	(İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mine DEMİR	(Bartın Üniversitesi)

Bilim Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Arif BİLGİN	(Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlud DUDIC	(Novi Pazar University, Serbia)
Prof. Dr. İlhan ERDEM	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ	(Karatekin Üniversitesi)
Prof. Dr. Doukas KAPANTAIS	(Academi of Athens, Greece)
Prof. Dr. Seyfullah KARA	(Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Bachir KHELIFI	(University of Mascara, Algeria)
Prof. Dr. Mehmet VURAL	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU	(Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Alyona Yuldaşkızi BALTABAYEVA	(Ahmet Yesevi University, Kazakhstan)
Prof. Dr. Ahmet EFİLOĞLU	(Bülent Ecevit Üniversitesi)
Prof. Dr. Mutlu TÜRKMEN	(Bayburt Üniversitesi)
Doç. Dr. Alsou KAMALİEVA	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat KELİKLİ	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat KUL	(Bayburt Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Ayad OMAR	(Tripoli University, Libya)
Doç. Dr. Barış SARIKÖSE	(Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Melek SARI GÜVEN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Naz PENAH	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür TOKAN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Fariz AHMADOV	(Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaijan)
Dr. Ramezan Mahdavi AZADBONI	(University of Mazandaran, Iran)
Dr. Kalliope PAVLI	(Panteion University of Socail and Political Science, Greece)

Dizgi / Typographic
Arş. Gör. Arif DEMİRER

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK	(Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfullah KARA	(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa BULAT	(Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Döndü Tülay ÖZKUL	(Malatya Turgut Özal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülay KARAMAN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhittin TURAN	(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)

İletişim Adresi / Correspondence Address

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
74100 Merkez - BARTIN

Telefon / Phone

0378 501 12 03/12 39

Faks / Fax

0378 501 10 15

e-mail

mhizmetli@bartin.edu.tr cesmicihandergi@bartin.edu.tr

Internet

<http://baytam.bartın.edu.tr/> <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan>

© **Copyright:** BÜ Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM). **Çeşm-i Cihan yılda iki sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.** Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. Dergi yayın kurallarına <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan> adresinden ulaşılabilir.

Dergimizin Tarandığı İndeksler

ÇEŞM-İ CİHAN
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

Cilt: 7 Sayı: 2

ISSN: 2149-5866

Kış 2020

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ Editörden	1
--	---

MAKALELER

Prof. Dr. Murat AĞARI İslam Coğrafyacılarında Ye'cûc Me'cûc Bahsi.....	2
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz TOP Bilinmeyen Bir 16. Yüzyıl Şairi: Dîdârî (Doğ.??/? - Öl.??/?) ve Gazelleri.....	33
Dr. Öğr. Üyesi Fırat ENGİN Sivil Eylem Pratiklerinin Anıt Bağlamında İrdelenmesi.....	59

KİTAP TANITIMI

Prof. Dr. Murat AĞARI Mühellebî ve Eseri Kitâbü'l-Azîzî.....	82
--	----

SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ Prof. Dr. Mehmet Azimli İle “Siyeri Farklı Okumak” Eseri Üzerine Söyleşi.....	86
--	----

EDİTÖRDEN

Değerli araştırmacılar ve kıymetli okuyucular,

T.C. Bartın Üniversitesi Bartın ve Yöresi Tarih - Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinin süreli yayını olan ÇEŞM-İ CİHAN Tarih - Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi 2014 yılında yayın hayatına başladı. İlk günden itibaren ulusal hakemli dergiler arasında önemli bir konuma sahip olmayı amaçlayan dergimiz akademik yayın titizliğini devam ettirerek 14. sayısına ulaşmış ve altıncı yılını tamamlamıştır. 2016 yılı itibariyle Dergipark'a taşınmış olan dergimiz TR Dizin'de taranmak için de gerekli girişimlerde bulunmuştur. Çok değerli yazarlara ait çalışmaların yer aldığı bu sayıyı da sizlerle paylaşmaktan mutluluk duymaktayız.

Dergimizin 7. cildinin ikinci sayısı farklı alanlara ait bilimsel makaleler ve değerlendirme yazılarıyla yine zengin bir içeriğe sahip bulunmaktadır. Bu sayımızda tarih, edebiyat ve sanat alanlarına ait 3 makale, 1 kitap tanıtımı ve 1 söyleşi yazısı bulunmaktadır. Bu sayımızda Prof. Dr. Murat Ağarı, Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Top ve Dr. Öğr. Üyesi Fırat Engin'e ait makaleler; Prof. Dr. Murat Ağarı'nın kitap tanıtımı yazıları ve Prof. Dr. Mustafa Hizmetli'nin söyleşi yazısı siz değerli okuyucu ve araştırmacılarla buluşmuştur. Çalışmaları ile dergimize katkıda bulunan değerli araştırmacılarımıza ve dergi hakemliğini kabul ederek dergimize yaptıkları katkı için tüm hakemlerimize teşekkürü bir borç biliyoruz. Bu sayının teknik hazırlığını üstlenen Dr. Öğr. Üyesi Mine Demir, Dr. Öğr. Üyesi Sinan Paksoy ve Arş. Gör. Arif Demirer başta olmak üzere emeği geçen herkese katkı ve desteklerinden ötürü teşekkür ederiz. Bu vesileyle bir sonraki sayımızın 2021 Haziran ayında çıkacağını hatırlatmak isteriz.

Yeni sayımızda buluşmak üzere,

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ
Aralık 2020

İSLAM COĞRAFYACILARINDA YE'CÛC ME'CÛC BAHSİ

Prof. Dr. Murat AĞARI*

Öz: Ye'cûc-Me'cûc ile ilgili bilgiler genel olarak tarih, tefsir, kelim ve hadis şerhi kitaplarında yer almakta ve tefsir ve hadis alanlarının konusu olarak işlenmektedir. Benzer şekilde Ya'kûbî, İbn Hurdazbih, İstahrî, İbn Havkal, İbnü'l-Fakîh, İbn Rüsteh, Makdisî ve Kazvinî gibi coğrafyacılar da Ye'cûc-Me'cûc, Zülkarneyn ve Sedd-i İskender üzerine bilgiler mevcuttur. Bu çalışmada, farklı konularda dağınık halde bulunan bu bilgiler bir bütün olarak verilecektir. Ye'cûc-Me'cûc, Zülkarneyn ve İskender seddi hakkında genel bilgi verildikten sonra, Ye'cûc-Me'cûc ile Türkler arasında kurulan bağlantıya temas edilecek ve bu konuda dile getirilen görüşlere yer verilecektir. Ardından Müslüman coğrafyacılarıdaki bilgiler verilecek ve çalışma değerlendirmenin yer alacağı bir Sonuç bölümüyle tamamlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ye'cûc-Me'cûc, Zülkarneyn, İskender seddi, Müslüman coğrafyacılar, Ya'kûbî, İbn Hurdazbih, İstahrî

YACUC-MACUC at GEOGRAPHICAL WORKS of MUSLIM GEOGRAPHERS

Abstract: Information on Yacuc-Macuc are in the books of history, tafsir, qelam and hadith. They are researched as the subject of tafsir and hadith. Meanwhile, there have been information on geographers like Yaqubi, Ibn Hurdazbih, Istakhri, Ibn Havqal Ibn Rusta, Maqdisi and Qazvini. In this article, these scattered information on different subjects would be given totally. Firstly general knowledge would be presented about Yacuc-Macuc, Zülqarnayn and Alexander barrier/ dam, and the relations between Yacuc-Macuc and Turks it would be dealt with. Later, we would introduce the information at Muslim geographers. The article would be ended with Conclusion.

Keywords: Greek Yacuc-Macuc, Zülqarnayn, Alexander barrier/ dam, Muslim geographers, Yaqubi, Ibn Hurdazbih, Istakhri

I. ANA HATLARIYLA YE'CÛC ve ME'CÛC

Ye'cûc-Me'cûc, Zülkarneyn döneminde ortaya çıkan ve kıyametin kopmasına yakın dönemde zuhur ederek yeryüzünde bozgunculuk yapacak olan topluluktur. (Çelebi, 2013, 43: 374) Tevrat'ta Gog ve Magog'dur. Kitâb-ı Mukaddes'de ve İslâmî kıyamet telakkisinde ehemmiyetli iki halktır. (Wensinck, 1986, 13: 369) Tekvîn'de (X, 2, 21) Yâfes ile ilgili görülen bilgiler arasında, Yâfes'in Gomer, Mecuc, Maday, Yavan, Tubal, Meşek ve Tirasu adlarıyla yedi oğlu ile Senna adında büyük bir kardeşinin bulunduğu görülür. Bu adlara Arapçalaşmış şekiller

* Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ORCID ID: 0000 0003 1720 4598

altında İslâmî eserlerde de rastlanır. Tevrat'ta mevcut rivayetlerle Türk soyunun Nûh'un bu oğlundan geldiği ileri sürülür. Bu iddialar Arapça eserlere de geçmiştir. (Furat, 1986, 13: 333) Hezekiel 38/2-3:"Âdemoğlu! Magog diyarından olan, Roşun, Meşekin ve Tubalın beyi Gog'a yönel ve ona karşı peygamberlik et ve de: Yehova şöyle diyor: Roşun, Meşekin ve Tubalın beyi Gog, işte, ben sana karşıyım." İlk defa burada Gog ve Magog tabirlerine rastlıyoruz. Metnin ifadesinden anlaşıldığına göre Magog bir memleket adı, Gog ise, o memleketin reisi olmaktadır. (Cerrahoğlu, 1972: 97)

Tevrat ve İncillerde Ye'cûc-Me'cûc hakkındaki fikirler, yukarıda zikrettiklerimizden ibarettir. Kitâb-ı Mukaddes'in Lâtin harfli Türkçe tercümesinde, bir defa Tekvin'de Yâfes'in oğlu Ye'cûc ile Yuhanna'nın vahyinde Ye'cûc-Me'cûc lafızları geçmekte, diğerlerinde ekseriyetle Gog-Magog şeklinde zikredilmektedir. Zikredilen şu ibarelerden genel olarak anlaşılan mana Yahudilerin, Allah'a isyanları karşısında, onların çok kuvvetli bir kavim ve reisleriyle çarpışmak mecburiyetinde kalacakları ve Allah'ın yardımıyla bu mütecaviz ve müfsid kavmin mahvolacağı ve onların mekânları olarak ta uzak şimal gösterilmektedir. Bu kavmin ismi, yeri ve zamanı hakkında kat'i bir bilgi yoktur. (Cerrahoğlu, 1972: 100-101)

Asurlular Kimmerler'i "Gimirrai", İskitleri "İskuza/Asquzai" olarak adlandırmıştır. Urartularsa Kimmer ve İskitleri İşqigulu adıyla tanımlamaktadırlar. Grek kaynaklarında Skyt, Persçe gibi doğu dillerinde ise Sak ya da başka örneklerde olduğu gibi Saka, Caha gibi adlarla tanınırlar. Bu bilgiler daha sonra kutsal kitaplara yansımıştır: Anadolu'ya kuzeyden gelen diğer toplumlarla birlikte adları geçmektedir ve bunlar Nuh peygamberin oğlu Yâfes'ten türemişlerdir. (Tarhan, 2002, 1: 914)

Moğol kelimesi (ve halkı da) Ye'cûc Me'cûc ile ilişkilendirilir. (Heiduk, 2002, 8: 551) Tartars ismi Yunanca bir sözcük olan ve cehennem" kelimesinin karşılığı olan tartarus kelimesinden gelmektedir. Günlük hayatta inanılan mitolojiye göre Tatar cehennemden yollanmış bir vekildir, deccâla alamettir, bir tür şeytandır. Gizemli Doğu'da, Ye'cûc-Me'cûc'ün topraklarında taşkınlık çıkarmış İsmâil'in oğludur. İşte bundan dolayıdır ki Tanrı, işlenmiş olan günahların bir cezası olarak onu Hıristiyanların üzerine musallat etmiştir. Bununla birlikte Tatar ismi alçaklığın bir türevi olan düzenbazlık ve sahtekârlık ile aynı anlamda kullanılmaktadır. (Watson, 2002, 8: 567)

Bir başka kanaate göre, Ye'cûc ve Me'cûc (veya) Gog ve Magog Orta Asya'daki barbar millet dalgalarına verilen isimdir. Büyük İskender, onların akınlarını, Müslüman inancına göre, duvardan bir set çekerek durdurmuştur. Ahd-i Atîk'te bu isimlerle İskitler benimsenmektedir. (Cerrahoğlu, 1972: 103)

Ye'cûc-Me'cûc, Kur'ân'da ve sahih hadislerde zikredilir. Kehf sûresinde Ye'cûc-Me'cûc'den zaman ve mekân belirtilmeden geçmişte yaşamış bir topluluk şeklinde söz edilmekte, onların etrafa zarar verdikleri ve Zülkarneyn'in yaptırdığı büyük set sayesinde engellendikleri bildirilmektedir. (Kur'ân, Kehf, 18/93-97) Enbiyâ sûresinde ise Ye'cûc-Me'cûc'den gelecekte ortaya çıkacak bir topluluk olarak söz edilmekte, burada da yer ve zamana değinilmeden gerçek vaad yaklaştığında Ye'cûc-Me'cûc'ün önünün açılacağı kaydedilmektedir. (Kur'ân, Enbiyâ, 21/96-97)

Hadislerde Eşrâfü's-sâ'a, Fiten ve Melâhim, Kıyâmet, Enbiyâ gibi bölümler altında nakledilen rivayetlerde konuyla ilgili daha geniş bilgiler mevcuttur. Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber/ sav bir gün uykudan uyandıktan sonra, "vukûu yaklaşan felâkette dolayı vay Araplar'ın haline!" demiş ve Ye'cûc-Me'cûc'ün seddinde küçük bir deliğin açılacağını haber vermiştir. Yine kıyamet vakti gelince Ye'cûc-Me'cûc'ün seddi yıktıktan sonra tepelerden akın edip yeryüzüne dağılacakları, gittikleri her yeri yakıp yıkacakları, insanların korkularından kalelerine ve barınaklarına sığınacakları, yeryüzündeki bütün suları içip Taberiye gölünü kurutacakları, herkesi yok ettiklerini zannettikleri bir sırada Allah Teâlâ'nın, boyunlarına isabet edecek bir deve kurtçuğu göndererek onları helâk edeceği, sonunda insanların şehirlerden ve kalelerden çıkıp hayvanlarını serbest bırakacakları rivayet edilmiştir. Zayıf kabul edilen bazı rivayetlerde ise mi'rac esnasında Hz. Muhammed'in/ sav Hz. Îsâ'dan/ as bu konuda bazı haberler duyduğu, Hz. Îsâ'nın/ as Allah'a dua etmesi neticesinde Ye'cûc-Me'cûc'ün helâk edileceği, cesetlerinin yağmur sularıyla denizlere sürükleneceği bilgisine de yer verilir. (Çelebi, 2013, 43: 374)

II. ZÛLKARNEYN

O halde Zülkarneyn kimdir? Genellikle Ashâb-ı Kehf, Hz. Mûsâ/ as ve Hızır, Zü'l-Karneyn ve diğer peygamberlerin kıssalarını ihtiva eden Kehf ve Enbiyâ sûreleri, Hazreti Muhammed'in nübüvvetini inkâra kalkışanları red mahiyetindedir. Hazreti Peygamber Mekke'de nübüvvetini ilan ettiği zaman, umumiyetle Araplar ona inanmamışlar, kendisinden mucizeler istemişlerdi. Fakat kendilerine verilen akıl mucizeleri kabul etmemişler, onların bir sihirden ibaret olduğunu söylemişlerdi. Bu İslam düşmanları, etraflarında bulunan Yahudi ve Hıristiyanlardan bazı çapraşık sualler öğrenmişler ve onları Hz. Muhammed'e/ sav sormuşlardı. Ümmî olan ve geçmiş dini kitaplara muttali olmayan Hz. Muhammed/ sav, bu suallere cevap veremeyecek, onlar da nübüvvetini inkâra fırsat bulacaklardı. Onların soracakları sualler, bu iki sûrede bulunan tarihî

hadiselerdi. Allah Teâlâ Peygamberine bu olayları açıklamış, ayetlerini okumuş, onları hayretler içerisinde bırakmış ve nihayet imtihanlardan yüz akı ile çıkmıştı. (Cerrahoğlu, 1972: 106-107)

Kur'ân'ın anlatımıyla Zülkarneyn, görevinin sorumluluğunu taşıyan insanlar için güzel bir örnektir. Ye'cûc-Me'cûc ismi de bu kıssanın içinde geçer ve içeriğinin temel unsurlarından birisini oluşturur. Söz konusu bu iki topluluk hakkında Kur'ân'ın yaptığı değerlendirmeler oldukça dikkat çekicidir. Toplumların davranışlarını sorgulamasının bir gereklilik olduğu önemle vurgulanır. Zülkarneyn'i öne çıkartan özellik, bu iki topluluğun bozgunculuk yapmasına imkân vermemesidir. Bu anlatımda Zülkarneyn, övülen niteliklerin sahibi örnek bir şahsiyet, Ye'cûc-Me'cûc ise, kötülüğü temsil eden ve bunun için de yerilen iki toplumdur. (Pazarbaşı, 2006: 25-26)

Zülkarneyn'in nerede ve ne zaman yaşadığı Kur'ân'da açıkça belirtilmemiştir. Müfessirler, Zülkarneyn'in kimliği, zamanı ve olayların geçtiği mekânla ilgili olarak birbirini tutmayan rivayetleri eserlerine taşımışlar, kendileri de çoğu zaman tercih yapmakta zorlanmışlardır. Müfessirler bu konuda genelde kendilerinden önceki rivayetleri aynen aktarmışlar bazen de etnik, tarihî veya kültürel kimliklerini öne çıkartarak, Zülkarneyn'i millileştirmişlerdir. Bunun da çoğunlukla toplumların çeşitli alanlarda ün yapmış kişileri kendilerinden gösterme eğiliminde olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Böyle bir anlayışın sonucunda, her müfessirin favori olarak gösterdiği Zülkarneyn birbirinden farklı olmuştur. Bir başka deyişle, tefsirlerde Zülkarneyn'in kimliği ile ilgili olarak verilen çelişkili bilgiler, adeta aralarındaki bitiş noktası belli olmayan bir yarışın içinde yorgun düşmüştür. Kur'ân, bu kişinin yalnızca lâkabını söylemiş, ismini ve kimliğini açıkça belirtmemiştir. Ayrıca müfessirlerin adlarını tahminen verdiği şahısların, Kur'ân'ın niteliklerini açıkça belirttiği Zülkarneyn tanımına pek uymadığı da anlaşılmaktadır. Çünkü müfessirler arasında Zülkarneyn'in Büyük İskender olduğunu söyleyenlerden tutun da İran Med İmparatoru Dârâ ve Kurûs, Yunan, Himyer krallarından biri, hatta onun bir melek olduğunu bile söyleyenler olmuştur. Durum böyle olunca da onun hayat hikâyesine pek çok uydurma haber de karıştırılmıştır. Kur'ân Zülkarneyn'i, Allah'ı seven ve Allah'ın da kendisini sevdiği salih bir kul olarak tanıtmaktadır. Tarihçilerin ve müfessirlerin Zülkarneyn olarak tahmin ettikleri şahıslarda ise, bu özellikleri tam olarak görememekteyiz. Çünkü onların adlarını verdikleri bu tarihî şahsiyetlerin çoğunun putperest oldukları, çok-tanrılı kültürelere bağlı oldukları bilinmektedir. Kur'ân ise Zülkarneyn'in Allah'a olan imanına ve ona gönülden bağlı oluşuna özel bir vurgu yapmaktadır. (Pazarbaşı, 2006: 26)

Müslüman tarihçiler ve müfessirlerin birçoğu Ye'cûc-Me'cûc'ün Türkler olduğunu söylemişlerdir. Bu yorumlar, dayanaksız ve spekülasyondan öteye gidemeyen çelişkiler yumağı olup asla gerçekleri yansıtmamaktadır. Gerek geçmişte Zülkarneyn'in bozgunculukları yüzünden

Ye'cûc-Me'cûc'ü hapsetmesini, gerekse bir kıyamet alâmeti olarak ahir zamanda ortaya çıkıp dünyayı fesada vereceklerini haber veren ayetlerden, onların her dönemde dünyayı ifsat eden topluluklar olabileceği ve bunların da her milletten çıkabileceği anlaşılmaktadır. (Pazarbaşı, 2006: 27) Bu sebeple Zül-Karneyn'in, İran, Yunan veya Himyer hükümdarları olduğu söylenmiş ve onun hayat hikâyesine pek çok uydurma haberler karışmıştır. (Cerrahoğlu, 1972: 108) Dolayısıyla Zül-Karneyn'in kim olduğu, gezdiği yerler, kara balçık, bulduğu kavimler, set, Ye'cûc-Me'cûc hepsi de müphemattan olan hususlardır. Bunların kim oldukları ve mahiyetleri mühim değil, mühim olan onlardan alınacak ibarettir. (Cerrahoğlu, 1972: 108) Ye'cûc ve Me'cûc'ün cinsiyetleri, zamanları ve mekânları tayin edilmediğine göre, bunlar yeryüzünde her yerde ve her millette olabilir. (Cerrahoğlu, 1972: 120)

III. YE'CÛC-ME'CÛC VE TÜRKLER

Ye'cûc-Me'cûc konusunun Türkler ile ilintilenmesinin geçmişi eskiye dayanmaktadır. Nedense, bugün olduğu gibi, geçmişte de bazı milletlerin veya kişilerin, çeşitli sebeplerle Türklere karşı düşmanlıkları devam etmiştir. (Cerrahoğlu, 1972: 97) Urfa Piskoposu Efraim: "Onlar Ye'cûc Me'cûc süvarileridir. Atlarıyla fırtına gibi uçarlar. Onlara hiç kimse karşı koyamaz" demektedir." (Kafalı, 2002, 6: 282)

Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd'de Ye'cûc ve Me'cûc varsa da onların hiçbirinde Türk lafzı yoktur. Bu lafzın Türklere delalet ettiğini söyleyen, Kitâb-ı Mukaddes müfessirleri ve gayrimüslim yazarlar olmuşlardır. (Cerrahoğlu, 1972: 106) Batı literatüründe Türkler, kıyamet gününden önce dünyayı fethedecek barbarlar olarak tasvir edilmekteydi ve Gog-Magog (Kur'ân'daki Ye'cûc-Me'cûc) olarak tanımlanmaktaydılar. Benzer şekilde erken dönem Arap tarihçileri Türklerle Ye'cûc-Me'cûc'ü özdeşleştirmeyi akla uygun hale getirmeye çalışmışlardır. (Asadov, 2002, 4: 546-547)

Miladi 6. ve 10. yüzyıllar arasında telif edilen kimi Arapça kaynakların Türkleri olumsuz tanımlamalarının en önemli sebepleri arasında, Türklerin o dönemde henüz Müslüman olmamaları bulunmaktadır. Daha sonraki yüzyıllarda telif edilen Arapça kaynaklarda, Müslüman olduktan sonra Türklerin İslâm'a hizmetlerini öven sayısız ifadeler bu tespiti doğrulamaktadır. Ayrıca, özellikle Emeviler döneminde Türk bölgelerini fetih için yapılan kanlı savaşlar da Arapların Türkleri kötü tanımlarına yol açmıştır. (Civelek, 2002, 5: 1797)

Arap coğrafyacıları, Türklerle kısmen Yecûc-Me'cûc olayı vesilesiyle ilgilenmişlerdir. Çünkü bir kısım Ön Asya kaynakları gibi, Arap kaynakları da Zülkarneyn tarafından bir seddin ötesine atılan çapulcu Ye'cûc-Me'cûc'leri Türk sayarlar. Oysa doğrudan Zülkarneyn'in bir Türk,

hatta Oğuz Han olduğunu ileri süren Türk bilginleri de vardır. 6. yüzyıldan itibaren doğrudan Türk adıyla öne çıkan bu kavim, 8.-9. yüzyıldan sonra Müslüman olmaya başlayarak, İslam için bir ümit olmuştu. Böylece Arapların Türklere bakışı yumuşamış, hatta bir kısım Araplar Türklerin Hz. İbrahim'in/ as Kantûra adlı cariyesinin neslinden geldiğine inanmışlardı. Bir kayda göre Hz. İbrahim/ as Türk hakanının kızı Kantûra ile evlenmişti. Bu sebeple olsa gerek bazı Arap kaynaklarında Türklere Benû Kantura denilmektedir. (Baykara, 2002, 1: 408-409)

Zülkarneyn'in karşılaştığı ve Kur'ân'ın adını vermediği, 'neredeyse hiçbir sözü anlamayan topluluk' diye nitelendirdiği bu insanlar kimlerdir? Müfessirlerin büyük bölümü tefsirlerinde, bu topluluğun Türk olduğu yolundaki rivayetlere yer vermişlerdir. Onlardan bir bölümü de Zülkarneyn'in Ye'cûc-Me'cûc'e karşı yapılacak set için 'bana gücünüzle yardım edin' dediği topluluğun Türkler olduğunu söylemiştir. Müfessirlerin bu ayetler çerçevesinde aktardıklarını veya kendi düşüncelerini dikkatle okuyacak olursak ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır:

- Türkler, hem Ye'cûc-Me'cûc'e karşı Zülkarneyn'den yardım isteyen, ayrıca Zülkarneyn'in de seddin yapımında kendilerinden yardım istediği bir topluluk olmaktadır.

- Hem de bozguncu Ye'cûc-Me'cûc olmaktadır. (Pazarbaşı, 2006: 27)

Hz. Peygamber'e/ sav ait olduğu ifade edilen ve Türklerin Yâfes'in neslinden geldiği, Ye'cûc-Me'cûc akrabalığı ile fiziki özellikleri aktarılan hadislerinden başka, Arap-Türk ilişkilerini etkileyen birtakım hadisler de bulunmaktadır. Bu hadislerin bir kısmı Türklerle iyi geçinmeyi onlardan gelecek kötülüklerden kaçınmayı tavsiye ederken, bir kısmında Türkleri Kantûrâ oğulları olarak göstermekte ve onların bir gün Arapların yerlerini ve Irak'ı işgal edeceği bildirilmektedir. Bir başka grup hadislerde ise Araplarla Türklerin yapacakları savaşlar ve Türklerin Irak ve el-Cezîre'yi ele geçirecekleri aktarılır. Türklerle savaşmayı kıyametin kopma işaretleri sayan, Türklerle savaşmadan kıyametin kopmayacağını bildiren hadisler ile Türklerin yönetimi Abbasîlerden alacağını işaret eden hadisler de bulunmaktadır. (Civelek, 2002, 5: 1790)

Bu şekilde Hz. Peygamber'den/ sav Ye'cûc ve Me'cûc hakkında daha birkaç haber aynı minval üzere gelmektedir. Onlarda da ayetlerde olduğu gibi, bu kavim hakkında fazla bir bilgi yoktur. Onların isimleri, mevkileri hakkında malumat olmadığı gibi, onların sadece müfsid olduklarından bahsedilmekte ve ifsadlarını ne şekilde icra edeceklerine dâir bilgi verilmektedir. İslâm dışı haberler, İslâmî eserlere girmek suretiyle, onları çok acâib bir şekilde tanımlamış, hatta onları, yerlerini ve isimlerini verecek kadar bir gafletin içerisine sürüklemiştir. (Cerrahoğlu, 1972: 111)

Bunun sonucunda bir kısmı hadis olarak aktarılan ve Türkleri kötüleyen pek çok ifade kaynaklarda yer almıştır. Kimi güvenilir hadis mecmualarında yer alan bu hadisler, hadis ilmi açısından doğrulukları şüpheli olsa da o dönem Arap toplumunun bakış açısını yansıttığı için

önem taşımaktadır. Bu hadislerde, Türklerin kıyametin kopmasından önce geleceği bildirilen Ye'cûc-Me'ûc toplumuyla aynı soydan geldikleri, atalarının Hz. Nûh'un/ as oğlu Yâfes olduğu, bunlarla savaşmadan kıyametin kopmayacağı belirtilmektedir. (Civelek, 2002, 5: 1797)

Araplar, Türk'e Arap alfabesindeki yazılışı sebebiyle daha değişik bir anlam da yüklemiştir. Terk ile Türk aynı sessiz harflerle t. r. k yazılıyordu. Câhiz başta olmak üzere birçok Arap kaynağı ve bu arada coğrafyacilar, Türk'e, "terk"e bağlı bir anlam vermişlerdir. Bir kısım insanlar Ye'cûc-Me'cûc seddinin ötesinde terk edilmiş bir kavim olduklarından dolayı, o insanlara terk yani terk edilmiş olan anlamında Türk denmiştir. Gerdizî'ye (ö. 1048) göre Türk diyarı insandan hali, yani terk edilmiş olduğundan bu ad verilmiştir: "Mamurluktan uzak olduğu için Türkistan ülkesine Türk adı verildi." (Baykara, 2002, 1: 376-377)

Orta Asya'ya dair bu kadar olumsuz düşüncelerin geliştirilmesi, (bu bölgenin) Hıristiyanlık için potansiyel baş belası bir yer olduğu anlaşıldıktan sonra daha da artmıştır. Görülmüştür ki bu diyar İslam'ın, Budizm'in ve Şamanizm'in etkisi altındadır. Daha önceleri Orta Asya ile özdeşleştirilen Ye'cûc-Me'cûc inancından sonra bölge İslam'la olan bağlantısından dolayı Doğu despotluğunun önemli bir merkezi olarak görülmüştür. Böylece daha önceki deccâl, şeytan tiplerini Batıların zihninde Müslüman yöneticiler ile özdeşleştirilmiştir. Orta Asya'ya daha az eleştirel yaklaşanlar da olmamış değildir, ama bunlar sayıca azdır. Bununla birlikte göçebe yaşamı benimsemiş olan Orta Asya insanları her zaman medenî olmamakla, toplumsal gelişmeleri birinci ya da ikinci aşamada kalmış toplumlar olmakla suçlanmışlardır. (Watson, 2002, 8: 576)

Sonuç olarak, Kur'ân'da ve hadislerde geçen Ye'cûc-Me'cûc'ün cinsiyetleri, mekânları ve zamanları tayin edilmemekte, sadece bir vasıf olarak yer yüzünü ifsad edenler manasına alınmaktadır. Bazı İslâm müelliflerinin eserlerinde, Türklere tahsis edilme gibi bir durum, sadece onların şahsî taassub, rivayet meftuniyetlerini ve tercihlerini göstermektedir. Yoksa bunlar asla ilmi bir hakikat değildir. Her devrin Ye'cûc-Me'cûc'ü mevcuttur. (Cerrahoğlu, 1972: 125)

IV. İSLAM COĞRAFYACILARINDA YE'CÛC-ME'CÛC BAHSİ

İslam coğrafyacıları gerek Ye'cûc-Me'cûc bahsine ve gerekse bununla bağlantılı İskender seddi ve Zülkarneyn bahislerine yer vermektedir. Bu bölümde kaynaklarda yer alan bilgilere yer verilecektir.

I. Ya'kûbî

Yaklaşık H. 292/ M. 905'ten sonra vefat eden Ya'kûbî'nin coğrafya eseri olan *Kitâbü'l-Buldân*'da (Ya'kûbî, 2002); (Ya'kûbî, 2019) Ye'cûc-Me'cûc hakkında bilgi yoktur. Ancak tarih kitabı olan *Târihü'l-Ya'kûbî*'de (Ya'kûbî, t.y.) Ye'cûc-Me'cûc ile Zülkarneyn hakkında bilgiler vardır.

Ye'cûc ve Me'cûc hakkında, Nûh başlığı altında şu bilgileri verir:

- "Yâfes doğu ile batı arasına indi. Cûmer, Tûbel, Mâş, Mâşec ve Me'cûc (isimlerinde) çocukları oldu. Cûmer soyundan Sakâlibe, Tûbel soyundan Burcân, Mâş soyundan Türk ve Hazar, Mâşec soyundan Eşbân doğdu. Me'cûc Ye'cûc ve Me'cûc doğdu. Sakâlibe ve Burcân'ın yurtları Rumlar bulunmadan önce Rum topraklarıydı. Onlar Yâfes'in çocuklarıdır." (Ya'kûbî, t.y. 1: 15-16)

Hind Hükümdarları başlığı altında Ye'cûc ve Me'cûc bölgesine dâir şu bilgileri verir:

- "Beşinci iklim, Rum'dur. Sınırı, Mısır toprakları tarafındaki körfezden, Mağrib tarafındaki denize, Türk toprakları tarafında Ye'cûc ve Me'cûc'e ve Irak toprakları tarafındaki Nasîbîn'e kadardır. Altıncı iklim, Ye'cûc ve Me'cûc'dür. Sınırı Mağrib toprakları tarafındaki Türk (topraklarından), Hazar tarafındaki deniz ile Kuzey denizleri arasındaki çorak topraklara, doğu tarafındaki Nasîbîn topraklarına ve Horasan tarafındaki Belh nehrine kadardır. Yedinci iklim, Çin'dir. Sınır Mağrib tarafındaki Ye'cûc ve Me'cûc'den, doğu tarafındaki deniz, Hind tarafındaki Kaşmîr toprakları, Horasan tarafındaki Belh nehrine kadardır. Söylediklerine göre, bu iklimlerin her biri 100 fersaha¹ 100 fersahlık (bir alanı kaplar.) (Ya'kûbî, t.y. 1: 37)

Yunan ve Roma Hükümdarları başlığı altında Zülkarneyn'e dâir şu bilgiler yer alır:

- "Yunanlıların hükümdarlarının ilki Yûnân b. Yâfes b. Nûh soyundandır. Batlamyus'un *Kânûn*'da adlandırdığı hükümdarların ilki Fîlifûs'tur. Zalim ve kibirliydi. Hükümdarlığı yedi yıl sürdü. Daha sonra oğlu İskender hükümdar oldu. Kendisine *Zülkarneyn* denir. Annesi Alûmfîdâ'dır. Hocası hakîm Aristoteles'tir. İskender'in kudreti yüceldi, hükümdarlığı genişledi ve saltanatı güçlendi. Hikmet, akıl ve marifet kendisine yardımcı oldu. Yiğitlik, cesaret ve yüksek himmet sahibiydi. İklimlerin ve uzak ülkelerin hükümdarlarına, "kendisine itaate çağırın" mektuplar yazdı. Kendisinden önceki Yunan hükümdarları, bu ülkelerin görkemli olmasından dolayı Fars ve Bâbil toprakları hükümdarlarına haraç verirdi. Böylelikle (Fars ve Bâbil'in) kudreti büyüdü ve etrafındaki ülkeler küçüldü. Fars hükümdarına kendisine itaat etmesini

¹ Fersah, eskiden kullanılan bir yol mesafesi ölçüsüdür. Kâmûs-ı Osmânî'de 3 mil uzunluğunda mesafeye 1 fersah denildiği kayıtlıdır. Dolayısıyla 3 mil 5, 985 km. etmekteydi. (Halaçoğlu, 1995, 12: 412)

istemmesini bildirince, bu durum (Fars hükümdarının) zoruna gitti. Bunun üzerine İskender Bâbil topraklarına kadar yürüdü. O dönemde Farsların Dârâ b. Dârâ idi. Kendisiyle savaştı ve onu öldürdü. Hükümdarın hazinelerini ele geçirdi ve kızıyla evlendi. Daha sonra Fars topraklarına vardı ve burada merzubânları² ve liderleri öldürdü ve ülkeyi ele geçirdi. Daha sonra Hind topraklarına vardı ve karşısına Hind hükümdarı Fûr çıktı. Öldürünceye kadar kendisiyle savaştı. İskender Hind halkından *Kîhen* denilen birini Hind'e hükümdar olarak bıraktı ve (Hind'den) ayrıldı. Doğuya ve batıya vararak bütün yeryüzünü dolaştıktan sonra Bâbil topraklarına geri döndü. el-Cezîre yönünde bulunan Irak'ın aşağı kesimlerine gelince, hastalandı. Hastalığı şiddetlendi. Kendisinden ümidi kesip, ölümün geldiğini anlayınca, annesine onu teselli edecek bir mektup yazdı ve (mektubun) sonunda şöyle dedi: "Yemek pişir! Sonra gücünün yettiği kadar memleketin kadınlarını topla! Başına bir musibet gelenler yemekten yemesin." Bunun üzerine (annesi) yemek pişirdi, insanları topladı ve başına bir musibet gelenlerin yemekten yememesini emretti. Hiç kimse yemek yiyemedi. Böylelikle ne demek istediğini anladı. İskender mektubu yazdığı yerde öldü. Arkadaşları toplandılar, kefenleyip mumyaladılar ve altından bir tabuta koydular. Daha sonra büyük filozoflardan biri başında durarak şunları söyledi: "Bugün büyük bir gündür. Hükümdarlık ondan gitti. Gidenden daha şerli biri geldi. Gelenden daha hayırlı biri gitti. Eğer (içinizden birisi) bir hükümdara ağlayacaksa, bu hükümdar için ağlasın. Bir olaydan dolayı hayrete düşecekse, bu olaydan dolayı hayrete düşsün!" (Ya'kûbî, t.y. 1: 143-144)

2. İbn Hurdazbih

H. 300/ M. 912 yılına doğru vefat ettiği kaynaklarda belirtilen İbn Hurdazbih'in *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* (İbn Hurdazbih, 1988; İbn Hurdazbih, 2019) adlı eserinde *Ye'cûc-Me'cûc Seddinin Özellikleri* adı altında müstakil bir başlık vardır. İbn Hurdazbih bu başlıkta şu bilgileri verir:

- "Sellâm et-Tercümân'ın bana anlattığına göre, (halife) Vâsık-Billâh, rüyasında Zülkarneyn'in (bölge) fethedildiği zaman Ye'cûc-Me'cûc arasında inşa ettiği seddin bir benzerini gördü ve oraya giderek geçmişi hakkında bilgi verecek bir adam istedi. Eşnâs kendisine: "Burada Sellâm et-Tercümân'dan başka bu işi yapabilecek birisi yok." dedi. Zira (Sellâm) üç dilde konuşabiliyordu. (Sellâm et-Tercümân) şunları söyledi: (Halife) Vâsık beni çağırdı: "*Ben bu sedde varmanı, görmeni ve (geçmişi hakkında) bilgi getirmeni istiyorum.*" dedi. Bana güçlü gençlerden 50 adam verdi. 50.000 dinarı bana ulaştırdı; ayrıca (kendi) harcamam/ diyet için de bana 10.000 dirhem verdi. (Ayrıca) adamlar için keçe başlıklar ve gecelemeleri için deri (örtüler)

² Merzubân, İran'da Sâsâniler döneminde valilere, İslâmî dönemde yüksek dereceli mahallî memurlara verilen unvandır. (Yazıcı, 2004, 29: 255)

hazırlanmasını, kendilerine (kullanmaları) için kürk yüksükler ve ahşap üzengiler verilmesini emretti. Bana su ve erzak taşımak için 200 katır verdi. (Halife) Vâsık-Billah'ın Tiflîs'teki İrmîniye hükümdarı İshak b. İsmâil'e yazdığı, topraklarından geçmemize izin vermesini isteyen (mektupla birlikte) Sâmerrâ'dan yola çıktık. İshak, Serîr hükümdarı, Lân hükümdarına mektup yazdı. Lân hükümdarı filan şâha, filan şâh da Hazar hükümdarı Tarhan'a mektup yazdı. Hazar hükümdarının yanında bir gün ve bir gece kaldık; (bu esnada, bu yolu bilen) beş rehberle tanıştık. (Hükümdarın yanından ayrılarak) 26 gün yürüdük ve kötü kokulu bir araziye vardık. Buraya girmeden önce erzak ikmali yaptık ve kötü kokudan dolayı sirke temin ettik. Burada 20 gün yürüdük. Daha sonra harâb şehirlere vardık. Burada 20 gün yürüdük. (Rehberlere) bu (harâb) şehirlerin durumunu sorduk. Bize bildirdiklerine göre, bunlar Ye'cûc-Me'cûc'ün gece gelip harabettiği şehirlerdi. Daha sonra bir dağın yakınında bulunan ve seddin bir bölümünü oluşturan kalelere vardık. Bu kalelerde Arapça ve Farsça konuşan, *Kur'ân* okuyan bir topluluk ve (bunların) *Kur'ân* kursları ve mescidleri vardı. Bize "*nereden geldiğimizi*" sordular. Biz de onlara "*Emîrû'l-Mü'minîn elçisi olduğumuzu*" bildirdik. (Bu cevaba) şaşırarak "*Emîrû'l-Mü'minîn mi?*" (şeklinde) karşılık verdiler. Biz de "*Evet, (Emîrû'l-Mü'minîn)*" dedik. Bize, (Emîrû'l-Mü'minîn) "*genç mi, yoksa yaşlı mı?*" diye sordular. Biz de "*genç olduğumu*" söyledik. Buna da şaşırdılar. Bize, "*nerede oturuyor?*" diye sordular. Biz de "*Irak'ta, Sâmerrâ denilen şehirde (oturuyor)*" şeklinde cevap verdik. Bize "*bugüne kadar hiç duymamıştık*" dediler. Buradaki kalelerden, bir kaleden diğer kaleye olan mesafe, biraz az ya da çok, 1 veya 2 fersahtı. Daha sonra *Eyke* denilen ve 10 fersahlık bir alana yayılmış olan bir şehre vardık. (Şehrin) demirden bir kapısı vardı ve (bu kapı) üst tarafından açılıyordu. Burada tarlalar ve şehrin içerisinde değirmenler vardı. Burası Zülkarneyn'in askerleriyle birlikte yerleşik olduğu şehirdi. (Ye'cûc-Me'cûc) seddi ile arası 3 günlük mesafedir. Set ile arasında kaleler ve köyler vardır ve üçüncü gün sedde varırsın. (Seddin bulunduğu yer) yuvarlak bir dağdır ve anlattıklarına göre, Ye'cûc-Me'cûc bu dağdadır. (Yine) anlattıklarına (Ye'cûc-Me'cûc) iki (farklı) sınıftır. Ye'cûc, Me'cûc'dan daha uzundur. Her birinin boyu, az ya da çok, 1 ile 1.5 arşın³ uzunluğundadır. Daha sonra üzerinde kale ve Zülkarneyn'in inşa ettiği seddin bulunduğu dağa vardık. Burası genişliği 200 arşın olan, iki dağ arasındaki bir geçittir. (Burası aynı zamanda, arkasından) çıkıp arazide yayıldıkları bir yoldur. (Seddin) temeli, en alttan itibaren 30 arşın olarak kazıldı; demirden ve bakırdan inşa edildi ve (böylelikle) zemin yer yüzeyine ulaştı. Daha sonra dağ tarafından geçidin 2 yakasına, her birinin (boyu) 25 arşın, kalınlığı 50 arşın, kapının dışından görünen tarafı 10 arşın olan iki sütun diktiler. (Bu sütunların)

³ Zirâ, dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsüdür. Genellikle kabul edilen uzunluğu 54.04 cm.'dir. (Mehmet Erkal, 1991, 3: 411)

tamamı bakırla karıştırılmış demirden tuğlalar ile inşa edilmiştir. (Tuğlalar) 1.5 arşına 1.5 arşın ebatında ve 4 parmak⁴ kalınlığındadır. Oluklar (ise) demirdendir ve 120 arşın uzunluğundaki (bu oluklar) uçları (iki sütunun) üzerine gelecek şekilde iki sütunun üzerine bindirilmiştir. (Bu oluklar) 5 ile 10 arşın (arasında) bir genişliktedir. Olukların üzerinde, dağa doğru, bakırla karıştırılmış demirden yapı yer alır. (Bu yapının) yüksekliği göz kararıdır. Olukların üzerindeki yapının uzunluğu 60 arşındır ve bunun da üzerinde demirden mazgallar yer alır. Her bir mazgalda, biri diğerine bakacak şekilde iki çıkıntı bulunur. Mazgalın uzunluğu 5 arşın, eni ise 4 arşındır. (Seddin) üzerinde 37 mazgal yer alır. Demir kapının 2 tane asılı kanadı mevcuttur. Her bir kanadın genişliği 50 arşın, yüksekliği 75 arşın, kalınlığı 5 arşındır. Oluk üzerindeki bir çarkın içerisine yerleşiktir. Bu nedenle kapıdan ya da dağdan rüzgâr girmez. Sanki (Allah tarafından) yaratılmış bir yapı gibidir. Kapının üstünde uzunluğu 7 arşın, dâirevî dönüşü 1 kulaç⁵ olan bir kilit vardır. Kilidi iki adam kucaklayamaz. Kilidin yerden yüksekliği 25 arşındır. Kilidin 5 arşın kadar üzerinde, uzunluğu kilidin uzunluğundan daha fazla olan bir mandal yer alır. (Bu iki kilit ve mandaldan) her birinin ölçüğü/ kafiz 2 arşındır. Mandalın üzerinde asılı bir anahtar yer alır. Anahtarın uzunluğu bir buçuk arşındır. (Anahtarın) 12 dişi mevcuttur ve bunlar havan dişlisi gibidir. Anahtarın dönüşü 4 karıştır. Kapıya lehimlenmiş bir zincire bağlıdır. (Zincirin) uzunluğu 8 arşın, dâirevî (alanı) 4 karıştır. Zincirin (takılı olduğu) halka mancınık halkası gibidir. Kapının eşliğinin genişliği 10 arşın, açıklığı, sütunların altında kalanlar dışında 100 arşın, görünen kısmı 5 arşındır. Bunların hepsi kara arşını⁶ ile (ölçülmüştür.) Kapılarla birlikte 2 kale mevcuttur. Bu (kalelerin) her biri 200 arşına 200 arşındır. Bu iki kalenin kapısının kenarında iki ağaç, iki kale arasında ise pınar mevcuttur. Bu iki kaleden birinde, seddin inşasında kullanılan demir çömllekler ile demir kepeçler vardır. Bu iki kalenin her birinde, sabun çömlleğine benzeyen 4 çömllek mevcuttur. (Ayrıca) burada paslanıp birbirine yapışmış demirden tuğla kalıntıları bulunur. Bu kalelerin lideri her Pazartesi ve Perşembe günleri (ata) binerek (dolaşır.) Tıpkı halifelerin hilâfeti tevarüs etmeleri gibi, onlar da bu kapıyı tevarüs ederler. (Lider) beraberinde üç adam olduğu halde (ata) binmiş olarak gelir. Her bir adamın boynunda bir çekiç vardır. Kapıda ise bir merdiven bulunur. (Bu adamlardan birisi) sabahın erken saatlerinde, bu merdivenin en üstüne çıkarak, kilide vurur. (Bu esnada) eşek arısı kovanı(ndan çıkan sese

⁴ Isba', bir uzunluk ölçüsü birimidir. Bkz: Cengiz Kallek, "Parmak", *DİA*, C: 34, s. 172. Uzunluğu 3.125 cm'dir. (Mutçalı, 1995: 469)

⁵ Bâ' bir uzunluk ölçüsü birimidir. Metrik sisteme geçilmeden önce özellikle denizcilikte kullanılan bir uzunluk ölçüsüdür. (Cengiz Kallek, 2002, 26: 353)

⁶ Sevdâ' zirâ/ Zirâu's-sevdâ'/ kara arşın, Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid tarafından ihdas edilmiştir; Nil nehrinin ölçümleri ile kumaş ve inşaat malzemesi ölçmekte kullanılmıştır. Bu ölçü, 24 parmak genişliğinde, yaklaşık 54.04 cm'dir. (Mehmet Erkal, 1991, 3: 411)

benzer) bir gürültü duyulur. Daha sonra (bu ses) söndürülür, (duyulmaz olur.) Öğle vakti geldiğinde, (kilide) bir kez daha vurur. (Vuran kişi) kapıya doğru eğilerek, kulaklarıyla (sesi dinler.) Bu eşek arısı kovanı(ndan çıkan sese benzeyen) ikinci gürültü, ilkinden daha güçlü bir biçimde gerçekleşir. Daha sonra (bu ses) söndürülür, (duyulmaz olur.) İkinci vakti geldiğinde, (kilide) bir kez daha vurur. Bu kez (ikinciye benzeyen) bir gürültü meydana gelir. Ardından, (vuran kişi) güneş batıncaya kadar oturur ve (kilide) kapının ardından duyulacak şekilde vurarak buradan ayrılır. Böylelikle (kendilerini) koruyan (birilerinin bulunduğu) bilirler. O (vuran kişi) de onların şunlar olduğunu bilir. (Bu şekilde) kapının (bulunduğu yerde) herhangi bir konuşma olmaz. Bu mevkinin hemen yakınında, 10 fersaha 10 fersah (genişliğinde) büyük bir kale yer alır. Kapladığı alan 100 fersaktır. Sellâm şunları söyledi: “Kalelerin halkından oradan hazır bulunanlara *“bu kapının bir kusuru oldu mu?”* diye sordum. (Bu soruya cevap olarak) *“enlemesine bir ip gibi olan bir yarık dışında (kapının kusuru yoktur.)”* dediler. Bunun üzerine *“(kapıya) bir şey olmasından korkmuyor musunuz?”* diye sordum. (Bu soruya cevap olarak) *“(kapının) kalınlığı İskender arşınıyla 5 arşındır. (Bu uzunluk) bir buçuk kara arşındır. İskender arşınında, bütün arşınlar birdir.”* dediler. (Sellâm) şöyle dedi: “Yaklaştım, bıçağı çıkardım ve yarığın bulunduğu yeri kazıdım. Oradan 0.5 dirhem kadar çıktı. (Bu çıkana) (Halife) Vâsık-Billâh’a göstermek amacıyla bir mendile sardım. Kapının sağ kanadının en tepesinde, ilk lisan ile demirden şöyle yazılıydı: *“Zülkarneyn: “Bu, Rabbimin bir rahmetidir. Rabbimin vaadi (kıyametin kopma vakti) gelince onu yerle bir eder. Rabbimin vaadi gerçektir” dedi.”* (Kur’ân, Kehf, 18/ 98) Çoğu kesimi, bir katı sarı bakırdan, bir katı siyah demirden (olacak şekilde) yapılmış binâyâ baktı. Dağda, içerisinde kapıların dökümünün yapıldığı kazılmış bir yer, bakırın (demirle) karıştırıldığı çömleklerin bulunduğu bir (başka) yer ve bakırla kurşunun (karıştırılarak) kaynatıldığı bakıra benzer çömleklerin bulunduğu bir (başka) yer vardı. Her bir çömleğin üç kulpu mevcuttu. (Çömleklerin) içlerinde zincirler ve kancalar vardı. Bunlar vasıtasıyla bakır seddin üzerine uzatılıyordu. Orada bulunanlara *“Ye’cûc-Me’cûc’ü gördünüz mü?”* diye sorduk. Anlattıklarına göre, birkaç kez dağın üzerinde görmüşlerdi. (Bu esnada) kara bir rüzgâr esti ve onları (Ye’cûc-Me’cûc’ün) yanına fırlattı. Adamın boyu göz kararıyla 1.5 karıştı. Dağın eteği ya da sırt tarafı yoktu. (Ayrıca, bu dağın) üzerinde bitki, yeşillik, ağaç ve buna benzer bir şey de yoktu. Burası dümdüz bir dağdır ve düz bir beyazlık hakimdi. Ayrılırken, Horasan yöresine kadar rehberleri yanımızda götürdük. *el-Lüb* olarak isimlendirilen (birisi, bu bölgenin) hâkimiydi. Daha sonra bu mevkiden çıkıp, hâkimi *Tabânüveyn* olarak isimlendirilen mevkiye vardık. (Tabânüveyn) Sâhibü'l-Harac'dı.⁷ Onun yanında günlerce kaldık. (Ardından) bu mevkiden

⁷ Sâhibü'l-Harac, idarede mâlî işlerden sorumlu olan kişidir.

itibaren Semerkand'a varıncaya kadar yürüdük ve 8 ay(ın sonun)da (Semerkan'da varmış olduk.) (Ardından) Esbîşâb'a⁸ vardık. Belh nehrini geçtik. (Ardından) Şerûsene'ye,⁹ Buhârâ'ya ve Tirmiz'e vardık. (Ardından) Nîsâbur'a ulaştık. Yola beraber çıktığımız adamlardan 22 tanesi hastalık dolayısıyla (yolda) vefat etti. Bunlar elbiseleri ile birlikte defnedildiler. Hasta olanlardan bazılarını, (geçtiğimiz) köylerde bıraktık. (Yola beraber çıktığımız adamlardan) 14 tanesi dönüş yolunda vefat etti. (Bu şekilde) Nîsâbur'a vardığımızda 14 kişi (kalmıştık.) (Yolumuz üzerindeki) kalelerin sahipleri, bize yetecek miktarda erzakımızı temin ettiler. (Ardından) Abdullah b. Tâhir'in yanına vardık. (Abdullah b. Tâhir) bana 8.000 dirhem, yanımda bulunan her bir adam için 500 dirhem verdi. (Ayrıca) Rey'e kadar atlılar için 5, yayalar için (ise) 3 dirhem günlük ücret verdi. Yanımızda bulunan katırlardan sadece 23 tanesinin geçişine izin verdi. (Sonunda) Sâmerâ'ya vardık. (Halife) Vâsık(-Billâh'ın) huzuruna vardım ve kendisine (olan biten) hikâyeyi anlattım. Kapıdan kazıdığım demiri de kendisine verdim. (Vâsık) Allah'a hamdetti ve (bu sebeple) sadaka dağıtılmasını emretti. (Beraberimdeki) her bir adama ise bin dinar verdi. Seddin bulunduğu yere varışımız 16 ay, dönüşümüz ise 12 ay sürmüştü. İşte bu bilgileri bana Sellâm et-Tercümân anlattı. Daha sonra da (halife) Vâsık-Billâh için yazdığı metni de bana yazdırdı." (İbn Hurdazbih, 1988: 162-170; İbn Hurdazbih, 2019: 154-160)

İbn Hurdazbih'ten aktardığımız bu bilgiler ile ilgili olarak şu tarz bir değerlendirme yapılmıştır: "Daha sonra Halife Vâsık-Billâh tarafından Ye'cûc-Me'cûc seddi hakkında bilgi edinmek için görevlendirilen Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî ile Sellâm et-Tercümân, Hazar hakanının izni ve yardımlarıyla yaptıkları araştırmalarda Hazar ülkesinde böyle bir seddin bulunmadığını tespit etmişlerdir." (Yücel, 2002, 2: 786) Metinden de anlaşıldığı üzere '*seddin bulunmadığına dâir bir tespit*' söz konusu değildir.

⁸ Muhtemelen *İsbîcâb* olmalıdır. Zira, Mâverâünnehir'in hangi şehir ve bölgeleri kapsadığı konusunda bilgi veren Arap coğrafyacılarından İstahrî güneyde Ceyhun nehriyle sınırlanan bölgenin Buhara, Semerkant, Soğd toprakları, Üsrûsene (Uşrusana), Şâş (Taşkent), Fergana, Keş (Kiş), Nesef (Nahşeb), Sagāniyân (Çagāniyân), Huttal (Huttalân), Tirmiz, Guvâziyân, Ahsîkes, Hârizm, Fârâb, *İsbîcâb*, Talas, Îlak ve Hucend'i kapsadığını; İbn Havkal doğusunda Pamir, Reşt ve düz bir çizgi üzerinde Huttel'e sınır Hint topraklarının, batısında Taraz'dan itibaren batıya doğru Bârâb (Fârâb), SütKent, Semerkant'a tâbi Soğd, Buhara ve tâbi yerler, Hârizm ve Hârizm denizine (Aral gölü) kadar yay halindeki bir çizgi üzerinde Oğuzlar ve Karluklar ülkesinin kuzeyinde Fergana'nın doğu ucundan Taraz'a kadar uzanan düz bir çizgi üzerindeki Karluk topraklarının, güneyinde ise Bedahşan ve Hârizm denizine kadar düz bir çizgi üzerinde Ceyhun nehrinin yer aldığını ve Huttal'in de Mâverâünnehir'e dahil olduğunu kaydeder. (Özgüdenli, 2003, 28: 177)

⁹ Muhtemelen *Üsrûsene* olmalıdır. Üsrûsene, Ortaçağ'da Mâverâünnehir'de eyalet ve bu eyalet içinde yer alan tarihî bir şehirdir. (Usta, 2012, 42: 391)

3. İstahrî

Muhtemelen H. 340/ M. 952'den sonra vefat eden İstahrî'nin *Mesâlikü'l-Memâlik* (İstahrî, 1927; İstahrî, 2020) adlı eserinde Ye'cûc-Me'cûc ülkesinin sınırları verilmekte, ayrıca kısa bir bahisle İskender'den bahsedilmektedir:

- "Bağdat'tan, Dicle'nin doğusundan Medâin'e bir merhaledir. Söylenildiğine göre, Zülkarneyn ölünceye kadar burada yaşamıştır. Fakat tarihî gerçekler bunu yanlışlar. Zira kendisi hayatını geçirdiği Çin topraklarında zehirlenerek öldürülmüş ve tabutu annesinin bulunduğu İskenderiye'ye götürülmüştür. Söylenildiğine göre, Medâin'in her iki tarafı Dicle ile kuşatılmıştır. Farslar zamanında, iki yakayı birbirine birleştiren tuğladan inşâ edilmiş bir köprü vardı. Şimdi böyle bir eser yoktur." (İstahrî, 1927: 87; İstahrî, 2020: 94)

- "Ye'cûc-Me'cûc ülkesi ile onun arka taraflarını bu ülke ile Okyanus arasında değerlendirdim. Hind ülkesinin doğusunda Fars denizi, batısında ve güneyinde İslâm ülkeleri, kuzeyinde Çin ülkesi vardır. İşte buralar zikrettiğim ülkelerin sınırlarıdır." (İstahrî, 1927: 6; İstahrî, 2020: 5)

- "Magrib'in mesafelerini detaylıca anlattık. Genel olarak Mısır'dan, Magrib'in en uzağına kadar 180 merhale, Magrib'in en uzağından doğunun en uzağına kadar olan mesafe 400 merhaledir. Kuzeyin en ucundan, güneye doğru uzunluk şu şekildedir: Okyanus sahillerinden başlar ve Ye'cûc-Me'cûc topraklarında sona erer. Sakâlibe topraklarının arkasından Bulgâr ve Sakâlibe'ye, Rum ülkesinden geçerek Şam'a ulaşır. Buradan Mısır topraklarına ve Nûbe'ye varır. Kara yoluyla Sudan ve Zenc ülkelerinden geçerek Okyanusa ulaşır. İşte bu kuzeyden güneye doğru olan güzergâhtır. Bu güzergâhın mesafesi şu şekildedir: Ye'cûc'dan, Bulgâr ve Sakâlibe topraklarına yaklaşık 40 merhale, Sakâlibe topraklarından Rum ülkesine ve Şam'a yaklaşık 60 merhale, Şam topraklarından Mısır topraklarına 30 merhale, oradan Nûbe'nin uç kesimlerine kadar 80 merhaledir. Böylelikle karada bu güzergâh sona erer. Bu mesafenin toplamı 220 merhaledir. Bu güzergâhın tamamı bayındır bir haldedir. Kuzeyde Ye'cûc-Me'cûc ile Okyanus arası ve güneyde Sudan'ın uçları ile Okyanus arası harâb vaziyettedir ve yapılaşma yoktur. Bu iki yer ile ilgili olarak bildiğim bir yol güzergâhı yoktur. Soğğun şiddetinden kuzeyde yapılaşma ve hayat zordur. Sıcığın şiddetinden dolayı güneyde yapılaşma ve hayat zordur. Çin ile arası tümüyle bayındır. Dünya tümüyle yuvarlaktır. Okyanus dünyayı kaplar. Rum denizi ile Fars denizi sularını buradan alır. (İstahrî, 1927: 7; İstahrî, 2020: 6-7)"

- "Türk ülkeleri farklıdır. Uygur/ Toğuzğuz ülkelerinin sınırı Hazarlar, Kîmaklar/ Kîmâkiyye, Karluklar/ Hazleciyye ve Bulgâr toprakları ile İslâm ülkelerinin sınırı arasındadır.

Yani, Cürçân, Fârâb ve Esbîcâb arasındadır. Kîmak/ Kîmakiyye ülkesi kuzeyden Karlukların/ Hazleciyye arka tarafından başlayarak Oğuzlar/ Guzziyye, Kırgızlar/ Hırhîz ve Slavlar/ Sakâlibe arasındadır. Ye'cûc kuzeydedir. Kîmaklar/ Kîmakiyye ve Sakâlibe'nin arka tarafındadır. Onların ülkelerini ve yerlerini ancak Allah bilir. Kırgızların/ Hırhîz toprakları Uygurlar/ Toğuzğuz, Kîmaklar/ Kîmâkiyye toprakları, Okyanus ve Karluklar/ Hazleciyye arasındadır." (İstahrî, 1927: 9; İstahrî, 2020: 8-9)

4. İbn Havkal

H. 331-367/ M. 943-977 yılları arasında İslâm dünyasında seyahat eden İbn Havkal'in ölüm tarihi belli değildir. İslâm dünyasını anlattığı *Sûretü'l-Ard* (İbn Havkal, 1992) adlı eserinde Zülkarneyn ile ilgili geniş bir bahsi yoktur:

- "Bu topraklar üstünde geçmiş zamanlarda şanı yücelmiş, hükümdarlığı genişlemiş, vergileri çoğalmış Tübbâ' hükümdarları ve Zülkarneyn vardır. Hükümdarlıkları sabit kalmış, burasıyla beraber yeryüzünün çoğunluğunu idare eden İslâm hükümdarı gibi kimse yerinden atılmamış ve ayrılmamıştı. Herkes onlara dua etti. Kendilerine muhalif olanlardan onlara bol bol mallar ve paralar geldi." (İbn Havkal, 1992: 23)

İskender ile ilgili olarak *Dînever* bahsinde şu bilgi vardır:

- "Söylenildiğine göre, İskender Şehristan'ın surlarını yapmaya başladığında bu surların üzerine 365 adet burç yapmıştır. Her bir kısmına bir burç dikmiştir. Korku anında şehri korumak ve ehlinin sığınması, kötülerin şerrinden sakınılması için bu burçları yapmıştır." (İbn Havkal, 1992: 363)

Ye'cûc-Me'cûc ile ilgili olarak muhtelif bilgiler yer alır:

- "Bu derilerin çoğunluğu Ye'cûc-Me'cûc bölgesinden gelir. Oradan Bulgar diyarına çıkar. H. 358 senesine kadar böyle devam etti. Bu senede Ruslar, Bulgarların ve Hazarlarını ülkesini tahrip ettiler." (İbn Havkal, 1992: 392)

- "Onların bazı ticaret erbabı ipek kumaşlar ve deri çeşitleri satın almak için Ye'cûc-Me'cûc diyarına ticarete giderler. Sakalı olanlar gitmez; ya da çok az gider. Yüzü tüysüz olup, onlara benzeyenler oraya ticarete giderler. Çünkü Ye'cûc-Me'cûc kavminin sakalı ve bıyığı yoktur. Yüzleri cascavlıdır. Sakalı gür olan biri onların bölgesine girerse, hükümdarları bu sakallıyı yakalar. Bütün sakalını yoldurur ve kendilerine benzetir. Daha sonra ikramda bulunup, onu zengin kılarlar. Bu bölge Ceyhûn'un üst taraflarına düşen bir bölgedir." (İbn Havkal, 1992: 482)

- “Sonra adam kendi kendine “dünyanın uzunluğu 500 yıllık mesafedir” der. 200 yıllık mesafe denizler, 200 yıllık mesafe boş yerler, 90 yıllık mesafe Ye’cûc-Me’cûc diyarı, yedi yıllık mesafe zencilerin diyarıdır. Üç yıllık mesafe de diğer bütün insanlar içindir. Bunun hata olduğu sözünün başında dünyayı toprak diye anlatırken belliydi. Yani dünyaya *yer* manasına gelen *ard* diyor. Arap dilinde dünya kelimesinin ulyânın, yani yüksekliğin zıddı olan alçak manası olan dünyadır. İstiâre yoluyla *dünya* olarak kullanılmıştır. Aşağı, yakın manasında kullanılmıştır. *Kur’ân-ı Kerim*’de Cenâb-ı Allah Enfâl suresinde: “O zamanı hatırla ki siz aşağı yamaçta onlar yukarı yamaçtaydı.” (*Kur’ân*, Enfâl, 8/42) Bu ayette *dünya* kelimesi *aşağı alt mahaller* (anlamında) kullanılmıştır. Bu avamî bir sözdür. Zayıf ve şaşkınlık ifade eden bir sözdür. Ne sabit olur ne de tutulur. Memleketler için bir hakikat bildirmez. Yerin bir yönünü, bir yolunu bildirmez. Yazıklar olsun ki, Ye’cûc-Me’cûc diyarı 90 yıllık mesafe deniliyor. Yâfes’in oğullarının bütün memleketleri ve Ye’cûc-Me’cûc diyarı da oradadır. (Burası) 200 merhaleye ulaşmaz. Doğunun ortasında, kuzeyin sonunda, okyanus denizi kenarındaki bazı Rum topraklarına kadar uzanır. Peki o zaman mesafesi yedi senelik yol olan zencilerin diyarı nerededir?” (İbn Havkal, 1992: 527)

5. İbnü'l-Fakîh

Tıpkı İbn Havkal gibi ölüm tarihi konusunda kesin bilgi olmayan İbnü'l-Fakîh'in *Kitâbü'l-Buldân* (İbnü'l-Fakîh, 1996) adlı eserinde İskender ile ilgili olarak şu bilgi yer alır:

- “İskender hakkında ihtilafa düştüler. Bazıları Zülkarneyn olduğunu iddia ettiler. Bazıları ise şunları söyledi: “Benzettikleri İbn Feylafus Zülkarneyn değildir. İskender dünyayı ve bölgeleri dolaştığı için Zülkarneyn hakkında bilgisi olmayanlar onu Zülkarneyn’e benzettiler. Kendisiyle Ye’cûc-Me’cûc seddini inşa eden, Merv şehrini ve camdan yengeç üzerinde İskenderiye minaresini yapan, *el-Buhâ* olarak bilinen ve Mağrib’deki Beht taşından yapılan, bakan kimse hayretinden dona kaldığı Beht şehrini kuran Zülkarneyn arasında fark vardır. Zülkarneyn, zulmetlerden (karanlıklardan) geçtiğinde surun üzerinde durdu. Hiç kimsenin ulaşamayacağı yerlere ulaştı. Orada bakırdan bir at şekli yaptı. Atın üzerinde sol elinde atın yularını tutmuş, diğer sağ elini uzatmış ve üzerinde Himyerîce: “*Bundan sonra yol yoktur.*” yazısı olan bakırdan bir süvari vardı. Nitekim bunları yapan Zülkarneyn 700 yıl gibi uzun bir hayat sürdürdü. Kendisine her şeyden bir neden verildi. Sonra gökyüzüne yükseltildi. Kendisine *Ayyâş* diye isim verilmişti. Ancak (İskender er-)Rûmî az bir ömür yaşadı. Onun hayatı kötü bir hayattı.” (İbnü'l-Fakîh, 1996: 125-126)

Mağrib bahsinde şu bilgileri verir:

- "Âmir eş-Şa'bî'den rivayet ederek şunları söyledi: "Şüphesiz ki, Allah Endülüs'ün ötesinden yaratıklar yarattı. Endülüs ile aralarında bizimle Endülüs arasındaki mesafe kadar mesafe vardır. Orada Allah'a isyan eden kimse görülmemiştir. Çift sürmezler, ekin ekip biçmezler. Kapılarında üzerlerinde yiyecekler bulunan ağaçlar vardır. Ağaçlardaki yapraklar geniş ve büyüktür. Yapraklarını dikip elbise yaparlar ve giyerler. Topraklarında inci ve yakut bulunur. Dağlarında gümüş ve altın vardır. Zülkarneyn onlara geldiğinde karşısına çıkarak: "Seni buraya getiren şey nedir? Bize sahip olmak mı istiyorsun? Vallahi bize hiç kimse hükmetmedi. Yok, eğer mal ve mülk almak için geldiysen istediğini al!" dediler. Bunun üzerine İskender: "Vallahi bu ikisi için gelmedim. Fakat Rabbinden Güneş'in doğuşu ile batışı arasında yolculuk yapmayı diledim. Bundan dolayı Güneş'in doğuşundan geldim." dedi. (Onlar:) "Burası Güneş'in batışıdır." dediler." (İbnü'l-Fakîh, 1996: 139)

İskenderiye bahsinde şu bilgileri verir:

- "Burayı İskender inşa ettiğinden bu isim verilmiştir. Allah'ın şu ayetinde; "sütunlarla dolu İrem şehrine" kastedilen İskenderiye olduğu rivayet edilir." (İbnü'l-Fakîh, 1996: 124)

- "İskender inşaatına başladığında Yunanlılara ait bir heykelin içine girerek sayısız kurbanlar kesti. Sonra rahiplerine şehrin inşaatının tamamlanıp tamamlanmayacağı konusunda sordu. Bir müddet sonra rüyasında o heykelin duvarı kendisine şunları söyledi: "Şüphesiz ki sen öyle bir şehir inşa edeceksin ki sesi tüm dünyada duyulacak. Sayısız insanlar tarafından mesken edilecek. Güzel rüzgârlar onun havasıyla karışacak. Halkı hikmet üzere sabit olacak. Sıcaklığın zehri kendisinden uzaklaştırılacak. İçinde zemherir soğukları olmayacak. İçerisine hiçbir kötülük girmeyecek; hatta şeytanın hileleri burada olmayacak. Hükümdarlar ve milletler etrafını muhasara altına alsalar bile kendisine zarar veremeyecek." (Şehri) inşa ettikten sonra *İskenderiye* olarak adlandırdı. Sonra burayı terkedip oradan ayrıldı. Söylenildiğine göre İskender, Bâbil'de öldü. Daha sonra İskenderiye'ye taşındı ve burada defnedildi." (İbnü'l-Fakîh, 1996: 124-125)

Bağdat bahsinde şu bilgileri verir:

- "Şüphesiz İskender, yeryüzünde dolaştığı zaman, milletler ona yaklaştı. Bunun üzerine doğu ve batıda büyük şehirler inşa etti. Ardından Medâin'e geri döndü ve içerisinde bir şehir inşa ederek etrafını surla çevirdi. Bu şehir günümüzde hâlâ tarihi eser şeklinde mevcuttur. Aynı şekilde kendi isteğiyle yeryüzünde bulunan şehirleri terketti ve ölünceye kadar burayı vatan edindi. İskender, Yukarı Horasan'da Semerkand ve Medînetü's-Soğd'u, Aşağı Horasan'da Merv ve Herat'ı kurdu. Mağrib'de İskenderiye'yi, Hind'de Serendib'i, İsfahan bölgesinde Ceyy'i kurdu.

Ayrıca yeryüzünün farklı yerlerinde şehirler kurmasına rağmen Medâin'i tercih etti. Medâin şehrinin *Medînetü'l-Atîka* olarak adlandırılmasının nedeni, Hz. Mûsâ'dan/ as sonra gelen krallığın suyunu hükme geldikten 30 yıl sonra inşa etti. Suyun akacak yerleri kazdı. *Medînetü'l-Atîka'yı büyük şehri olarak kıldı.*" (İbnü'l-Fakîh, 1996: 332)

Horasan bahsinde şu bilgileri verir:

- "Söylenildiğine göre, Belh'i İskender kurmuştur. Burada öldüğü söylenir. Birçok hükümdarla savaştı ve onları kahrederek galip geldi. Güçlü ve kuvvetli orduları yendi. Birçok şehri aldı. Bu işleri ömrü süresince yani 32 yıl 7 ayda yaptı." (İbnü'l-Fakîh, 1996: 616)

Semerkand bahsinde şu bilgileri verir:

- "Semerkand'ın İskender'in inşa ettiği şehirlerden olduğu söylenir. Duvarının çevresi 12 fersaktır. Surun en yüksek yerinde savaş için burçlar ve uzunlamasına inşa edilen koğuşlar bulunur. Demirden 12 kapısı vardır. Her iki kapı arasında kapıcı için bir ev bulunur." (İbnü'l-Fakîh, 1996: 621)

Sevâd bahsinde şu bilgileri verir:

- "İbnü'l-Kelbî şöyle dedi: "Bâbil şehri 12 fersah ve bir o kadar alana sahipti. Kapısı Kûfe yönündeydi. Fırat nehri daha önceleri Bâbil'de akmaktaydı. Ancak Buhtunnasr zamanında şu anki yerine çevrildi. Şehrin surunu nehir yıkması diye akış yönünü çevirdi. Bâbil şehri Bayûrâsib tarafından kuruldu. İsmi Müşterî (yıldızının) adından türetti. Çünkü Bâbil, Bâbil dilinde Müşterî (yıldızının) ismiydi. (Şehri) kurduktan sonra içerisine gücünün yettiği oranda alimler yerleştirdi. Daha sonra onlara, burçlar sayısınca 12 saray inşa etti ve adlarıyla adlandırdı. İskender ortaya çıkıp harabeye çevirinceye kadar ayakta duruyordu." (İbnü'l-Fakîh, 1996: 378)

İsfahan bahsinde şu bilgileri verir:

- "İsfahan şehrinin adı Ceyy olup İskender tarafında kurulmuştur. (Şehir) günümüzde hâlâ ayaktadır." (İbnü'l-Fakîh, 1996: 530)

Ye'cûc-Me'cûc ile ilgili olarak *Beytü'l-Makdis* bahsinde şu bilgileri verir:

- "Allah'ın düşmanı olan deccâlin Beytü'l-Makdis'e girmesi yasaklandı. Ye'cûc-Me'cûc, Beytü'l-Makdis çevresinde helâk edilecektir." (İbnü'l-Fakîh, 1996: 146)

Dımaşk bahsinde şu bilgileri verir:

- "Ka'b dedi ki: Büyük olaylar ve savaşlarda Müslümanların kalesi Dımaşk şehridir, deccâlden korunmak için kaleleri Ebî Futros nehridir, Ye'cûc-Me'cûc'ten korunmak için kaleleri Tur dağıdır." (İbnü'l-Fakîh, 1996: 155)

İrmîniye bahsinde şu bilgileri verir:

- "Hazar ülkesi ile seddin bulunduğu yere kadar olan uzaklık iki ay mesafededir. Bununla ilgili Allah Teâlâ Kehf suresinde şöyle buyurur: "(Ey Muhammed!) Sana Zülkarneyn'i sorarlar, "Onu size anlatacağım" de. Doğrusu biz onu yeryüzüne yerleştirmiş ve her şeyin yolunu ona öğretmiştik. O da bir yol tuttu. Sonunda güneşin battığı yere ulaşınca onu, kara balçıklı bir suda batıyor gördü. Orada bir millete rastladı. "Zülkarneyn! Onlara azap da edebilirsin, iyi muamelede de bulunabilirsin" dedik. Haksızlık yapana azap edeceğiz, sonra Rabbine döndürülür, onu görülmemiş bir azaba uğratar; ama inanıp yararlı iş işleyene, mükafat olarak güzel şeyler vardır, ona buyruğumuzdan kolay olanı söyleriz" dedi. Sonra yine bir yol tuttu. (Zülkarneyn) sonra (doğuya doğru) bir yol tuttu. Nihayet güneşin doğduğu yere (uzak doğuya) vardığı zaman, onu kendileriyle güneş arasına örtü koymadığımız (çıplak) bir halk üzerine doğar buldu. İşte bunun gibi, onun yaptıklarının hepsini baştanbaşa biliyorduk. Sonra yine bir yol tuttu. Sonunda, iki dağın arasına varınca, orada nerdeyse hiç laf anlamayan bir millete rastladı. Dediler ki: Zülkarneyn! Doğrusu Ye'cûc-Me'cûc bu ülkede bozgunculuk yapıyorlar. Bizimle onların arasına bir set yapman için sana bir vergi verelim mi?" "Rabbimin bana verdikleri sizinkinden daha iyidir. Bana gücünüzle yardım edin de sizinle onların arasına sağlam bir set yapayım. Bana demir kütleleri getirin" dedi. Bunlar iki dağın arasını doldurunca: "Körükleyin" dedi. Demirler akkor haline gelince; "Bana erimiş bakır getirin de üzerine dökeyim" dedi." (*Kur'ân*, Kehf, 18/83-96) Demiri kerpiç haline getirdi ve bakırı eritti. Sonra eriyen bakırı bir kalıp yaparak iki dağ arasında yerleştirdi. Bu işi tamamladıktan sonra eritilen bakırı yukarıdan aşağıya doğru içine boşalttı. Tek bir kalıp şeklinde oldu. Seddi tamamladıktan sonra o yeri dört ayda geçti. Habere göre Zülkarneyn Ye'cûc-Me'cûc kabileleri yönüne yolculuğa çıktı. Etrafında çok kalabalık insan topluluğu toplandı. (Ona:) "Ey muzaffer hükümdarımız! Bu dağın arkasında sayılarını ancak Allah'ın bildiği bir topluluk var. Memleketlerimiz harabeye çevirip ürünlerimizi ve ekinlerimizi yiyorlar!" dediler. (Zülkarneyn:) "Özellikleri nasıl?" dedi. (Onlar:) "Kısa boylu ve geniş yüzlüdürler!" dediler. (Zülkarneyn:) "Kaç çeşittirler?" dedi. (Onlar:) "Birçok çeşitleri vardır. Sayılarını ancak Allah bilir." dediler. (Zülkarneyn:) "İsimleri nedir?" dedi. (Onlar:) "Bize gelenler altı kabileden oluşur. Bunlar Ye'üc, Me'cûc, Tâvîl, Târîs, Mensek ve Kümârâ'dır. Her kabilenin sayısı yeryüzünde bulunanlara denktir. Bizden uzak olanların kabilelerini bilmeyiz. Bize sadece bu menfezden, iki dağ arasındaki boşluktan gelirler. Onlarla bizim aramızda set yapman için

sana vergi verelim mi? Böylelikle bizleri onlardan korursun.” dediler. (Zülkarneyn:) “Ne yerler?” dedi. (Onlar:) “Her sene deniz, uzunlukları 10 günlük mesafe olan iki balık atar.” dediler. Bunun üzerine bu seddi inşa etti. Habere göre set kırmızı bir yol olup bakırdan, siyah bir yol olup demirdendir. Ye'cûc-Me'cûc 24 kabileden oluşur. Savaş halinde olan bir kabile var ki onlar Türklerdir. Zülkarneyn seddi 23 kabilenin üzerine döktü. Mukâtil b. Süleyman: “Türk olarak adlandırılmasının nedeni seddin arkasında terk edilmeleridir.” dedi. “İsa indiğinde ve melûn deccâli öldürdüğünde Ye'cûc-Me'cûc ortaya çıkar.” dediler. Bunun üzerine İsa Müslümanların üzerine hutbe okudu. Hamd ve senâdan sonra: “Allahım! Sana az itaat eden topluluğu çok isyan eden topluluğa karşı muzaffer eyle!” dedi. Bunun üzerine Allah Müslümanları muzaffer kıldı. Vehb b. Münebbih'in haberine göre şöyle dedi: “Onlar uzun boylu bir kavimdir. Bizden zayıf olan birisinin yarısı kadardır. Parmaklarında pençeler vardır. Vahşi hayvanlar gibi dişleri vardır. İki büyük kulakları vardır. Birini yatak diğerini de yorgan olarak kullanırlar. Erkek ve dişiler birbirlerinin ecelini bilirler. Dişiler bin civarında doğum yapmadan ölmez. Erkekler de ölmez. Kokuları çirkindir. Güvercinler gibi birbirleriyle oynayırlar. Kurt gibi ulurlar. Hayvanlar gibi her yerde ilişkiye girerler.” Zülkarneyn, haklarında söylenenleri duyunca iki dağ arasına giderek aradaki mesafeyi ölçtü. Doğu tarafında Türklerin toprakları bulunmaktadır. Aradaki mesafeyi bir fersah olarak ölçtü. O da üç mile denktir. Suya ulaşınca kadar temel kazıldı. Temelin eni bir mil olarak belirlendi. Temelin içine demir parçalarını kayalıklar şeklinde yerleştirdi. Çamuru eritilen bakır olup demir parçalarının arasına döküldü. Böylece yer altında demirden bir damar şeklinde oldu. Daha sonra demir ve eritilmiş bakır yer üstünde duvar şeklinde ördü. Duvarın arasına sarı bakırdan bir damar yaptı. Sarı bakırdan sanki mürekkep şeklinde perdeleri andırıyordu. Kırmızılığı da demirin siyahlığından almaktadır. Sağlam bir şekilde yaptıktan sonra burayı terk etti ve geri döndü.” İbn Abbas şunları söyledi: “Yeryüzü altı kısımdır: Beş kısmı Ye'cûc-Me'cûc'ün, kalan bir kısım ise diğer mahlukatındır.” Muallâ b. Hilâl el-Kûfi şunları söyledi: “Massîsa'da idim. Denizin günlerce dindiğini ve geceler boyu dalga seslerinin kesildiğini anlattıklarını işittim. Aslında daha önceleri şiddetli dalgaların sesleri duyulurdu. “Bu durum deniz hayvanlarını tedirgin eder ve Allah'a sığınır.” dediler. (Muallâ b. Hilâl) şunları söyledi: “Bir bulut geldi ve denizde kayboldu. Başka bir bulut ve sonra başka bir bulut geldi. Yedi kere bulutun gelip denizde kaybolduğunu saydı. Gelen bulut arkasından gelen buluta yer veriyordu. Sonra şiddetli bir rüzgâr çıktı ve gökyüzüne yükseldi. Bu durum ejderhayı görüp kayboluncaya kadar devam etti. Biz de başımın bulutlarda olduğunu ve kuyruğunun sallandığını gördük. Ye'cûc-Me'cûc'un üzerine atladı. Böylece deniz sakinleşir.” (İbnü'l-Fakîh, 1996: 593-595)

İbn Hurdazbih'te geçen Sellâm et-Tercümân'ın hikayesi burada da anlatılmaktadır. (İbnü'l-Fakîh, 1996: 596-600) Bir önceki başlıkta verdiğimiz için tekrar vermeye gerek görmedik.

6. İbn Rüsteh

Ölüm tarihi kesin olarak bilinmeyen bir diğer coğrafyacı olan İbn Rüsteh'in *A'lâki'n-Nefise* (İbn Rüsteh, 1892) adlı eserinde, *Ye'cûc-Me'cûc ile İlgili Haberler* başlığı altında Sellâm et-Tercümân'ın hikayesinden bahsedilmekte; ancak detaylı bir anlatıma girilmemektedir. (İbn Rüsteh, 1982: 149)

Zülkarneyn ile ilgili olarak şu bilgi verilir:

- "İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Yeryüzünün iki kâfir, iki de mü'min kralı vardır. Bunların mü'min olanları Süleyman ve Zülkarneyn'dir. Kâfir olanları ise diğer adı Tahmurs olan Nemrud ve Buhtunnasr'dır." (İbn Rüsteh, 1982: 199)

İskender ile ilgili olarak şu bilgileri verir:

- "İskender bir gece tahtına çıkarak burçların doğuş-batışı ve yıldızların onların dört bir yanına düzenli bir şekilde dizilişleri üzerine derinden derine düşünür. Onların yörüngelerinde akıp gitmesini, batıştaki yansımalarını, dünyanın onların etrafında dönüp dolaşmasını, hedefine varmasında hiçbir engelin onu aksatmadığını, onun bu arayışının devamı dışında hiçbir şeyin onu bölüp engellemediğini ifade eder. Onun doğasındaki bu düzenlilikten dolayı şöyle der: "Parıldayan ışıklarla süslenmiş ve bir hikmete bağlı olarak sürekli dönüp duran ey dünya! Gölgelediğin gök şüphesiz geniştir. Zirvesi olduğun temel sağlamdır. Yörüngesi olduğun gök sağlamdır. Sende yerleşip ikamet edenler, düşmanın giremeyeceği şekilde korunmaktadırlar. İlki olduğun şey yücedir. Senin ardından sana bakan göz yorgun düşer. Temellerini kökten söküp atan, tavanını yerden yere seren, zirvendekini sallayan ve senin sürekli olan dönüşünü engelleyen o olay ne kötü ve ne korkunçtur. Başlangıcı bu şekilde olacak olan bir kıyamet ne kadar zordur. Etrafını hiç bağ olmadan çevreleyen, çıkıntısız ve pürüzsüz yapan ve altında direk olmadan tutan Allah ne kadar yücedir ve kusursuzdur. Senin gecenin gündüzünü, gündüzünün de geceni birbiri ardınca izlemesi, çürüdüktan sonra bedenlerimizin tekrar yeşermesi ne kadar da anlamlıdır. Yine ağaç kuruduktan sonra özünde bulunan canlılığın tekrar geri gelmesi, bedenlerden ayrılan ruhların tekrar kendi bedenlerine geri dönmeleri ne kadar anlamlıdır. Onun ekseni etrafında dengeli dönüşü ve küresel oluşu sonucunda günler arasındaki dengeli bir dağılım ne kadar anlamlıdır. Keşke işin nereye varacağını, her iki durumdan hangisinin bize

büyük olay olarak döneceğini, bizim ve dünya krallarının arasında akan kandan dolayı gücün hangimize gerektiğini bilseydim.” (İbn Rüsteh, 1982: 5)

İskenderiye bahsinde şu bilgileri verir:

- “Fustat’dan bir gemiyle çıkarsın, aşağıya doğru üç fersah gidersin. İskenderiye surlarına varıncaya kadar sağında ve solunda yol boyu hurmalıklar, bağ-bahçeler ve köyler vardır. Buraya varınca denize doğru yapılmış olan taşlı yolda yüz adım kadar yürüyerek İskenderiye Kulesine varırsın. Bu kule etrafı camdan yapılmış olan dört yengeç üzerine dikilmiştir. Fenerin tepesine 300 basamaklı merdivenle çıkılır. Her basmakta denizi gösteren küçük bir pencere vardır. Fenerin yüksekliğinin mimari arşınla 300 arşın olduğu söylenir. Bu kol arşınıyla 450 arşındır. Doğu kapısına İskenderiye yönünden girersin. Burada şehrin merkezinde yeşil bir kubbe vardır. Kubbenin etrafında mermerden on altı direk vardır. Bu kubbe İskender tarafından yaptırılmıştır. Kubbenin sağında deniz, solunda cümmeyz ağacı ve üzüm bağları vardır. Kubbenin karşısında bir pazar vardır. Bu pazarın sağından bir fersah kadar yürüyerek mermerden yapılmış, zemini ve duvarları da mermer olan bir pazara varılır. Bu pazarda yürürken elbiseler çok az kirlenir.” (İbn Rüsteh, 1982: 118)

İsfahan bahsinde şu bilgileri verir:

- “İskender’in düzgün bir daire tarzında yaptırmış olduğu bir şehirdir. Muhammed b. Lüdde adıyla ünlü İsfahanlı mühendis Muhammed b. İbrahim, buranın yüz ölçümünü ölçmüş ve şöyle demiştir: “Bölgeyi ve yüz ölçümü ile ilgili hazırlanmış bilgileri derinlemesine araştırdım. Bunun sonucunda çevresinin bin kasaba¹⁰ olduğunu buldum. (Bin kasaba) altın bin arşın, (altı bin arşın) yarım fersah eder. Çünkü bir fersah 12 bin arşındır.” (İbn Rüsteh, 1982: 160)

7. Mes’ûdî

H. 345/ M. 956 senesinde vefat eden Mes’ûdî’nin *et-Tenbîh ve'l-İsrâf* (Mes’ûdî, 2020) adlı eserinde Ye’cûc-Me’cûc ile ilgili olarak bölge tarifi verilmektedir: “Çünkü soğukun tabiatı çok kan üretmesidir. Soğuktan dolayı sıcaklığın bir araya toplanması ve ortaya çıkması sebebiyle derilerinin renkleri kızışmıştır. Bu arz ettiğimiz 60 mil kadar dışında ve Altıncı bölgede bulunan Ye’cûc ve Me’cûc ise hayvanlardan sayılmıştır.” (Mes’ûdî, 2020: 47)

¹⁰ Kasaba, özellikle arazi ölçümünde kullanılan eski bir uzunluk birimidir. Yaklaşık olarak 1 Kasaba= 3.55 m. (Kallek, 2001, 24: 525)

- “Dünyanın doğu kısmındaki mamur olan bölgelerin en ucu Çin ve Seylî ülkesinin en uç sınırlarından başlar ve İskender’in Ye’cûc ve Me’cûc’un fesadında korunmak için inşa ettiği seddine, yine onun arkasındaki dağa kadar devam eder.” (Mes’ûdî, 2020: 49)

- “Birinci bölge Hindistan, ikincisi Hicaz ve Habeş ülkesi, üçüncüsü Mısır ve İfrîkiyye, dördüncüsü Bâbil ve Irak, beşincisi Rum, altıncısı Ye’cûc ve Me’cûc bölgesi yedincisi Yûmârîs, Çin.” (Mes’ûdî, 2020: 54)

- “Beşinci bölgenin sınırı, Şam Denizi (Akdeniz), bu denizin arkasındaki Rum diyarının (Anadolu) en sonu, Trakya ve Burcân (Tuna Bulgarları) ülkesi, Sakâlîbe (Slavlar) ve Eber (Apar/ Avar), Ye’cûc ve Me’cûc ülkesinin sınırına, dördüncü bölgenin sınırı olan Nusaybin’in ötesine kadar devam eder.” (Mes’ûdî, 2020: 55)

8. Makdisî

H. 390/ M. 1000 civarında vefat eden Makdisî’nin *Ahsenü’t-Tekâsim fî Ma’rifeti’l-Ekâlim* (Makdisî, 1906) adlı eserinde, Maşrık/ Doğu bölgesini anlatırken, *Zülkarneyn Seddi* başlığı altında İbn Hurdazbih’in eserinde bulunan bilgileri aktarır. (Makdisî, 1906: 360 vd.) Daha önceki sayfalarda verdiğimiz için tekrar vermedik. Bu bahsin sonunda şu bilgi yer alır:

“Ye’cûc Me’cûc Seddi hakkında anlatılan bu kıssa bu seddin, Endülüs’te olduğu fikrini çürütmektedir. Makdisî *Hakkında İhtilaf Olan Birtakım Yerlerin Zikri* başlığı altında şu bilgileri verir: “Bir topluluğa göre Ye’cûc-Me’cûc Endülüs’ün arka taraflarındadır. Bir başka (topluluğa) göre burası Hazar’dadır.” (Makdisî, 1906: 47)

9. Kazvinî

H. 682/ M. 1283 tarihinde vefat eden Kazvinî’nin *Âsâru’l-Bilâd Ahbâru’l-İbâd* (Kazvinî, 1848) adlı eserinde gerek *Zülkarneyn* ve gerekse Ye’cûc-Me’cûc üzerine çok sayıda bilgi mevcuttur. Şimdi *Zülkarneyn*’den başlayarak bu bilgileri verelim:

Kazvinî *Cezîretü’l-Kasr* başlı altında şu bilgileri verir:

- “Anlatıldığına göre, *Zülkarneyn* adalardan birinde başları köpek başları gibi, dişleri ağızlarının dışında topluluk gördü. *Zülkarneyn*’in gemilerine çıktılar ve onları harabetteler. Bu esnada yükselen bir ışık gördü. İşte bu saf billurdan yapılmış bir saraydı ve onlar bu saraydan çıkıyorlardı. Oraya varmak istedi. Ancak Hindli filozof Behram kendisine engel oldu ve “her kim bu saraya girerse, üzerine bir uyku hali gelir ve bayılır; dışarı çıkması mümkün olmaz, böylelikle bu topluluk safran kazanmış olur.” dedi. Bu denizin şaşkıncu halleri saymakla bitmez.” (Kazvinî, 1848: 84)

Merv başlığı altında şu bilgileri verir:

- "(Merv) Horasan şehirlerinin en meşhur, en eskisi, hayrı en bol, görünüşü en güzel ve tabiatı en iyi olanıdır. Burayı Zülkarneyn kurmuştur. İç kalesi kendisinden daha eskidir. Söylenildiğine göre, burası Tahmurs'un¹¹ yapısıdır. Büreyde b. Husayb'ın rivayetine göre, Hz. Rasü'lullâh/ sav şöyle buyurmuştur: "Ey Büreyde! Benden sonra birtakım yerlere gönderileceksin. Doğu'da, Horasan'da, *Merv* denilen yere gönderileceksin. Buraya vardığında şehrine in. Burayı Zülkarneyn kurmuştur. Aziz(ler) orada namaz kılmıştır. Nehirleri bereketle akar. Her bir yerinde kılıcıyla halkını kıyamete kadar kötülöklere karşı savunacak meşhur bir hükümdarın izleri vardır." Mücahit bir elçi olarak oraya gitti ve ölünceye kadar orada kaldı." (Kazvinî, 1848: 456)

Medînetü'n-Nühâs başlığı altında şu bilgileri verir:

- "İbnü'l-Fakîh şöyle dedi: "Önde gelen alimler *Medînetü'n-Nühâs*'a gittiler. Bu şehri Zülkarneyn kurdu, hazinelerini bıraktı ve tılsımladı. Hiç kimse bu işin sırrını bilmiyordu. İçerisine insanları (çeken) bir mıknatıs olan parlak bir taş koydu. İnsan (bu taşın) hizasında durduğu zaman, tıpkı mıknatısın demiri çekmesi gibi onu çeker ve ölünceye kadar ondan ayrılamazdı. Muhakkak ki bu (taş) Endülüs'ün çorak arazilerindedir." (Kazvinî, 1848: 559)

Yine *Medînetü'n-Nühâs* başlığı altında şu bilgileri verir:

- "Ebû Hâmid el-Endelüsî şöyle dedi: "*Medînetü'n-Nühâs*'ın çevresinin alanı 40 fersaktır. Söylenildiğine göre, surun yüksekliği 500 arşındır. Meşhur bir kitabı vardır. Bunan göre burayı Zülkarneyn kurmuştur. Doğru olan ise burayı Süleyman b. Dâvûd/ as kurmuştur. Belirgin bir kapısı yoktur. Temeli derindir. Muhakkak ki Mûsâ b. Nusayr ordusuyla birlikte buraya geldi. Surun yanına ona bitişik yüksek bir yapı inşa etti. Surun en tepesine bitişik ahşaptan bir merdiven yaptı. Kendisine çok para verilen birisi çağrıldı. İşte bu adam şehrin için görünce, güldü ve kendisini şehrin içine attı. Bu esnada şehrin içerisinden korkunç bir ses işittiler. Daha sonra bir başkası çağrıldı. Ona da çok para verildi. Kendisinden şehre girmemesi ve gördüklerini bildirmesi yönünde söz alındı. (Sura) tırmanınca ve şehri görünce, güldü ve kendisini içeriye attı. Bu kez de şehrin içerisinden korkunç sesler duydular. Daha sonra cesur bir adam çağrıldı. Ortasından sağlam bir iple bağlandı. Şehri görünce, kendisini içeriye attı. Kendisini çektiler, ancak adam ortasından (ikiye) bölündü. Böylece şehrin içerisinde cinlerin olduğunu ve sura çıkan kimseyi çektiklerini bildiler. (Adamlardan) ümitlerini kestiler ve oradan ayrıldılar." (Kazvinî, 1848: 561-652)

¹¹ Tahmurs, Ehrimen'i hile ile yakalayıp onu süratli hareket eden bir at şeklinde kullanan mitsel varlıktır.

İskenderiye başlığı altında şu bilgileri verir:

- “(İskenderiye) Mısır’da, deniz kenarında meşhur bir şehirdir. Siyer ehli burayı kimin kurduğu konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. İçlerinden bazıları burayı kuran kişinin Zül-Karneyn Eşk b. Selûkûs er-Rûmî isimli I. İskender olduğunu söylemişlerdir. (I. İskender) yeryüzünü dolaşarak karanlıklara, güneşin doğuş ve batış noktalarına vardı ve hatta *Kur’ân*’da Allah Teâlâ’nın haklarında beyan buyurduğu Ye’cûc-Me’cûc’e karşı bir duvar ördü.¹² Gitmek için daha ötesi olmayan bir yere vardığında, sağ elini uzatmış halde, üzerinde “bundan ötesi yoktur” yazan bakırdan bir heykel dikti. İçlerinden bazıları da burayı Feylesûf er-Rûmî’nin kızının oğlu İskender b. Dârâ’nın kurduğunu söylemişlerdir. Kendisini I. İskender’e benzettiler. Zira, Çin’e ve Mağrib’e gitmiş ve 32 yaşında ölmüştü. I. İskender mü’mindir; II. İskender ise hocası Aristoteles’in yolundaydı. I. İskender ile II. İskender arasında uzun asırlar vardır.” (Kazvinî, 1848: 143)

Fars başlığı altında şu bilgileri verir:

- “Farlar aralarından çıkan 10 kişinin özelliklerinin bir benzerinin başkalarında bulunmadığını, hatta Farlarda bile olmadığını düşünürler. Bunların ilki Efridûn b. Keykubâd b. Cemşîd’dir. Dünyanın tamamına hükmetti ve Dahhâk Büyûresb’in zulmü ile acı ve ızdırab dolu olan dünyayı kendisinden sonra burayı adalet ve ihsan ile doldurdu. Dahhâk insanların mallarını alınca, bunları sahiplerine geri vermişti. Sahibini bulamadıklarını ise miskinlere vakfetti. Ensâb alimlerinden birinin beyanına göre, Efridûn, Allah Teâlâ’nın aziz *Kitâb*’ında beyan buyurduğu Zül-Karneyn’dir. (*Kur’ân*, Kehf, 18/83-98) Zira kendisi doğunun ve batının hükümdarıydı. Allah Teâlâ’ya ibadeti emretti. Adalet ve ihsan sahibi birisiydi.” (Kazvinî, 1848: 143)

Ye’cûc-Me’cûc Seddi başlığı altında daha önce İbnü’l-Fakîh’te geçen seddin inşası üzerine olan bilgiyi farklı bir versiyonla anlatır:

- “Söylenildiğine göre, Ye’cûc-Me’cûc, Yâfes b. Nûh’un/ as çocuklarıdır. Onlar iki kalabalık soydur. Böylelikle sayılarını ancak Allah’ın bileceği iki kabile oldular. Şa’bî’nin rivayet ettiğine göre, Zülkarneyn, Ye’cûc-Me’cûc yöresine doğru ilerledi. Etrafında kalabalık bir kitle toplandı. Şöyle dediler: “Ey muzaffer hükümdar! Bu dağın arkasında, sayılarını ancak Allah’ın bildiği bir halk var. Üzerimize doğru ülkemize çıkıyorlar, ürünlerimizi ve ekinlerimizi yiyorlar.” (Zülkarneyn:) “Özellikleri nedir?” dedi. Şöyle dediler: “Kısa (boylu), güçlü ve geniş yüzlüdürler.” (Zülkarneyn:) “Kaç sınıftırlar?” dedi. Şöyle dediler: “Sayılarını ancak Allah’ın bileceği kadar çok

¹² “Sana Zülkarneyn’i sorarlar, "Onu size anlatacağım" de.” ayetiyle başlayıp devam eden âyetler. (*Kur’ân*, Kehf, 18/83 vd.)

millettir.” Şöyle dediler: “Onlarla aramıza engel olacak şekilde bir set yapar mısın? Bunun anlamı şudur: “Bizdeki paraları toplayıp, onların bize verdikleri eziyeti önlemek adına onlarla aramıza bir perde yapmak için harca.” Hükümdar (Zülkarneyn:) “Sizin paranıza ihtiyac(ım) yok! Allah bana güç verdi. (Bu güç) ile birlikte sizin paranıza ihtiyaç yok. Fakat bana malzeme ve adamlarla yardım edin. Onlarla aramıza bir set yapabilmem için gücünüzle yardım edin.” dedi. Demiri eritmelerini istedi ve bundan büyük tuğlalar yaptı. Daha sonra bakırı eritti ve bununla (demir) tuğlalara sıva yaptı. (Seddi) girdikleri geçide inşa etti ve dağın iki zirvesiyle eşit hale getirdi ve tek bir malzemedен yapılmışa benzedi. Rivayet edildiğine göre, Zülkarneyn onlardan geri dönüşünde bu seddi dikmiştir. Topraklarının ortalarına kadar geldi ve daha sonra (geçidin) iki kenarının ortasına geldi ve aralarını ölçtü. Burası Türk topraklarının ucuydu. Aralarını 100 fersah olarak buldu. (Seddin) temelini kazdı ve suya kadar ulaştı. (Seddin) enini 50 fersah yaptı. Dolgusunu taşlarla, harcını (çamur) eritilmiş bakırla yaptı ve üzerine döktü. Yerin altında dağdan (itibaren) bir kiriş oluşturdu. Daha sonra (bu kirişi) yükseltti; demir ve eritilmiş bakırla uzattı. Ortasına tunçtan bir kiriş yerleştirdi. Böylelikle demir siyahı ile bakır sarısından mürekkep bir abaya dönüştü.” (Kazvinî, 1848: 596-597)

Kazvînî’de bu bilginin devamında İbn Hurdazbih dahil olmak üzere diğer kaynaklarda da yer alan Sellâm et-Tercümân’ın hikayesi yer almaktadır. (Kazvinî, 1848: 597-599)

Ye’cûc-Me’cûc başlığı altında az önce verdiğimiz bilginin farklı bir versiyonu yer alır:

- “(Ye’cûc-Me’cûc) Yâfes b. Nûh soyundan ve Türklerden iki büyük kabiledir. Yurtları Yedinci iklimin doğusudur. Şa’bî’nin rivayet ettiğine göre Zülkarneyn, Ye’cûc-Me’cûc topraklarına vardığında, etrafında kalabalık bir halk toplandı. Ye’cûc-Me’cûc’ten (korunmak için) yardım istediler. Şöyle dediler: “Ey muzaffer hükümdar! Muhakkak ki bu dağın arkasında, sayısını sadece Allah’ın bildiği milletler vardır. Yurdumuzu tahrip ediyorlar, ekinlerimiz ve ürünlerimizi yiyorlar. Çayırlar da dahil olmak üzere her şeyi yiyorlar. Hayvanlarımızı vahşi hayvanların parçalaması gibi parçalıyorlar. Yeryüzünün bütün haşeratını yiyorlar. Bunlar gibi çoğalan bir halk yoktur. Kendisinin bin çocuğu doğmadan hiç kimse ölmez.” Zülkarneyn: “Kaç sınıftırlar?” dedi. (Onlar:) “Sayısını sadece Allah’ın bildiği kadar milletleri vardır. Evleri bize yakın olanlara gelince; onlar altı kabiledir. (Bunlar:) Ye’cûc, Me’cûc, Te’vîl, Te’rîs, Mensek ve Kemâdî’dir. Bu kabilelerin her biri yeryüzü halkının tümü gibidir. Bizden uzak olanlara gelince; onları tanımıyoruz.” dediler. Zülkarneyn: “Yiyecekleri nedir?” dedi. (Onlar:) “Deniz her sene onlara iki balık atar. Her bir balığın kafası ile kuyruğu arası yürüyerek 10 günden fazladır. İlkbaharda timsahlar, yılanlar ve ejderhalarla beslenirler. Rahmet yağmuru ister gibi yağmura ihtiyaç duyarlar. Yağmur yağdığı zaman, bolluk olur, semirirler. Bu şekilde yağmur yağmadığı

zaman, kıtlık olur, zayıflarlar.” dediler. Zülkarnenyn: “Sıfatları nelerdir?” dedi. (Onlar:) “Kısa (boylu), güçlü ve geniş yüzlüdürler. Boyları yarım insan boyu kadardır. Bodur kişilerdir. Vahşi hayvan dişleri gibi dişleri ve pençe gibi tırnak yerleri vardır. Üzerinde saç bulunan bir bel kemikleri mevcuttur. Birinin içi tüylü dışı tüysüz; diğerinin içi tüysüz, dışı tüylü iki büyük kulakları vardır. Kulakların birini yaygı, diğerini ise örtü edinirler. Bedenlerinin üzerinde, onu örtecek şekilde saç bulunur. Güvercinlerin çağırması gibi çağırışlar, köpeklerin uluması gibi ulurlar ve davarların çiftleşmesi gibi, karşılaştıkları yerde çiftleşirler. Kimi haberlerde geçtiğine göre, Ye’cûc-Me’cûc Güneş’i arkalarında görünceye kadar her gün seddi yontarlar. Sözcüleri: “Geri dönün! Yarın oyacağız.” Der. Bunun üzerine geri dönerler. Allah Teâlâ geceleyin olduğu hale geri döndürür. Daha sonra, ertesi gün (tekrar) kazarlar ve yontarlar. Gece ve gündüz bu şekildedir. Çıkış zamanları gelince, sözcüleri: “Geri dönün! İnşallah, yarın oyacağız.” der. İçlerinden bir köle, onlar ertesi gün geri gelinceye kadar orada kalır. Onu aynı şekilde görürler. Böylelikle (seddi) oyarlar ve insanlara doğru çıkarlar. (Toprak) yarılınca kadar sularını içerler. İnsanlar kalelerine sığınır. (Ye’cûc-Me’cûc kavmi) yeryüzünde yayılırlar ve bulduklarına boyun eğdirirler. Onlardan kimse kalmayınca, gökyüzüne ok atarlar ve (ok) onlara kan şeklinde geri döner. Şöyle derler: “Yeryüzü halkını yendik ve gökyüzü halkına geçtik.” Daha sonra Allah Teâlâ onlara *negaf* denilen bir kurt(çuk) gönderir. Kurt(çuk) kulaklarından ve burun deliklerinden girer ve onları öldürür. (Hz. Rasûlullâh/ sav) şöyle dedi: “Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki! Yeryüzü hayvanları onların etlerinden semirecektir.” Ebû Saîd el-Hudrî rivayet etti ve şöyle dedi: “Hz. Rasûlullâh’ın/ sav şöyle dediğini duydum: “Allah Teâlâ’nın: “(Nihayet Ye’cûc-Me’cûc’un önü açıldığı zaman) her tepeden akın ederler.” (*Kur’ân*, Enbiyâ, 21/96) buyurduğu gibi Ye’cûc-Me’cûc seddi açılır ve insanlara doğru çıkarlar. Yeryüzünün tamamını kaplarlar. Müslümanlar kalelerine kaçarlar. Hayvanlarını kendilerine katarlar. Ye’cûc-Me’cûc yeryüzünün sularını içer. Onların başı bir nehre uğrar. (Nehrin) içindeki (suyu) içerler ve kuru olarak bırakırlar. Onlardan sonra uğrayanlar: “Bir seferinde burada su vardı.” derler. (Yeryüzünde) bir kalede, yalçın bir dağda ya da sığınakta olanların dışında kimse kalmayınca, sözcüleri: “Yeryüzü halkını bitirdik; gökyüzünde olanlar kaldı.” der. Mızrağını/ Hırbe sallar ve gökyüzüne/ semâ doğru fırlatır. Bela ve fitne için kana bulanmış olarak geri döner. Bunun üzerine: “Gökyüzü halkını öldürdük.” derler. Onlar bu şekilde iken, Allah Teâlâ onlara *negaf*/ *التغف* benzeri bur kurt(çuk) musallat eder ve kulaklarına girer. Söylenildiğine göre, kulaklarını veya boyunlarını oyar. Ölümler olarak sabahlarlar ve elbette hisleri ve hareketleri yoktur. Müslümanlar: “Bizim için kendini satacak ve şunların ne yaptıklarına bakacak bir adam yok mudur?” der. İçlerinden kendisini ölüme adanmış bir adam (bu işe) soyunur ve yeryüzüne iner. Onları kimisi kiminin üzerine ölmüş olarak bulur ve şöyle seslenir: “Ey Müslüman topluluğu!

“Müjdeler olsun! Sizlere düşman olarak Allah yetmiştir.” Kalelerinden ve hisarlarından çıkarlar. Rivayet edildiğine göre, muhakkak ki yeryüzü onların leşlerinden kokmuştur. Allah sel olacak şekilde yağmur gönderir. Leşlerini denizlere götürür. Rivayet edildiğine göre, süreleri 40 gündür. 70 gün olduğu da söylenir. Dört ay olduğunu da söylenir. (Hz. Rasûlullâh/ sav) şöyle dedi: İşte onlara dağ veya demir karşı koyamayacaktır. Yemedikleri fil, domuz, deve, vahşi hayvan veya (binek) hayvanı yoktur. İçlerinden kim ölürse, onu da yerler. Başlangıçları Şam'da, sonları Horasan'dadır. Doğunu nehirlerini ve Taberiye gölünün (sularını) içerler.” (Kazvînî, 1848: 618-620)

SONUÇ

İslâm coğrafyacılarının eserlerindeki bilgiler dört başlık altında değerlendirilebilir:

- Ye'cûc-Me'cûc ülkesinin yeri: İslam coğrafyacıları umumiyetle ülkenin yerini Altıncı iklim olarak belirlemişlerdir. İçlerinden Kazvînî Yedinci iklimin doğusu olarak belirlerken, Makdisî Endülüs'ün arka tarafı olarak verir.

- Ye'cûc-Me'cûc soyu: Müslüman coğrafyacılar Ye'cûc-Me'cûc soyunun Nûh'un/ as oğlu Yâfes'ten geldiği konusunda hemfikirdirler. Umumiyetle Türkler ile doğrudan bağlantı kurulmazken, Kazvînî bunları Türklerden iki büyük kabile olarak belirtir.

- İskender seddinin inşası: Zülkarneyn ile eşleştirilen İskender ile ilgili bilgiler İbnü'l-Fakîh'te yoğunluktadır. İbnü'l-Fakîh, *İrmîniye* bahsinde bu seddin inşasını detaylarıyla anlatmaktadır. Benzer hikâye farklı bir versiyonla Kazvînî'de de yer almaktadır.

Sellâm et-Tercümân'ın hikayesi: Ye'cûc-Me'cûc ile ilgili olarak en çok anlatılan hikâyedir. İlk olarak İbn Hurdazbih'te yer alan bu hikâyeye, hemen hemen aynı versiyonla İbnü'l-Fakîh, İbn Rûsteh, Makdisî ve Kazvînî'de geçmektedir.

Bunların dışında konuyla alakalı bir diğer hikâyeye İbnü'l-Fakîh'te yer alan Mukâtil b. Süleyman kaynaklı bilgidir.

Bütün bu bilgiler ışığında, doğrudan Türkler ile bağlantı kuran coğrafyacının geç dönem müellifi Kazvînî olduğunu söyleyebiliriz. Erken dönem coğrafyacılar bağlantıyı Yâfes soyu ve Türk ülkeleri ile kurmaktadır. İbnü'l-Fakîh: “Ye'cûc-Me'cûc 24 kabileden oluşur. Savaş halinde olan bir kabile var ki onlar Türklerdir. Zülkarneyn seddi 23 kabilenin üzerine döktü.” diyerek, İstahrî ise “Türk ülkeleri farklıdır.” diyerek aralarına sınır koymaktadır.

Dönemin eserlerinden *Hudûdü'l-Âlem*'de, Mühellebî'nin *Kitâbü'l-Azîzî-el-Mesâlik ve'l-Memâlik*'de, Kudâme b. Ca'fer'in *Kitâbü'l-Harac*'ında Zülkarneyn, İskender ve İskender Seddi ile Ye'cûc-Me'cûc konularına herhangi bir malumat yoktur.

KAYNAKÇA

Albayrak, Fatma Köksal (2012). *Kur'an'ın Işığında Zülkarneyn Meselesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Asadov, Farda (2002). VII-IX Yüzyıllarda Güney Hazar Bölgesinde Hükümlerlik Süren Türk Sulî Hanedanı. *Türkler Ansiklopedisi*, 4: 546-547

Baykara, Tuncer (2002). Türklüğün En Eski Zamanları. *Türkler Ansiklopedisi*, 1: 408-409

Cerrahoğlu, İsmail (1972). *Ye'cûc Me'cûc ve Türkler*. *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(1): 97-125

Civelek, Yakup. (2002). Eski Arapça Kaynaklarda Türkler. *Türkler Ansiklopedisi*, 5: 1797

Çelebi, İlyas (2013). Ye'cûc ve Me'cûc. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43: 374

Demirci, Kürşat (2019). Deccâl. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 9: 67

Erkal, Mehmet (1991). Arşın. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3: 411

Furat, Ahmed Suphi (1986). Yâfes. *MEB İslâm Ansiklopedisi*, 13: 333

Halaçoğlu, Yusuf (1995). Fersah. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 12: 412

Harman, Ömer Faruk (2013). Yâfes. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43: 174

Heiduk, Matthias (1992). Ortaçağ'da Avrupalıların Göçebe Topluluklara Bakışı. *Türkler Ansiklopedisi*, 8: 551

İbn Havkal (1992). *Kitâbu Sûretü'l-Arz*, (F. Sezgin, Neşr.) Leiden

İbn Hurdazbih (1988). *Kitâbu'l-Memâlik ve'l-Mesâlik*. (M. Mahzum, Tah.) Beyrut

İbn Hurdazbih (2019). *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. (M. Ağarı, Çev.) İstanbul: 2. Bsk.

İbn Rüsteh (1982). *Kitâbü'l-A'lâki'n-Nefise*. Leiden

İbnü'l-Fakîh (1996). *Kitâbü'l-Buldân*. (Yusuf Hadi, Tah.) Beyrut

İstahrî (1927). *Mesâlikü'l-Memâlik*. Brill

- İstahrî (2020). *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. (M. Ağarı, Çev.) İstanbul: 2. Bsk.
- Kafalı, Mustafa (2002). Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi. *Türkler Ansiklopedisi*, 6: 282
- Kallek, Cengiz (2001). Kasaba. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24: 525
- Kallek, Cengiz (2002). Kulaç. 6: 353
- Kazvinî (1848). *Âsâru'l-Bilâd Ahbâru'l-İbâd*. (F. Sezgin, Tah.) Göttingen
- Makdisî (1906). *Ahsenü't-Tekâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlim*, (M. J. de Goeje, Tah.) Leiden
- Meral, Yasin (2018). Ye'cüc ve Me'cüc Kelimelerinin Etimolojisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59/2: 161-169
- Mes'ûdî (2020). *et-Tenbîh ve'l-İşrâf-Dünya Coğrafyası ve Tarihi-*. (M. Eser, Çev.) Ankara: Ankara Okulu
- Mutçalı, Serdar (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul
- Özgüdenli, Osman Gazi (2003). Mâverâünnehir. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 28: 177
- Öztürk, Mustafa (2013). Zülkarneyn. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 44: 564
- Pala, İskender (2009). Sedd-i İskender. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36: 276
- Pazarbaşı, Erdoğan (2006). Arâisü'l-Kur'an'da Türkler. *Bilimname*, S: 10(1): 25-26
- Seyhan, Ahmet Emin (2017), Ye'cüc ve Me'cüc'un Bazı Özelliklerinden Bahseden Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme. *Usul İslam Araştırmaları*, 28: 71-96
- Tarhan, M. Taner (1992). Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler. *Türkler Ansiklopedisi*, 1: 914
- Taşbolotov, Aziz (2007). *Yecüc ve Mecüc Hakkındaki Hadislerin İsnad ve Metin Açısından Tahlili*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Usta, Aydın (2012). Üsrüşene. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42: 391
- Watson, Geoff (2002). 1200-1800 Yılları Arasında Batı'daki Orta Asya İmaji. *Türkler Ansiklopedisi*, 8: 567
- Wensinck, A. J. (1986). Ye'cüc Me'cüc. *MEB İslâm Ansiklopedisi*, 13: 369
- Ya'kûbî (2002). *Kitâbü'l-Buldân*. (M. E. Dannâvî, Tah.) Beyrut

Ya'kûbî (t.y.). *Târîhu'l-Ya'kûbî*. (1-2) Beyrut: Dâru Sadr

Ya'kûbî (2019). *Ülkeler Kitabı*. (M. Ağarı, Çev.) İstanbul: 2. Bsk.

Yazıcı, Tahsin (2004). Merzûbân. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 29: 255

Yücel, Muallâ Uydu (2002). Hazar Hakanlığı. *Türkler Ansiklopedisi*. 2: 786

BİLİNMEYEN BİR 16. YÜZYIL ŞAİRİ: DÎDÂRÎ (doğ.??/?? - öl.??/??) VE GAZELLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz TOP*

Öz: Klasik Türk şiiri ürünlerinin derlendiği şiir mecmuaları üzerinde yapılan her yeni çalışma, biyografik kaynaklardan haklarında herhangi bir bilgi edinemediğimiz nice şairin gün yüzüne çıkmasına imkân vermektedir. Bu doğrultuda; hayatlarına dair neredeyse hiçbir şey bilmediğimiz şairlerin şiir mecmualarından derlenen şiirleri sayesinde bu şairlerin varlığından haberdar olmamız ve bu şairlerin Klasik Türk şiirindeki konumlarını tayin edebilmemiz mümkün olabilmektedir. Bir şiir mecmuasında derlenen 7 gazeli ve Pervâne Bey Mecmûası'nda bulunan bir nazire gazeli dışında hakkında neredeyse hiçbir bilgiye sahip olmadığımız Dîdârî (doğ. ??/?? - öl. ??/??) de şiir mecmuaları vasıtasıyla tanıştığımız şairlerden biridir.

Bu çalışmada; -varsa- divanı günümüze ulaşmamış olan Dîdârî'nin, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar 5879 numarada kayıtlı şiir mecmuasındaki 7 ve Pervâne Bey Mecmûası'ndaki 1 nazire gazeli yapı, ahenk, dil, üslup ve muhteva özellikleri bakımından incelenerek şairin 16. yüzyılda Klasik şiir sahasındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak Dîdârî'nin söz konusu 8 gazeli çeviri yazılı metin hâlinde, günümüz Türkçesiyle düzyazıya da aktararak bir araya getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dîdârî, Gazel, Klasik Türk Şiiri, 16. Yüzyıl, Yazma Bağışlar 5879.

AN UNKNOWN 16TH CENTURY POET: DÎDÂRÎ (born.??/?? - death.??/??) AND HIS GHAZELS

Abstract: Every new study on poetry journals that compile Classical Turkish poetry products enables the clarification of many poets about whom we could not obtain any information from biographical sources. In this direction; due to the poems compiled from poetry journals of poets, whose lives we know almost nothing about, we are aware of the existence of these poets and it is possible to determine the positions of these poets in Classical Turkish poetry. Dîdârî is one of the poets that we have met through poetry journals, about which we have almost no information except 7 ghazels compiled in a poetry magazine and a nazire ghazel in Pervane Bey Magazine.

In this study; it was tried to determine the place of Dîdârî, whose divan has not survive to the present day, in the field of Classical poetry in the 16th century by examining the structure, harmony, language, style and content features of Dîdârî's ghazels, 7 in the poetry magazine registered in Süleymaniye Manuscript Library Writing Donations No. 5879 and 1 in the Pervane Bey Magazine. In addition to this, the 8 ghazels of Dîdârî were brought together in the form of a translated text, translating into prose in modern Turkish.

Keywords: Dîdârî, Ghazel, Classical Turkish Poetry, 16th Century, Manuscript Donations 5879.

* Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ORCID ID: 0000-0002-8576-4397

Giriş

Farklı yüzyıllardaki şairlerin türlü nazım şekillerinde kaleme aldıkları şiirlerin genellikle belli bir düzen ve sıra gözetilmeden bir araya getirilmesiyle meydana getirilen şiir mecmuaları, - başta derleyicilerinin zevki olmak üzere- Klasik Türk şiirinin çatısı altındaki edebî tercih ve beğenileri tespit etmemizi sağlayan çok önemli birikimlerdir. Bu tespitte imkân sağlamalarının yanı sıra, bu mecmualarda derlenen şiirler, biyografik kaynaklarda haklarında detaylı bilgi sunulmayan ya da ismi/mahlası bu kaynaklara hiç geçmemiş, dolayısıyla unutulmuş şairlerin hayatlarına dair önemli malumatlara ulaşmamızı ve dolayısıyla onların Klasik şiirimizdeki konumlarını belirleyebilmemizi sağlamaktadır. Bu yönüyle şiir mecmuaları, Klasik şiirimizin şair ve şiir birikimine ciddi katkılarda bulunarak adı bilinen veya bilinmeyen/unutulmuş şairlerin edebî kişilikleri üzerinde sağlıklı değerlendirmelerde bulunabilmemizi mümkün kılmaktadır (Köksal 2012: 88-90).

Şiir mecmuaları üzerinde yapılan okuma ve inceleme çalışmaları sayesinde, şimdiye kadar haklarında biyografik kaynaklardan oldukça sınırlı sayıda malumat toplayabildiğimiz yeni yeni şair simaları, henüz tespit edilememiş divanlarından derlenen şiirleriyle her geçen gün karşımızda arzıendam etmektedirler. Bu şairler üzerinde yapılacak incelemeler, Klasik Türk şiirinin, altın çağını yaşadığı XVI. yüzyıldaki zengin ve olgun birikimini tam anlamıyla idrak edebilmemiz açısından da büyük önem taşımaktadır.

Bu doğrultuda bu çalışmada; -varsa- divanı günümüze ulaşmamış olan Dîdârî (doğ. ??/? - öl. ??/?)'nin, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar 5879 numarada kayıtlı şiir mecmuasındaki 7 ve Pervâne Bey Mecmûası'ndaki 1 nazire gazeli çalışma konusu seçilmiş ve bu 8 gazelde görülen yapı, ahenk, dil, üslup ve muhteva özellikleri ele alınarak şairin 16. yüzyılda Klasik şiir dairesindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında ise Dîdârî'nin söz konusu 8 gazeli çeviri yazılı metin hâlinde, günümüz Türkçesiyle düzyazıya da aktarılarak bir araya getirilmiştir.

1. Dîdârî'nin 7 Gazelini İhtiva Eden Şiir Mecmuası Nüshası

İçerisinde, bu çalışmada tanıtılan 7 gazelin de yer aldığı Mecmû'a-i Eş'âr adlı yazma, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 5879 numarada kayıtlıdır. 191 varaklık nüsha; kahverengi, iç kısmı ebru kaplamalı, gömme şemseli ve oldukça yıpranmış meşin bir ciltte harekeli nesih hatla yazılmıştır. Her sayfasında 9 satır bulunan nüsha 200x70 mm, 135x43 mm ölçülerindedir. Şiirler sayfalara mail düzende yerleştirilmiştir. Cetveller ve başlıklar kırmızı

mürekkeplidir. Nüsha sonradan numaralandırılmıştır. 191 varaklık mecmuanın başında olduğu gibi iç ve son kısımlarında da azımsanmayacak sayıda yaprağın kopmuş olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca mevcut varakların sıralanışında da birtakım dağınıklıklar söz konusudur. Bu mecmuanın, Dîdârî'nin 7 gazelinin de yer aldığı 98a-192a aralığı üzerinde İsmail Gerçek bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2015).

Eserin 1a yüzünün hemen başında, Nesîmî'nin bir gazelinin son üç beyti yer almaktadır. Bu da yazmanın baş kısmında kopmuş varak veya varaklar olduğunu göstermektedir. 1a yüzündeki ilk beyit şöyledir:

*Girem Beytü'l-Harâm içre kılâm tâ secde bâbından
Beni şol müdde'î sanur iragam ya'nî tapuñdan*

Eserin sonunda yani 191b yüzünde herhangi bir istinsah kaydı bulunmamaktadır. Bu yüzde; aralarında Nesîmî, Şeyhî, Ahmed, Nizâmî, 'Adnî, Zamânî, Hafî ve Resmî gibi şairlerin adlarının ve bu adların hemen altında da kırmızı mürekkeple, muhtemelen bu şairlerin mecmuada yer alan şiirlerinin sayısının yerleştirildiği bir tablo bulunmaktadır. Bu fihristin hemen üzerinde de kurşun kalemle "Ümmî Sinân Hazretleri" yazılıdır. Eserin 191a yüzünde mecmua, Dîdârî'nin şu makta beytiyle sona ermektedir:

Bülbüli zârını ol gül diñlemez Dîdârî âh

Gülşende kûyınuñ her lahza bucagın ögredür

2. Dîdârî'nin Hayatı Hakkında Bilinenler

Dîdârî hakkında tezkirelerde ve biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Onun hayatı ile ilgili bilgi alma noktasında henüz elimizde bulunan yegâne vasıta, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar 5879 numarada kayıtlı şiir mecmuasındaki 7 ve Pervâne Bey Mecmûası'ndaki 1 nazire gazelden ibarettir. Dîdârî'nin; Kanunî devri şairlerinden Selîkî (doğ. ??/? - öl. ??/?)'nin (Köksal, 2013),

Tenümden oklaruñ zahmından aksa n'ola kan yir yir

Ciger hûn olmuş idi yol bulup oldı revân yir yir

matlı 7 beyitlik gazeline (Gıynaş, 2013, 1201-1202) nazire olarak kaleme aldığı 5 beyitlik gazelin (G 8) XVI. yüzyılda derlenmiş olan Pervâne Bey Mecmûası'nda yer alması göz önünde bulundurulduğunda onun bir XVI. yüzyıl şairi olduğunu söylemek mümkündür. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde "Dîdârî" maddesini kaleme alan Yunus Kaplan da hem Dîdârî'nin nazire gazelinin dayandığı zemin şiirin Selikî'ye ait olması hem de bu şiirin Pervâne Bey Mecmûası'nda karşımıza çıkmasından hareketle onun, XVI. yüzyıl şairlerinden biri olduğunun anlaşıldığını belirtmektedir (2015). Dîdârî'nin, bu çalışmada ele alınan 7 gazelinin (Mecmû'a-i Eş'âr, [t.y.], 187a-191a) yer aldığı, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 5879 numarada kayıtlı Mecmû'a-i Eş'âr adlı yazmada ağırlıklı olarak XIV, XV ve XVI. yüzyıl şairlerinin şiirlerinin derlenmiş olması da onu XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısı arasında ömür süren şairlerden biri olarak kabul etmemizi mümkün kılmaktadır.

3. Dîdârî'nin Gazellerinde Dil ve Üslup Özellikleri

Dîdârî'nin, bu çalışmada bir araya getirilen 8 gazeline gözlenen en belirgin üslup özelliği, bu şiirlerin oldukça akıcı, açık, rahat ve canlı bir söyleyişe sahip olmalarıdır. Gazellerin büyük bölümünde şairin, dili ağırlaştıran terkipli yapılardan olabildiğince kaçınma eğiliminde olduğu dikkat çekmektedir. Bu çalışmada bir araya getirilen 8 gazeline Dîdârî'nin, iki kelimelelik Farsça tamlamalardan 17 kez yararlanırken üç ya da dört kelimelelik terkip kullanmayı tercih etmediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda Dîdârî'nin gazellerinde, herhangi bir terkip içermeyen azımsanmayacak sayıda beyitle karşılaşmak mümkündür. Aşağıdaki beyitlerde şairin herhangi bir tamlamadan yararlanmadığı ve bu yönüyle her bir beytin kolayca söylenivermiş olma izlenimi taşıdığı görülmektedir:

Bâd-ile hem-dem olupdur yok karârı zülfüñüñ

Bu hevâlarda bu gönüm oldı yârı zülfüñüñ (G 2/1)¹

Didüm vasla irür hasretde kaldum

Didi kodum uyursuñ düş görürsuñ (G 3/2)

*Karşuña geldi didüm **Dîdârî** dîdâruñ görüp*

¹ İncelemede örnek olarak verilen beyitlerin yerlerinin gösterilmesinde G gazeli; ilk rakam, örnek beytin içerisinde yer aldığı, çeviri yazılı metindeki gazelin numarasını; ikinci rakam ise örnek beytin ilgili gazeldeki numarasını karşılamaktadır.

Didi gönlüm(i) açıla bir lahza seyrân eylesün (G 4/5)

Lutf-ile 'âşıklara cânâ vefâlar eyle kim

Her kişinin dünyede devri zamânı söylenür (G 6/4)

Dîdârî'nin gazellerinde, edebî sanatları ön planda tutmadan sade ve külfetsiz bir tarzda inşa edilen beyitler hemen karşımıza çıkabilmektedir. Şairin tasannu endişesi taşımadan oluşturduğu beyitler için şu örnekler verilebilir:

Varup karşımda gayr-ile yürürsün

Beni fûrkatler-ile öldürürsün (G 3/1)

Virmesün dil 'âşık-ı sâdık yalancı dil-bere

'Ahdini gözler güzel(ler)le 'ahd [ü] peymân eylesün (G 4/4)

Baňa dirsın söz[i] kim vahşet idersin yine âh

Gel e oran-ile söyle bu yalanı azacuk (G 5/3)

Lutf-ile 'âşıklara cânâ vefâlar eyle kim

Her kişinin dünyede devri zamânı söylenür (G 6/4)

Dîdârî'nin gazellerinin neredeyse tamamında âşıkane ve rindâne söyleyişin hâkim olduğu görülmektedir. Bu gazellerde, büyüleyici güzelliğiyle âşıklarının aklını başından alan sevgilinin yanı sıra aklını, gönlünü ve sabrını aşka teslim ederek vuslat beklentisiyle yanıp tutuşan, sevgiliye yakın olma bahtına erişen rakipleri (gayr/nâ-dân) kıskanan âşık kimliğinin ele alındığı görülmektedir. Dîdârî'nin, geleneğin çizdiği âşıklık hâllerini yoğun bir şekilde işlediği gazellerini yer yer şuhane edalı sesleniş ve taleplerle renklendirmekten de geri durmadığını söylemek mümkündür:

İrişince dûstum dergâhuña

'İşkuña şevk-ile yârân olayın (G 1/4)

Murg-ı dil görüp beñiñ tolaşa n'ola zülfüñ[e]

Her taraftan anca 'ankâlar şikârı zülfüñüñ (G 2/2)

Varup karşımda gayr-ile yürürsün

Beni fürkatler-ile öldürürsün (G 3/1)

*Virüp [bû] bir şemme zülfünden sabâya
Bu gönlüm ol hevâya uçurursun (G 3/3)*

*Câm-ı 'ışk bezm-i safâda yine devrân eylesün
Dem-be-dem 'âşıklarun nûş-ile cûşân eylesün (G 4/1)*

*Didüm emdür maña ol gonca dehânı azacuk
Didi sabr eyle iñen olma cânı azacuk (G 5/1)*

*Baña dırsiñ söz[i] kim vahşet idersiñ yine âh
Gel e oran-ile söyle bu yalanı azacuk (G 5/3)*

Sevdüğümde gayrı ol şâh-ı cihâna n'eyledüm

Hışm ider görse beni bir bir dehânı söylenür (G 6/3)

Âh kim nâ-ehle yârüm râh-ı bâgın öğredür

N'eylerem gülzârına nâ-dân ayagın öğredür (G 7/1)

Pârelerse gamzesiyle sîneñi sâhir gözi

Mest merdümdür ki 'âşıkda bıçağın öğredür (G 7/4)

Dîdârî'nin, şiirini güzelleştirerek çekici kılma noktasında, âşıklık hâllerinden dem vuran âşığın dilinden sevgilinin eşsiz güzelliğini övmeyi öne çıkardığı aşağıdaki beyit, âşıkane söyleyişin onun şairlik tabiatını besleyen temel bir anlatım özelliği olduğunu ortaya koymaktadır:

*Medhüñi **Dîdâriyem** tekrâr idüp*

Vasf-ı vechüñle hoş-elhân olayın (G 1/5)

Dîdârî'nin, şiirin çağrışım ağını genişleten, anlatımı daha etkili kılan ve sözü nükteye taşımaya yardımcı olan deyimlerden ve halk söyleyişlerinden azımsanmayacak derecede yararlandığı görülmektedir. Bu doğrultuda onun, konuşma dilinin renkli ifadeleriyle şiir diline

mahallî, canlı ve samimi bir eda kazandırmaya çalıştığı rahatlıkla söylenebilir. Şairin, tespit edebildiğimiz gazellerinde kullandığı deyimler ve halk söyleyişleri aşağıda alfabetik sıra gözetilerek sıralanmıştır:

- ahdini gözlemek** (sözünü tutmak) (G 4/4)
aklını müşevveş eylemek (kafasını karıştırmak) (G 2/3)
ayağını öğretmek (ayağını alıştırmak) (G 7/1)
cânı azacuk (olmak)² (G 5/1)
cânını (yolunda) teslim eylemek (G 1/3)
dâmeni elinden koyma(ma)k (eteğinden el çekmemek) (G 5/5)
dil vermek (gönül vermek) (G 4/4)
dilinden düşmemek (G 6/5)
dünyadan göçmek (G 1/2)
fikrinin cem'ıyyeti dağılmak (aklı karışmak) (G 2/3)
gönlü açılmak (G 4/5)
gönlü uç(ur)mak (aşka tutulmak; gönlü aşka salmak) (G 3/3)
gözünü ırmamak (gözünü ayırmamak) (G 4/2)
kuş dilince (G 6/1)
(yolunda) hâk-ile yeksân olmak (G 1/3)
(yoluna) yüz sürmek (G 3/4)
yüz çevirme(me)k (G 3/5)

Dîdârî, aşağıdaki beyitte atasözlerinin veciz tabiatından ve anlatım gücünden istifade etmiştir:

Nâ-ehle aslâ kader gülmez bu meseldür dûstum

Yig durur terk agdugından ol ki agın öğredür (G 7/3)

Dîdârî'nin gazellerinde karşılaştığımız "yarag" (G 1/2), "irürmek" (G 3/2), "ırmamak" (G 4/2), "iñen" (G 5/1), "oran" (G 5/3), "delim" (G 6/5) ve "yab yab" (G 7/2) gibi arkaik kelimeler, şairin yetiştiği edebî dönemin dil özelliklerini yansıtmaktadır.

Dîdârî'nin, gazellerinde hitap etme tarzından önemli ölçüde yararlanmış olduğu dikkat çekmektedir. Bu noktada bilhassa dedim-dedili söyleşme kalıbıyla³ karşılıklı konuşma havası kazandırılmış beyitler için aşağıdaki örnekleri vermek mümkündür:

² Bu deyim, XVI. yüzyıl şairlerinden Emrî'nin (öl. 983/1575) bir gazelinin matla beytinde şöyle yer almaktadır:

Didüm işte yoluña biñ cânım

Azacuk cânlu didi cânânım (Saraç, [t.y.], 180)

³ Bu söyleşme kalıbına dayanarak sorulu cevaplı, karşılıklı konuşma biçiminde yazılmış şiirlere Klasik Türk şiirinde "mürâca'a şiir" denmektedir. Bu tarz şiirler için muhavereli şiir, müşâ'are ve münâzara terimlerinin

Didüm vasla irür hasretde kaldum

Didi kodum uyursuñ düş görürsün (G 3/2)

Karşuña geldi didüm Dîdârî dîdâruñ görüp

Didi gönüm(i) açıla bir lahza seyrân eylesün (G 4/5)

Didüm emdür maña ol gonca dehâni azacuk

Didi sabr eyle iñen olma cânı azacuk (G 5/1)

4. Dîdârî'nin Gazellerinde Yapı ve Ahenk Özellikleri

Dîdârî'nin bu çalışmada tanıtılan 8 gazelinin hepsi Türkçe kaleme alınmıştır. Bu gazellerin tamamı 5'er beyitlidir. Dîdârî'nin, Selikî (öl. ?)'nin 7 beyitlik zemin şiirini dahi 5 beyitle tanzir etme yoluna gittiği (G 8) görülmektedir.

Dîdârî, aruz veznini kendi şiirlerine uygulamada -her şairde karşılaşılabilecek imale ve zihaf lar, iki üç beyitte görülen vezin bozuklukları bir yana bırakılırsa- genel itibarıyla başarılıdır. O, gazellerinde aruzun özellikle çok rağbet edilen vezinlerini kullanmıştır. Onun kullandığı bu vezinler ve kullanım sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1: Dîdârî'nin 8 gazelinde kullanılan vezinler ve bu vezinlerin kullanılma sayısı

Vezin	Kullanılma Sayısı
<i>fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	4
<i>fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün</i>	1
<i>mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün</i>	1
<i>mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün</i>	1
<i>fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	1

Yukarıdaki tabloda tespit edilen kullanım sayıları Dîdârî'nin, gazellerinde ağırlıklı olarak remel bahrinin çok tercih edilen üç vezninden yararlandığını ve ayrıca hezec bahrinin iki veznine de başvurduğunu göstermektedir. Dîdârî, gazellerinde genellikle mürdef kafiyeden yararlanmıştır. Onun tespit edilen 8 gazelinin 7'si mürdef kafiyeye sahiptir.

kullanıldığı da görülür. Halk şiirinde bu tarz şiirler "dedim-dedili şiir" olarak isimlendirilir. Bu şiirlerde dedim-dedi ifadeleri çoğunlukla düzenli bir şekilde şiire yerleştirilirken bazen de şiirin herhangi bir yerinde karşımıza çıkabilmektedir. Klasik Türk şiirinde mürâca'a şiirlere ağırlıklı olarak gazel, tuyuğ ve rubailerde rastlanmaktadır (Alıcı, 2002, 1).

Şiirde ses akışı ve ahenk bakımından olduğu kadar anlam bütünlüğünü tesis etmek amacıyla beyitler arasındaki ilginin kurulması açısından da önem taşıyan rediften Klasik şiir geleneğinde şairler sıkça yararlanmışlardır. Dîdârî de 8 gazelinin hepsinde redif kullanmıştır. Bu müreddef gazellerin 5'inde ek+kelime (-ı zülfüñüñ, -ân eylesün, -ı azacuk, -ı söylenür, -ın öğredür), 1'inde bir kelime (olayın), 1'inde ikileme (yir yir) ve 1'inde iki ek (-ursuñ/-ürsüñ) hâlinde redif tercih edildiği görülmektedir.

Asonans ve aliterasyon, şiirde vezin ve kafiye ile temin edilen ahengi mısradaki ses akışı düzeyinde daha güçlü kılan söz sanatlarıdır. Dîdârî'nin, aynı ses ya da hecelerin mısrada yinelenmesine dayanan bu söz sanatlarından beyitlerinde yararlanmaya çalıştığı dikkat çekmektedir. Aşağıdaki beyitlerde; a, m, d, n/ñ ve e seslerinin tekrarlanmasıyla gerçekleştirilen asonans ve aliterasyon örnekleri bulunmaktadır:

Murg-ı dil görüp beñiñ tolaşa n'ola zülfüñ[e]

Her tarafdān anca 'ankâlar şikârı zülfüñüñ (G 2/2)

Fikrümüñ cem'iyeti tağılmasun mî dem-be-dem

Eyledi 'aklum müşevveş târumârı zülfüñüñ (G 2/3)

Didüm vasla irür hasretde kaldum

Didi kodum uyursuñ düş görürsün (G 3/2)

Gözlerin dil ırmasun hikmetlerüñden dâ'imâ

Cânumı kudretlerüñ seyrân [u] hayrân eylesün (G 4/2)

Lezzet-i cāndur dehâni zikri ol şîrîn-femüñ

Her dehenden dem-be-dem vasfi beyânı söylenür (G 6/2)

5. Dîdârî'nin Gazellerinde Muhteva Özellikleri

Dîdârî'nin tespit edilebilen gazellerinin hemen hepsinde, Klasik Türk şiirinde gazel sahasının ana kahramanı olarak değerlendirebileceğimiz âşık tipinin karakteristik tasvir ve tahlilleriyle karşılaşmak mümkündür. Bu doğrultuda o, sevgilinin yolunda canını teslim ederek

aşkınını uğrunda toprak olmayı dileyen, sevgilinin kapısına erişinceye değin gönlü aşkınını coşkusuyla dolup taşarak vuslat hayallerini canlı tutmaya çalışan (G 1); sevgilinin, büyüleyiciliğiyle tüm gönülleri avlamaya muktedir saçlarının tesiriyle akli başından giden (G 2); karşısına geçip rakiplerle (gayr) salınmayı tercih eden sevgiliden ayrı olmanın gamıyla ölecek hâle gelen, sevgiliye yönelttiği kavuşma çağrılarına hiçbir olumlu cevap alamayan, sevgilinin her türlü ilgisizlik tavırlarına rağmen onun yolundan asla yüz çevirmeyeceğini ve onun her buyruğunu yerine getirmeye hazır olduğunu beyan eden (G 3); gönlüne, kavuşma vaatlerini tutacak güzellere bağlanmayı salık veren (G 4); sevgiliye kavuşma emelinden bir an için bile vazgeçmeyen (G 5); sevgilinin vasıflarını dilinden hiç düşürmeyen ve her an onu anmayı canına lezzet bilen (G 6); sevgilinin, ehliyetsiz âşıklarının eşiğine yakın tutmasından büyük üzüntü duyan (G 7); gönlünde yanıp duran aşk ateşinin şevkiyle her an kanlı gözyaşları döken bir âşığı gazellerinde konuşturmaktadır.

6. Dîdârî'nin, Yazma Bağışlar 5879 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuasında Bulunan 7 (Mecmû'a-i Eş'âr, [t.y.], 187^a-191^a) ve Pervâne Bey'in Mecmû'atü'n-nezâ'ir'inde Bulunan 1 Nazire Gazeli (G 8) (Gıynaş, 2013, 1207)

[187^a]⁴ [I. GAZEL]

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1 Arz kıl dîdârî⁵ gayrân olayın

Karşuña şevkuñla cüşân olayın

“[Ey sevgili!] Yüzünü arz eyle [de] hayran olayım; senin karşında [yüzünün verdiği] şevkle coşup taşayım.”

2 Yol yarağın kılmağ-ıçün dūstum

Dünyeden göçince mihmân olayın

“[Ey] dostum! Yol/Ahret hazırlıklarını görmek için dünyadan göç edinceye değin misafir gibi yaşayayım.”

3 Cānumı yoluñda teslîm eyleyüp

⁴ Bu sayfa numaraları, gazellerin şiir mecmuasındaki yerini göstermektedir.

⁵ Bu kelime, yazmada şeklinde yazılmıştır.

Ĥāk-ile [r]āhuñda yeksān olayın

“Canımı senin uğrunda teslim edip yolunda toprak olayım.”

4 İrişince düstum dergāhuña

[187^b] İşkuña şevķ-ile yārān olayın

“[Ey] dostum! Senin kapına erişinceye değin aşkının verdiği şevkle birlikte hareket edeyim.”

5 Medğüñi Dîdâriyem⁶ tekrār idüp

Vaşf-ı vechüñle ĥoş-elğān olayın

“Ben Dîdârî olarak senin methini tekrarlayıp durayım; senin yüzünü vafsetmek suretiyle güzel ve tatlı konuşan bir şair olayım.”

[II. GAZEL]

fā ilātün fā ilātün fā ilātün fā ilün

1 Bād-ile hem-dem olupdur yoķ qarārı zülfüñüñ

Bu hevālarda bu gönülüm oldı yārı zülfüñüñ

“[Ey sevgili!] Senin rüzgârla sıkı fıķı dost olmak suretiyle perişan bir vaziyet alan saçlarının toplanıp durması mümkün değildir; bu perişanlık ve hevesler etrafında gönülüm senin saçlarının tutkunu olmuştur.”

2 Murğ-ı dil görüp beññ şolaşa n’ola zülfüñ[e]

Her şarafdan anca ĥanķalar şikārı zülfüñüñ

“[Ey sevgili!] Her taraftan o kadar Anka kuşu senin zülfüne av olmuşken gönül kuşu senin benine kapılıp zülfüne dolaşsa şaşılır mı?”

3 Fikrümüñ⁷ cem ĥiyyeti⁸ şağılmasun mı dem-be-dem

[188^a] Eyledi ĥaķlum müşevveş tārümārı zülfüñüñ

⁶ Burada olduğu gibi, vezin gereği kısa okunması icap eden ünlüler italik gösterilmiştir.

⁷ Bu kelime, yazmada şeklinde yazılıdır.

⁸ Bu kelime, yazmada şeklinde yazılıdır.

“[Ey sevgili!] Senin saçlarının perişanlığı aklımı karmakarışık etti; [böyle iken] zihnim sürekli dağınık bir vaziyette bulunmasın da ne olsun?”

- 4 Her şarafda sâyeler şalmış gül-i ter üstine
Güsünüñ gülzârı olmuş nevbahârı zülfünüñ

“[Ey sevgili!] Senin, taze gül [yüzünün] üstüne her tarafta[n] gölgeler salmış olan saçlarının ilkbaharı, senin güzelliğinin gül bahçesi hâlîne gelmiştir.”

- 5 Karşuñ⁹ Dîdârî¹⁰ vâlih nice ğayrân olmasun
Lâle gonca dil şonanmış her diyârı zülfünüñ

“[Ey sevgili!] Senin saçlarının her tarafı lale, gonca ve gönül[ler]le süslenmişken karşında Dîdârî nasıl hayran olmayıp şaşakalmasın?”

[III. GAZEL]

mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ülün

- 1 Varup karşımda ğayr-ile yürürsün
Beni fûrkatler-ile öldürürsün

“[Ey sevgili!] Karşımda yabancılarla/diğer âşıkla[r]la yürüyerek beni ayrılık dertleri içerisinde öldürürsün.”

- 2 Didüm vaşla irür ğasretde kaldum

[188^b] Didi kıodum uyursuñ düş görürsün

“[Sevgiliye,] Hasret içerisinde kaldığımı ve kendisinden kavuşma talep ettiğimi söyledim. [Sevgili,] benim uyuyup düş görmekte olduğumu yani benim kendisine ancak rüyada erişebileceğimi söyledi.”

- 3 Virüp (bū) bir şemme zülfünden şabāya

Bu gönlüm ol hevāya uçurursun

⁹ Bu kelime, yazmada şeklinde yazılmıştır.

¹⁰ Bu kelime (şairin mahlası), yazmada Dîdârî’ye ait gazellerin hepsinin makta beyitlerinde şeklinde yazılmıştır.

“[Ey sevgili!] Saçlarından saba rüzgârına küçük bir miktar koku verdiğinde [bile] bu gönlümü o kokunun peşinde hevesle uçacak hâle getirirsin.”

4 Çuzûruñ¹¹ var iy şacı nesîmi

O servi gül yolına yüz sürürsün

“Ey sevgilinin saçlarında dolaşan nesim rüzgârı! O servi [boylu] gül [yüzlü sevgilinin] yoluna yüz sürmen sayesinde huzurun vardır.”

5 Şarîkundan çevürmez yüz şutupdur

Bu Dîdârîye her ne buyurursun

“[Ey sevgili!] Bu Dîdârî’ye her ne buyurursan o, her buyruğunu yerine getirmeye hazırdır; o senin yolundan [asla] yüz çevirmez.”

[IV. GAZEL]

fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün

1 Cām-ı ıışk bezm-i¹² şafâda yine devrân eylesün

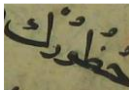
[189^a]

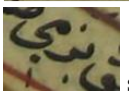
Dem-be-dem ıaşıklararuñ nüş-ile cūşân eylesün

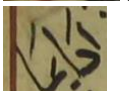
“[Ey sevgili!] Aşk kadehi zevk meclisinde yine elden ele dolaşsın, devretsin; senin âşıkların daima [bu aşk şarabından] içmek suretiyle coşup taşsınlar.”

2 Gözlerin dil ırmasun ğikmetlerüñden dā’imā¹³

Cānumı kudretlerüñ seyrān¹⁴ [u] ğayrān eylesün

¹¹ Bu kelime, yazmada şeklinde yazılıdır.

¹² Bu kelime, yazmada şeklinde yazılıdır.

¹³ Bu kelime, yazmada şeklinde yazılıdır.

¹⁴ Bu kelime, yazmada şeklinde yazılıdır.

“*[Ey sevgili!] Gönül senin hikmetlerinden asla gözlerini ayırmasın; senin kudretlerin [daima] canımı, hayranlıkla bakıp seyredecek bir hâlde bıraksın.*”

- 3 Şevk-ile bülbülleri şâm [u] ¹⁵ elğân iden
Gülleri bād-ile açup tâze hândân eylesün

“*Bülbüllere/Âşıklara akşamları şevkle [feryatlar eşliğinde] nağmeler ettiren [Allah], gülleri/çiçekleri rüzgârın tesiriyle açarak terütaze güldürsün.*”

- 4 Virmesün dil ʿâşık-ı şâdık yalancı dil-bere
ʿAhdini gözler güzel(ler)le ʿahd [ü] peymân eylesün

“*Sadık âşık, yalancı sevgiliye gönül vermesin; o, sözünde duran güzellerle sözleşmeye gayret etsin.*”

- 5 Karşuña geldi didüm **Dîdârî** dîdârûñ görüp
Didi gönülüm(i) açıla bir lağza seyrân eylesün

“*Sevgiliye, Dîdârî'nin onun yüzünü görüp huzuruna geldiğini söylediğimde sevgili [Yüzüme] bir anlık baksın da [bu bakmanın tesiriyle onda oluşacak perişanlığı zevkle izlemek suretiyle] gönülüm açılsın' dedi.*”

[V. GAZEL]

fe ʿilâtün fe ʿilâtün fe ʿilâtün fe ʿilün

- [189^b] 1 Didüm emdür maña ol gonca dehâñ azacuk

Didi şabr eyle iñen olma cânı azacuk¹⁶

“*Sevgiliye 'O gonca [gibi kapalı] ağzını azıcık öpmeme müsaade et.' dedim. Sevgili 'Gayet sabırlı ol; bu derece acele etme, tez canlı olma!' dedi.*”

- 2 Ğonceden leblerinüñ sırrını şordum nite kim

Dimedî zerre kadar râz-ı nihâñ azaçuk

¹⁵ Bu kelimenin, aslında “seğer” olup nüshada bu şekilde yanlış yazılmış olması ihtimal dâhilindedir.

¹⁶ Bu mısram vezninde problem vardır.

“[Ey sevgili!] Goncadan, senin dudaklarının sırrına dair bir şeyler söylemesini istedim; [ancak o,] bu gizli tutulan sırra dair bana zerre kadar, azıcık bir şey söylemedi.”

3 Baña dirsın söz[i] kim vağşet idersin yine āh

Gel e oran-ile söyle bu yalanı azacuk

“[Ey sevgili!] Ah ki bana [vuslata dair/eziyet ve sitemlerine son vereceğine dair] söz verip yakınlık göstermene rağmen yine [sözünü tutmaz ve] vahşilik göstererek ben âşığından uzak durursun.”

4 Yārini gözleye yārmendî-y-ilen tā ebedî

Vaşlatuñ dünyede çün devr [ü] zamānı azacuk

“[Sevgiliye] Dünyada kavuşabilmenin ve [onunla] konuşup görüşebilmenin imkân ve zamanı azıctır; [bu nedenle âşık,] sonsuza kadar sevgiliye kavuşabilmenin yollarını gözetip araştırmak ve vuslatı beklemek zorundadır.”

[190^a] 5 Kõomadum bir dem dāmen-i vaşlını elümden zıre¹⁷ hiç¹⁸

Görse Dîdârî gözüm bir dañı anı azaçuk

“[Ey] Dîdârî! Gözüm o sevgiliyi bir kez daha azıcık da olsa görse [keşke]! Zira ona kavuşma eteğinden bir an olsun hiç elimi çekmedim.”

[VI. GAZEL]

fā'ilātün fa'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1 Güllerüñ bülbül dilinden dāstānı söylenür

Kuş dilince goncenüñ rāz-ı dehānı söylenür

“Güllerin destanı bülbülün [feryatlar koparan niyaz dolu] diliyle anlatılır/âlemde şöhret bulur; goncanın [kapalı] ağzının sırrı kuş diliyle ortaya konur.”

2 Lezzet-i cāndur dehānı zikri ol şîrîn-femüñ

Her dehenden dem-be-dem¹⁹ vaşfı beyānı söylenür

¹⁷ Bu kelime yazmada şeklinde yazılmıştır.

¹⁸ Bu mısraın vezninde problem vardır.

“O tatlı ağızlı sevgilinin ağzından bahsetmek [bile başlı başına] cana zevk verir; [bu nedenle] her ağızdan daima [o tatlı ağzın] vasıfları söylenir.”

- 3 Sevdüğümden gayrı ol şâh-ı²⁰ cihāna n’eyledüm
Hîşm ider görse beni bir bir dehānı söylenür

“O, [güzellikte] cihanın sultanı olan sevgiliye, ona gönül vermekten başka ne yapmışım? [O sevgili] beni gördüğünde öfkelenir ve ağız bir bir söylenmeye başlar.”

- [190^b] 4 Luşf-ile ʿâşıklara cānā vefālar eyle kim

Her kişünün dünyede devri zamānı söylenür

“Ey can [gibi aziz sevgili]! Âşıklara iyilikle muamele eyle ve vefalı davran! [Zira] dünyada her kişi yapıp ettikleriyle [, davranış ve muameleleriyle] anılır.”

- 5 Gördi²¹ bu Dîdârî luşf ile kerem senden delim

Hîç düşmezsın dilinden her dem anı söylenür

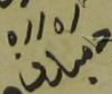
“[Ey sevgili!] Bu Dîdârî [kulun] senden birçok iyilik ve cömertlik gördü. [Hâliyle] Her zaman Dîdârî’nin dilindesin; o her an seni anıp durmaktadır.”

[VII. GAZEL]

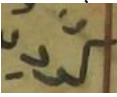
fā’ilātün fa’ilātün fā’ilātün fā’ilün

- 1 Āh kim nā-ehle yārüm rāh-ı bāğın öğredür
N’eylerem gülzārına nā-dān ayağın öğredür

“Yazık ki sevgilim, ehliyetsiz âşıklarını [yani rakipleri] bahçesinin [yani cennet misali eşiğinin] yoluna kılavuzlar [yani onları kendine yaklaştırmak ister]; ne yapayım ki [sevgili,] [aşktan yana] cahil

¹⁹ Bu birleşik zarf yazmada şeklinde yazılmıştır.

²⁰ Bu kelime yazmada şeklinde yazılmıştır.

²¹ Bu kelime yazmada şeklinde yazılmıştır.

kimselerin ayaklarını kendi gül bahçesine (eşiğine) alıştırmakla meşguldür.”

- 2 Ğonca açıldıķca bülbül zrn az az arturur
Ehl-i dildr kim gln yab yab ķulaĖın gredr

“Ğonca açılıp gle durdukça [şık] bülbül ağlama ve inlemelerini azar azar artırmaya başlar. [Bülbül;] gönül dilinden anlayan kalender biri olduğundan gln kulağına usul usul kendi feryatlarını yönlendirmekte ve gl bu yolla kendine ısındırmaktadır.”

- [191^a] 3 N-ehle aşl ķader glmez²² bu meřeldr²³ dstum²⁴

Yig durur terk ağduğundan ol ki ağın gredr

“[Ey] Dostum! ‘Ehliyetsiz kişiye talihi asla uğramaz/yaver olmaz.’ derler; [Kişinin,] kendisini hilelerine alıştıran [yani tuzaklarından haberdar olduğu] şeyleri terk etmesi ve onlara yönelmemesi daha iyidir.”

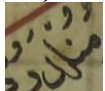
- 4 Prelerse Ėamzesiyle sneņi²⁵ sĞir gzi
Mest merdmdr ki ~şıkda bıçağın gredr

“[Ey şık! Sevgili,] büyüleyici gözlerinin szĖn bakışıyla senin sineni/gönlünü parça parça ederse [şaşılır mı?]; [zira o göz,] şığa bıçağını çeken [yani bıçağıyla şığa hücum eden/şığın sinesinde bıçağını deneyen] sarhoş [bir] adamı andırır.”

- 5 Bülbüli zrnı ol gül diņlemez **Ddr** h
Gülşende kynuņ her lağza buağın gredr²⁶

“[Ey] Ddr! Ah ki o gül [yzly sevgili], [şık] blblnn ağlamalarını ve inlemelerini dinlemez; [bu gl yzly sevgili şık blblne] gl bahçesinde her an kendi eşiğinin [ancak] kenarını/kıyısını hayal ettirmekle meşguldür.”

²² Bu kelimeyi “gelmez” şeklinde okumak da mümkündür.

²³ Bu kelime yazmada şeklinde yazılıdır.

²⁴ Bu mısradaki vezin problemi vardır.

²⁵ Bu kelime yazmada şeklinde yazılıdır.

²⁶ Bu mısradaki vezin problemi vardır. Mısranın başı “Gülşen-i kynda” şeklinde olduğunda vezin problemi ortadan kalkmaktadır.

[VIII. GAZEL]²⁷

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

- 1 Ten-i vîrânda hecrüñle bükilmiş üstüh^{vân} yir yir
Belâ şağıdur olmuş çaşr-ı miğnetden nişân yir yir

“[Ey sevgili!] Yıkılmış ten[im]de senden ayrı olmanın kederiyle yer yer bükülmüş vaziyetteki kemikler[im], [adeta] bir bela dağı oluşturmuş ve [bu görünümüyle] yer yer gam sarayına işaret etmektedir.”

- 2 Degül dâğ-ı siyehle tâze tâze çâkler iy şeh
Kesilüp başlar ağıdı sine meydânında kan yir yir

“Ey sultanım! Siyah yanık yarasıyla birlikte yeni yeni açılan ve işleyen yarıklar aslında sine meydanında kesilen başlardan ve bu başlardan dökülerek yer yer akıp [meydanın dört bir yanına] yayılan kandan ibarettir.”

- 3 Zemînüñ gök gök oldu cismi şurreñle degül sünbül
Kevâkib şanma cevruñden ağardı âsumân yir yir

“Yerde gördüklerini sümbül sanma; yeryüzünün bedeni, senin kıvrıkcık saç lülelerinin cazibesinden/eziyetlerinden mor mor [yaralarla kaplı] bir görünümüdür [de sen onları sümbül zannedersin]. Gökte gördüklerini de yıldız zannetme; senin eziyet ve zulümlerinden gökyüzü yer yer

²⁷ Didârî'nin bu gazeli yazmasına vesile olan, Selikî'ye ait zemin şiir şöyledir:

Tenümden oqlaruñ zañmından aqsa n'ola kan yir yir
Çiger hün olmuş idi yol bulup oldu revân yir yir

Şu şaşlar kim baña urduñ kodum şağrâ-yı sinemde
Oquñ irişdügi menzilde olmağa nişân yir yir

Sirişküm yir komadı cûlara şağrâ-yı âlemde
Şikâyet itmege deryâya oldılar revân yir yir

Çemende lâleler şanmañ biten hâkinde uşşâkuñ
Çıkar süz-ı derününden kızıl yaşıl duhân yir yir

Hâş-ı sebz ü gül-i haddüñ gamı beñzüm hazân itdi
Ger ölürsem bite hâkümde mîr-i aşıkân yir yir

Yanup gök nâr-ı âhumdan kılupdur câbecâ ahker
Degül yıldızlar ey meh her gice olan ayân yir yir

Bükildi kâmetüm gamdan belâ bezmine çeng oldu
Selikî her kılum bir şavt ile eyler figân yir yir (Gıynaş, 2013, 1201-1202)

[yanıp] ağarmıştır [yani gökte benek benek yaralar açılmıştır da sen onları yıldız sanırsın].”

- 4 Dem-â-dem cūş ider baĝr-i sirişküm âteş-i dilden
Buĥârıdur anuñ şaĝlar başı üzre ŝuman yir yir

“[Döktüğüm kanlı] gözyaşımın denizi, gönüldeki [aşk] ateşinin tesiriyle coşup kaynamaktadır. Dağların üzerinde yer yer seyreden/tüten duman, bu coşkun gözyaşı denizinin buharından başka bir şey değildir.”

- 5 Felekler şanma ey **Dîdârî** mehrü mâh-ı tâbından²⁸
Ĥalâyîk yanmasun diyü kırıldı âsumân yir yir

“Ey Dîdârî! [Bu dokuz katlı] gökyüzü; güneş ve ayın ışığından/hararetinden insanların zarar görüp yanmasını engellemek için [böyle] kat kat perdeler hâlinde kurulmuştur. [Dolayısıyla bu koruyucu katmanları] felek zannetme!”

---

²⁸ Kamil Ali Gıynaş'ın tezinde bu mısra “Felekler şanma ey Dîdârî mehrü mâh-ı tabından” şeklinde olmakla birlikte, mahlastan sonraki kısmın “mihr ü mâh tâbından” olması daha uygun görünmektedir.

SONUÇ

Dîdârî'nin şiirlerini ihtiva eden şiir mecmualarının muhteviyatı ve bu mecmuaların derlenme tarihi, onun XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısı arasında ömür süren şairlerden biri olduğunu söylememize imkân vermektedir. Klasik Türk edebiyatı sahasındaki şairleri tanıtan mevcut tezkirelerin hiçbirinde Dîdârî'den bahsedilmemiş olması; onun, şiirlerini ve şairliğini tanıtabileceği edebî muhitlerle iletişim kurmaktan uzak durduğu veya bu muhitlere yaklaşma fırsatı yakalayamadığını düşündürmektedir. Onun 7 gazeline, bu gazellerin bulunduğu şiir mecmuasının sonunda yer verilmiş olması da şiirlerinin çok dikkat çekmediğine ve şiir çevrelerinde pek fazla tanınmadığına işaret eden bir bilgi olarak değerlendirilebilir.

Dîdârî'nin 7 gazeli dikkate alındığında onun, beyitlerini edebî sanatlarla süsleme konusunda çok çaba harcamadığı hemen fark edilmektedir. Bu noktada onun mevcut şiirlerinde dikkat çekici ve orijinal hayallerin bulunmamasını da normal karşılamak gerekir. Bununla birlikte onun, şiir mecmuasındaki 7 gazeline başvurmadığı hüsnütalil sanatına, Selfîkî'nin gazeline nazire olarak yazdığı gazeline -muhtemelen zemin şiirdeki hüsnütalil sanatlarını takip ederek- örnekler (feleklerin, güneş ve ayın ışığından/hararetinden insanların zarar görüp yanmasını engellemek üzere kat kat kurulmuş perdeler olarak tanıtılması gibi) sunduğu görülmektedir.

Dîdârî'nin; bu çalışmada tanıtımı yapılan tüm gazellerini âşıkane bir edayla kaleme aldığı ve bu gazelerde deyimlerle renklendirilmiş oldukça yalın, açık, akıcı, rahat ve samimi bir söyleyişle anlatımına samimi bir hava kazandırmaya gayret ettiği tespit edilmiştir. Dîdârî'ye ait şiirlerin, bu gazellerden ibaret olduğunu söylemek elbette mümkün değildir. Şiir mecmuaları üzerinde yapılacak tarama çalışmalarının, Dîdârî'nin edebî kişiliğini daha detaylı görebilmemizi sağlayacak başka şiirleriyle bizleri tanıştıracığını unutmamak gerekir.

KAYNAKÇA

Alıcı, Lütfi. "Klâsik Türk Edebiyatında Mürâca'a Şiirler". *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri* 14, İstanbul 2002: 1-15.
<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1315/Al%c4%b1c%c4%b1.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Erişim Tarihi: 23.10.2020].

Gerçek, İsmail. *Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Başılar Bölümü 5879 Numarada Kayıtlı Mecmû'a-i Eş'âr (98a-192a)*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2015, 136 s. [https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp,405538%20\(1\).pdf](https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp,405538%20(1).pdf) [Erişim Tarihi: 26.10.2020].

Gıynaş, Kamil Ali. *Pervâne Bey Mecmuası (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Yozgat: Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2013, 5197 s. [https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp,337754%20\(1\).pdf](https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp,337754%20(1).pdf) [Erişim Tarihi: 13.11.2020].

Kaplan, Yunus. "Dîdârî". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2015. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/didari-mdbir> [Erişim Tarihi: 12.10.2020].

Köksal, M. Fatih. *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2012.

____. "Selîkî" . *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2013. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seliki> [Erişim Tarihi: 18.10.2020].

Mecmû'a-i Eş'âr. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Başılar 5879, 191 varak.

Saraç, Mehmet A. Yekta (haz.). *Emrî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, [t.y.]. e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 24.10.2020].

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 5879, 187^b-188^a

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 5879, 188^b-189^a

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 5879, 190^b-191^a

SİVİL EYLEM PRATİKLERİNİN ANIT BAĞLAMINDA İRDELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Fırat ENGİN*

Öz: Bu çalışmada ilk olarak toplumsal dönüşümler ekseninde antikiteden Roma'ya, Roma'dan modernizme kadar olan örnekler üzerinden anıtın tanımı ve kapsamı belirlenerek, tarihsel süreçteki resmi ideolojik anıtın anlatım yöntemleri görünür kılınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın devamında ise geleneksel anıt mantığının kopuşu ve çağdaş kamusal alan heykeline geçişin örnekleri ele alınmış, günümüzde kamusal alanın farklı kategorilerde (Geleneksel Anıt, Çağdaş Kamusal Alan Heykeli, Kavramsal Anıt) ele alınabildiği gösterilmiştir. Son olarak, günümüzde gelişen kitlesel protesto ve gösterilerde yapı söküme uğrayan resmi ideolojik anıtların eylem pratiğinde toplumsal hafızada yeni temsiller kazanması ve dünyada başkaca eylemler olan 'Hayalet Bisiklet' ve Meksika'da başlayan 'Pembe Haç' gösterilerinde kullanılan dil ile günümüzdeki resmi anıt ile sivil eylemler arasındaki ortak ve ayrışan noktalar ortaya konarak çalışmanın asıl odak noktası olan 'sivil anıt' tanımına ulaşılmaya çalışılmış, sivil eylem pratiklerinin anıtsallığı üzerine bir değerlendirme bulunulmuştur. Bu kapsamda tarihi yazma aracı olarak kullanılan anıtların, değişen dönemsel süreçlerde yapı söküme uğrayarak tarihe hesaplaşma araçlarına dönüşmesine ve yeni sembolik anlatılar üretmesine bağlı olarak, anıt kavramının geçirmiş olduğu paradigma değişiklikleri tartışılmış ve geleneksel yöntemleri aşan yeni pratikler üzerinden anıtı farklı düşünebilme olasılıklarına odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anıt, Sivil Anıt, Hayalet Bisiklet, Pembe Haç, Barış Heykeli.

EXAMINATION OF CIVIL ACTION PRACTICES IN THE CONTEXT OF A MONUMENT

Abstract: In this study it was firstly attempted to bring into view the expression methods of the official ideological monument within the historical process by establishing the definition and scope of the monument through examples from antiquity to Rome and from Rome to modernism, within the framework of social transformations. In the following parts of the study, examples of disengagement of the traditional logic of monument and of the shift to the contemporary public space sculpture were addressed, and it was shown that the public space may be addressed in different categories (Traditional Monument, Contemporary Public Space Sculpture, Conceptual Monument) today. Lastly, the fact that the official ideological monuments deconstructed in the current mass protests and demonstrations have gained new representations in the social memory through practice of protest as well as the common and different aspects between the language used in the protests 'Ghost Bike' and 'Pink Cross' initiated in Mexico and the current official monument and civil demonstrations were revealed in order to reach the definition of the 'civil monument' that is the main focus of the study, and an evaluation was made with respect to the monumentality of civil protest practices. In this context, the paradigm changes that the monument concept has undergone, depending on the fact that the monuments used as a tool of history writing are transformed into means of reckoning with history in changing periodic processes and produce new symbolic narratives, the paradigm changes that the monument concept has undergone are discussed and the possibilities of thinking the monument differently through new practices that exceed traditional methods have been focused on.

* Hitit Üniv. Güzel Sanatlar Tasarım Ve Mimarlık Fakültesi, Resim Bölümü Orcid:0000-0002-0927-0635

Keywords: Monument, Civil Monument, Ghost Bicycle, Pink Cross, Peace Sculpture

Giriş

Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe Sözlükte anıt: “*Önemli bir olayın veya büyük bir kişinin gelecek kuşaklarca tarih boyunca anılması için yapılan, göze çarpacak büyüklükte, sembol niteliğinde yapı, abide*” olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük [TDK], 1979). Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisinde ise;

ANIT “Abide” de denir. “Anmak” kökünden türetilen anıt sözcüğü, bir olayı (ör.Hicaz-Mekke telgraf hattının yapımı, 1900) hatırlatmak, önemli bir kişinin/kişilerin ya da kültürün anısını yaşatmak (ör.Barbaros, Atatürk, Hava Şehitleri), askeri bir başarıyı (ör.Malazgirt, Çanakkale Zaferi), toplumun değer verdiği bir ilke, düşünce, kavram ya da ülküyü (ör.demokrasi, laiklik, hürriyet) yüceltmek, simgelemek amacıyla, konuyla ilgili yere, bir MEYDAN’a, geniş bir alandan görülebilecek biçimde çevreye egemen bir konuma yerleştirilen YAZIT, SÜTUN, HEYKEL ya da mimari yapıtları tanımlar. (Gevgilili, Hasol, Özer, 1997, 1:100-101)

Her iki tanım da kişi ve olay vurgusuna rastlanmaktadır. Bu anlamda anıtlar, genelde ölen bir kişiye ya da geçmişte yaşanmış bir olaya ait hafızanın geçmiş ile kurulan bağında deneyimlerin, varlığın, izlerin, mekan ve zamanla kurduğu ilişkisinin göstergeleridir. Bu göstergeler, kolektif hafızanın yaşandığı kolektif mekanlarda kişi ve olayların heykel, mimari vb. aracılığıyla temsili ile anıt kavramına ulaşır. Anıtların kendi belleği ise, ona yön veren dönemsel dinamikler üzerinden okunabilir. Dönemsel özelliklerin anıtlar üzerindeki etkileri zaman, mekan ve bellek ilişkisi içerisinde değerlendirildiğinde anıt fikri, uzun bir dönem dini ya da resmi devlet ideolojinin perspektifinde iken, modernizm ile beraber çağdaş kent ve kamusal alan fikri üzerinden anlam kırılması yaşamıştır. 21.yy.’ın çoğulcu demokratik dünyasında ise temel evrensel değerlerin; her canlının yaşam hakkının savunulması, çevre ve sürdürülebilir bir dünya tasarısının savunuculuğu ve hak arayışları kapsamında hafızaya, anıya dayalı eylem pratiklerinin ekseninde, sanatsal değişimlerin de etkisiyle anıt kavramının göstergeleri farklılaşmıştır. Bu yeni göstergeler anıtsallığın niteliklerini içermekte ama yöntem açısından kelime anlamının dışına taşan farklı stratejiler izlemektedirler. Dolayısıyla bu çalışmaların özellikleri nedeniyle anıtsallık kavramının içerisinde değerlendirebileceği düşünülmekte ancak farklılaşan yönleriyle de terminolojik açıdan yeni bir tanımlama ihtiyacı içerdikleri de görülmektedir. Bu çalışma da, tarihi yazma aracı olarak kullanılan anıtların, değişen dönemsel süreçlerde yapı söküme uğrayarak tarihle hesaplaşma araçlarına dönüşmesine ve yeni sembolik anlatılar üretmesine

bağlı olarak, anıt kavramının geçirmiş olduğu paradigma değişikliklerini tartışacak ve geleneksel yöntemleri aşan yeni pratikler üzerinden anıtı farklı düşünebilme olasılıklarına odaklanarak bu ihtiyacı karşılamaya çalışacaktır.

I. Tarihsel Süreçte Anıt

Tarihte gücü ve otoriteyi elinde bulunduranlar her zaman sembollere ihtiyaç duymuşlardır. Bu anlamda hükümdarlar, aristokratlar ve soylular için sanat, gücün sevdiği bir araç ve politik bir sembol olarak düşünülmektedir. Bu kişiler mezarlarda, meydanlarda, dini yapılarda yüceltilmiş anıtlarla mesajlarını kalıcı kılmak istemişlerdir. Özellikle kent tasarımlarında anıtsal özellikte heykellerden ve mimariden çokça faydalanılmıştır. Bu anlamda tasarlanan saraylar, köprüler, bahçeler, camiler, katedraller, dikilitaşlar vb. unsurların hemen hemen hepsi bir anıtsallık işlevi görmektedirler.

Sanatın etkileyici ve karşı konulmaz gücünün farkına varan, sadece Roma Kilisesi değildi. XVII. Yüzyıl Avrupa'sında yaşayan krallar ve prensler de, güçlerini göstermek ve böylece halkın üzerindeki etkilerini artırmak için aynı ölçüde istekliydimler. Onlar da tanrının, kendilerine verdiği güçle sıradan insanların üstüne çıkardığı, değişik türden insanlar olduklarını göstermek istiyorlardı. Bu durum, siyaset açısından sarayın görkemini bilhassa sergilemek isteyen XVII. Yüzyılın en güçlü hükümdarı, Fransa kralı XIV. Louis için geçerlidir. XIV. Louis sarayını tasarlamak için Bernini'yi Paris'e davet etmesi bir rastlantı değildir elbette. Bu görkemli proje hiçbir zaman gerçekleşmedi ama, XIV. Louis'nin bir başka sarayı onun engin gücünün simgesi haline geldi. Bu saray, yaklaşık 1660-1680 yılları arasında yapılan Versailles sarayıdır. (Gombrich, 1999, 447)

Versailles sarayı gibi tarihte siyasi ve dini otoritenin gücünü simgeleyen çok önemli yapılar bulunmaktadır. Bu yapılardan bazıları özellikle dini ideolojilerin de yayılmasında rol almışlardır. Bunlar arasında Bizans İmparatoru I. Justinianus tarafından 532-537 yılları arasında İstanbul'un tarihî yarımadasındaki eski şehir merkezine inşa ettirilmiş olan Ayasofya (Şekil 1) ve İtalya'nın Floransa kentinde 1296-1436 arasında 140 yılda inşa edilmiş olan Floransa katedrali örnek gösterilebilir. Mimarının anıtsal nitelikteki kullanımı, tarihte kamusal alan heykelleri kadar yaygın ve uzun soluklu olmuştur. Örneğin 1789 Fransız ihtilalinin 100.yılı anısına 1887 ile 1889 yılları arasında Fransız inşaat mühendisi ve mimar Gustave Eiffel'in firması tarafından Expo 1889 Paris fuarının giriş kapısı olarak inşa edilen Eyfel Kulesi ile Polonya'nın Varşova kentinde yer alan ve inşaatı 1952 yılında başlayıp 1955 yılında tamamlanan Sovyet Rusya rejiminin gücünü ve yayılmacılığını temsil eden Josef Stalin Kültür ve Bilim Sarayı gibi yapılar,

taşıdıkları sembolik anlamları geleceğe taşıyıcı özellikleriyle kolektif bellekte yer alan anıtsal yapılar olarak görülebilmektedirler.

Anıtların bir diğer kullanım alanı; kişilerin manevi miraslarının ve yaşadıkları zamanda bıraktıkları ideolojik izlerin gelecek nesillere aktarılması için tasarlanan mezar yapılarıdır. Mezarlar çok eski zamanlara kadar dayanan bir yapı geleneği olarak düşünülebilir; *“acımasız bir geçmişte, güçlü biri öldüğünde, öte dünyada kendine yaraşır bir hizmetçi topluluğuna sahip olsun diye, o güçlüyü, öldürülen uşakları ve tutsaklarıyla birlikte gömme”* gelenekleri görülmektedir (Gombrich, 1999). Eski Mısır’da inşa edilen Giza Piramitleri bu anlamda hem anıtmezar hem de anıtsal yapılar olarak düşünülebilir. Anıt mezar fikri zaman içerisinde dönemsel ideolojik, kültürel ve bunun üslup değişimleri ışığında devam eden bir gelenek olarak hala modern toplumlarda da devam etmektedir. Rusya’da 1924 yılında yapımı tamamlanan Lenin Mozolesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatından sonra ebedi istirahatı için 1944 yılında yapımına başlanan Anıtkabir de (Şekil 2), bu anlamda örneklendirilebilir. Bu anıtsal yapılar sadece bir mezar işlevi ile değil aynı zamanda, kabri içinde yer alan kişinin hayatını, döneminin özelliklerini, zaferlerini ve özel hayatına kadar bir çok unsuru da içeren kompleks yapılardır. Dolayısıyla anıtların bir özelliği de kişilere ve olaylara ait dokümantasyonları içermesidir.

Şekil 1. Ayasofya / Hagia Sophia, 537. Erişim: 15 Ağustos 2020

[https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Turkey-3019 - Hagia Sophia \(2216460729\).jpg](https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Turkey-3019_-_Hagia_Sophia_(2216460729).jpg)

Şekil 2. Anıtkabir, 1953 Erişim: 20 Ağustos 2020

[https://tr.wikipedia.org/wiki/An%C4%B1tkabir#/media/Dosya:Ataturk's Mausoleum \(6225341313\).jpg](https://tr.wikipedia.org/wiki/An%C4%B1tkabir#/media/Dosya:Ataturk's_Mausoleum_(6225341313).jpg)

Tarihte Krallar, devletler ve egemen sınıf sadece büyük ölçekli mimari yapılar ve anıtmezarlar yaptırmamış, aynı zamanda heykel disiplini atında kaide üstü kurgulanan figürlü anlatımlarla da özellikle Batı sanatında yüzyıllar süren bir anıt geleneği oluşturmuşlardır. Anıt kavramının, mimari olanları dışında tutacak olursak, ağırlıklı olarak heykel disiplinine ait bir alan olduğu görülmektedir. Amerikalı sanat eleştirmeni Rosalind E. Krauss'a göre de “*Öyle görünüyor ki heykel mantığı anıt mantığından ayrılamaz. Bu mantık sayesinde heykel anma işlevi gören bir temsildir. Belli bir yere oturur ve bu yerin anlamı ya da kullanımı hakkında simgesel bir dille konuşur*” (Krauss, 2002).

Antik dönemden günümüze kalan anıtlardan biri olarak tahmini M.S. 173 yılında yaptırılan Roma İmparatoru Marcus Aurelius'u betimleyen bronz anıt çalışmasında (Şekil 3) atlı figür heykeli kahramanlığı ve zaferi temsil etmektedir. İmparatorun pozu Roma'nın ve emperyal otoritesinin egemenliğini göstermektedir. “*Roma'da heykel üretmek, bir sanattan ziyade zanaat olarak görüldüğü için o dönemden günümüze gelen heykellerin sanatçıları bilinmiyor. Keza antik dönemde el emeği hor görüldüğünden heykel sanatçıları da toplum içinde el üstünde tutulmuyordu*” (Erden, 2014) bu nedenle heykeltıraşının bilinmediği bu atlı anıt figürü, aynı zamanda çok uzun yıllar sürecek atlı anıtların da tarihte bilinen en öncül örneklerinden biri olarak tarihsel açıdan son derece önemli bir başlangıç noktası olarak düşünülebilir.

Şekil 3. Marcus Aurelius, 175, Bronz. Erişim: 20 Temmuz 2020

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Equestrian_statue_of_Marcus_Aurelius,_Rome.jpg

Marcus Aurelius anıtından 20.yy.'a kadar süren geleneksel anıt fikri, sanatın tarihsel sürecine paralel olarak, natüralizmin¹ (Wikipedia) etkisinde ve geleneksel heykelin sınırları içerisinde hareket etmiştir; *“Nitekim temsil ve işaretleme mantığıyla bağlantılı olarak işlev gördükleri için, heykeller normalde figüratif ve dikeydirler; kaideleri, gerçek yer ile temsil edici gösterge arasında bir aracılık işlevi gördükleri için yapının önemli bir parçasıdır”* (Krauss, 2002).

Anıtlar da diğer sanatlar gibi toplumsal değişimlere tanıklık eder, bu değişimleri tematik ve biçimsel farklılıklarla yansıtırlar. Örneğin sanayi devrimi ile birlikte 19.yy. Avrupası çok hızlı bir sosyal ve kültürel değişime girmiştir. Bu dönemde anıtlarda kullanılan temalar, daha sivil konulara ve yeni dünyanın habercisi sanayileşmenin göstergesi olan kompozisyonlara doğru evrilmiştir. *“Fransa’da ülkeyi ilk kez birleştirmeyi başaran demiryollarının gücü, anıtsal istasyonlarda tanrıçaların gözetlediği taş duvarlar ile ifade edilmiştir. Elias Robert’ın Gare d’Austerlitz’deki sanayi alegorisi modernliğin sembolü lokomotif figürünü içererek, bugüne kadar yoğun bir şekilde kamusal alanda kullanılan at figürünün hakim olduğu hareket kavramını ele geçirmiştir.”* (G.Duby, J.Daval, 2002) (Şekil 4).

¹ Sanatta natüralizm, doğayı detayları ile olduğu gibi yansıtmayı öngören akımların genel adıdır.

Şekil 4. Elias Robert, Sanayi Alegorisi / Allegory of Industry, 1867, Mermer. Erişim: 20 Ağustos 2020

<https://www.waymarking.com/gallery/image.aspx?f=1&guid=1ab8e632-ec20-425a-8e91-2ca593a1a20e>

Fransız İhtilali sonrası Avrupa’da batı monarşisi ve dini otorite zayıflamış, 19.yy.’da büyük bir ivme kazanan teknolojik buluşlar ve coğrafi keşiflerle beraber, sanatta gerçekçiliğin² (Wikipedia) etkisiyle, anıtlarda da daha sivil kişiler ve olaylar ele alınmaya başlanmıştır; 1851 yılında Fransız edebiyatçı Honore de Balzac’ın ölümünden bir yıl sonra, Fransız yazarlar derneği tarafından, Balzac’ın anısına bir anıt siparişi verilmek istenir (Şekil 5). Anıtı yapması için Fransız Heykeltıraş Auguste Rodin ile anlaşma yapılır. Rodin, Balzac heykeli için çok fazla sayıda eskiz ve model tasarlamış, “*süreçte doğru oranları çalışmak adına yazarın eski terzisine bile ulaşmıştır. Ona Balzac’ın ölçülerinde bir kıyafet sipariş etmiş ve bir keşiş bornozunu üzerinde denemiştir*” (G.Duby, J.Daval, 2002). Rodin anıtı tamamladığında, sağlam ama bodur bir figür ortaya çıkarmış, yazarın büstünde ideal bir güzellik ifadesi arayışına gitmemiştir. Bu durum, o güne kadar konunun idealize edildiği ve bilinçli yüceltilmelerle bezendiği çok büyük ölçekli anıt mantığına uymamaktadır. Bu yeni bir anıt deneyimidir; gözlemlenebilir ve tekrarlanabilir bir gerçek

² 19. yüzyılda ortaya çıkan bir sanat akımıdır. Bu yüzyılda gerçekleşen endüstriyel gelişmeler, toplumsal sınıfların belirginleşmesi, insanları duygular dünyasından gerçekler dünyasına itmiştir. Sanatçılar da bu gelişmelere tepki olarak Realist (gerçekçi) çalışmalar gerçekleştirmeye başlamışlardır.

değildir, son derece özel ve özgün bir anlatımdır. Bu bağlamda Balzac anıtı ile Rodin'in, sanatta egemen olan natüralist etkinin ötesine geçen tarihteki ilk anıt heykeli gerçekleştirdiği düşünülebilir.

Şekil 5. Auguste Rodin, Balzac Anıtı / Monument to Balzac, 1897, Bronz. Erişim: 15 Temmuz 2020

<https://www.wikiwand.com/en/Monument to Balzac>

Balzac anıtına kadar, anıtın temel özelliklerinin çok değişmediği, biçim içerik ilişkisi bağlamında radikal bir kırılmanın olmadığı görülmektedir. Krauss'a göre;

Hem Balzac heykeli hem de yine Rodin'e ait olan Cehennem Kapısı heykeli; Bence bu iki heykel projesiyle anıt mantığı eşiği geçilip onun negatif durumu denebilecek bir şeye – bir tür yersizliğe ya da evsizliğe, mutlak bir yer kaybına – yani modernizme girilir. Zira heykel üretiminin modernist dönemi tam da bu yer kaybıyla bağlantılı olarak işler ve anıtı bir soyutlama; işlev bakımından yersiz ve büyük ölçüde kendine gönderen katıksız bir işaret ya da kaide olarak üretir. (Krauss, 2002, 105)

II. Çağdaş Kamusal Alan Heykeli ve Kavramsal Anıt

20.yy.'da devlet baskısı altında otoriter ve ideolojik anıt mantığının tamamen bittiğini iddia etmek doğru değilse de, modernist sanat anlayışı ile birlikte heykelin temsilcileri biçimin dünyasında kendilerine özgü metotlar izleyerek, özgür bir alanda özgün bir tutumla çalışarak, geleneksel anıt heykelciliğinden uzak durmuşlardır.

Modernist heykel, anıtın negatif durumu olduğundan, araştırılması gereken bir tür idealist mekana, zamansal ve mekânsal temsil projesinden kopmuş bir alana, zengin ve yeni, bir süre verimli bir şekilde işletilebilecek bir damara sahipti. Ama bu sınırlı bir damardı; yüzyılın başlarında açılmıştı, 50'lere gelindiğinde ise tükenmeye yani gittikçe daha fazla "saf olumsuzluk" olarak yaşanmaya başlamıştı. (Krauss, 2002, 105)

Anıtın işlevi ve bundan sonraki süreçte temsili ve araçsallığı üzerine, Rus konstrüktivist sanatçı Vlademir Tatlin, *"insan figürlerini kesin olarak bir yana atmak gerekir. İdeal anıt, her şeyden önce, bugün sanatta gözlemlediğimiz özel formların sentezine yönelik özleme cevap vermek zorundadır"* (Batur, 2002) der. Modernizm ile beraber non-figüratif kompozisyonlar ve soyut biçimler üzerinden ele alınan heykeller, anıtın başlıca özellikleri olan kişi ve olay odaklı temsilleri bir kenara bırakarak, kamusal alanı çağdaş açık alan heykellerine devretmişlerdir. Amerika'lı heykeltıraş Alexander Calder'in açık alan çalışmalarında (Şekil 6) çağdaş heykelin yeni işlevi açıkça görülmektedir: Artık kentsel alan bir temsil mekanı olarak algılanmaz, zaman ise geçmişten ve gelecekte bağımsız sadece şimdiden oluşan bir deneyim alanı olarak tasarlanır. Kentsel alan; *"sanatçılar için temel bir unsurdu. Artık bir boşluk değil, iletişim aracıydı; kuvvetlerin ve enerjilerin değiş tokuş edildiği ve kesiştiği bir alan"* (G.Duby, J.Daval, 2002).

Şekil 6. Alexander Calder, Kırmızı Örümcek / Red Spider, 1974, Çelik. Erişim: 10 Eylül 2020
<https://www.tripadvisor.com/LocationPhotoDirectLink-g187147-d15010124-i338047004-Araignee-Rouge-Paris-Ile-de-France.html>

21.yy.'ın ilk yarısında açık alanda kamusal çağdaş heykel fikri ile anıtsallığın birleşerek yeni anıt yaklaşımlarının ortaya çıktığı görülebilmektedir. Bu yeni kavramsal anıtlar, “klasik dönem anıtlarının barındırdığı anıtsal (monumental) formların terkedildiği, algılanması görece daha zor, bağlamsal ve kurgusal altyapısı farklı, temsil ve sembol olma durumu karmaşık, kompleks, rasyonel aklın sanatla iç içe geçtiği modern sonrası anıt ve anma mekanları” olarak tanımlanabilirler (Polat, 2019). Bu bağlamda 2005 yılında yapılan Katledilen Avrupalı Yahudiler Anıtı (Holokost Anıtı) (Şekil 7), “Geleneksel anıt kavramının ulaşılmaz ve anıtsal duruşunun aksine ziyaretçilerin üzerine tırmandığı, oturduğu, arasında dolaştığı topoğrafik bir enstalasyon” (Polat, 2019) olarak 19.000 m² üzerinde izleyicinin doğrudan içine dahil olduğu interaktif bir düzlem üzerinde planlanmıştır.

Bu anıtta herhangi bir son yoktur, girişi ve çıkışı belirsizdir. Her ziyaretçi ziyaret süresi boyunca anıtla yeni bir ilişki kurar, ta ki soykırımın çaresizliğini anlayana ve bunun ötesinde başka bir anlama ulaşmayıncaya kadar. Anıtın zamanı ve yukarında aşağıya tüm düzlemleri zamandan koparılmıştır. Bu bağlamda nostalji yoktur, geçmişin anıları yoktur sadece bugün yaşanan bireysel tecrübe vardır. (Polat, 2019, 58)

Holokost anıtı; geçmişin klasik formları ve yaklaşımlarının yerine farklı bir form ve mekânsal anlayışla ele alınmıştır. Tüm bu özellikleriyle anıt, çağdaş açık alan heykeli ve anıtsallığı bir arada sentezleyen ve kamusal alanda yeni bir deneyim alanı yaratan bir kavramsal anıt olarak okunabilir.

Şekil 7. Peter Eisenman ve Buro Happold, Katledilen Avrupalı Yahudiler Anıtı (Holokost Anıtı) / The Memorial to the Murdered Jews of Europe (The Holocaust Memorial), 2005. Erişim: 20 Eylül 2020

https://tr.wikipedia.org/wiki/Katledilen_Avrupalı_Yahudiler_Anıtı#/media/Dosya:Memorial_to_the_murdered_Jews_of_Europe.jpg

III. Sivil Eylem Pratiklerinin Zaman, Mekan Ve Kolektif Hafıza İle İlişkisi

Çalışmanın bu bölümüne kadar ele alınan örnekler üzerinden kamusal alan algısının değişimine vurgu yapılmış, anıt kavramının devlet ideolojisindeki önemi ve gücü görünür kılınmaya çalışılarak resmi ideolojik anıtın kapsamı, tarihselliği ve özellikleri üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu bölümde ise özellikle bugün resmi anıtın tarihsel ve sosyolojik rolünün tartışıldığı örnekler ele alınacak ve alternatif temsiller üzerine değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Tarihsel anlamda kitlesel çapta protesto ve eylem geleneği, 18.yy. Fransız İhtilalinden bugüne toplumların dil, din, cinsiyet vb. kişisel özgürlük taleplerinin gerçekleşmesine yönelik devlet politikalarına karşı verdikleri hak mücadelelerine dayanmaktadır. Bu eylemlerde protestolar, otoriter ideolojilerin sembol ve işaretlerini de hedef almaktan geri durmamıştır. İngiliz sanat eleştirmeni John Berger, “anıtlar bir olayı, bir kişiyi ya da bir fikri anar ve halk o anmayı anlamlı ve önemli bulduğu sürece anıt olarak kalıcılıklarını korurlar” (Berger, 2007) der.

Çünkü toplumsal dinamikler sabit değil değişkendir. Paris Komünü³ (Wikipedia) ayaklanması sırasında Napolyon Bonapart'ın diktirdiği sömürgeciliğin temsili olan Vendom sütunu, 1871 yılında göstericiler tarafından devrilmiş, 1875 yılında ise kültürel değeri nedeniyle tekrar yerine konulmuştur.

Günümüzde ise, 25 Mayıs 2020 yılında Minneapolis polislinin George Floyd'u öldürmesi⁴ (Wikipedia) ile Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ırkçılık karşıtı gösteriler, sosyal medyada da #BlackLivesMatter⁵ (Wikipedia) etiketiyle başlatılan ırkçılık karşıtı protestolarla dünya genelinde eylemlere dönüşmüştür. Kendini baskı altında hisseden ve ırkçılığa maruz kalan bireyler seslerini duyurmak için sokağa çıkmış, özellikle de sembol niteliğinde olan sömürgecilik ve emperyalist yanlısı anıtlara saldırmışlardır. 7 Haziran 2020 tarihinde İngiliz köle taciri Edward Colston'ın heykeli (Şekil 8) İngiltere'nin Bristol kentinde göstericiler tarafından kaidesinden sökülüp ve su kanalına atılmıştır. Hatta Google haritaları üzerinden anıtın yeni yeri kanalın içi olarak güncellenmiştir (Şekil 9).

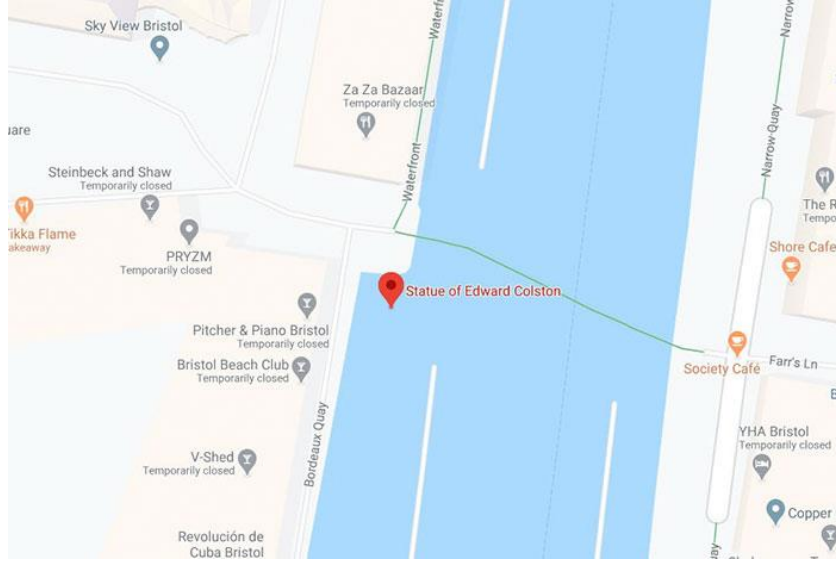
Şekil 8. Edward Colston anıtının göstericiler tarafından suya atılma anı, 2020. Erişim: 08 Ağustos 2020

³ Paris Komünü, resmi anlamda 1871 baharı boyunca iki ay iktidarda kalmış yerel bir yönetimdir.

⁴ 25 Mayıs 2020 tarihinde akşam saatlerinde Minneapolis'te 20 Amerikan doları sahte banknot ihbarı için gelen polislerden biri olan beyaz polis memuru Derek Chauvin'in kelepçeli şekilde yere yüz-üstü yatırdığı Afro-amerikalı şüpheli George Floyd'un boynuna 8 dakika 46 saniye boyunca diziyi bastırarak öldürmesi olayıdır.

⁵ Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Afro Amerikan kökenli halka karşı uygulanan şiddete ve ırkçılığa karşı kurulmuş sivil toplum hareketidir.

https://www.boredpanda.com/toppling-edward-colston-statue-protest-bristol/?media_id=toppling-edward-colston-statue-protest-bristol-5edf7becabe34_700&utm_source=google&utm_medium=organic&utm_campaign=organic

Şekil 9. Edward Colston anıtının Google haritasındaki işaretlenmiş yeni yeri, 2020 Erişim: 10 Ağustos 2020 https://www.boredpanda.com/toppling-edward-colston-statue-protest-bristol/?media_id=toppling-edward-colston-statue-protest-bristol-5edf7becabe34_700&utm_source=google&utm_medium=organic&utm_campaign=organic

Edward Colston anıtı gibi, Amerika kıtasını keşfeden Christopher Columbus'un anıt heykeli de protesto gösterileri sırasında 10 Haziran 2020 tarihinde Amerika'nın Minnesota eyaletinde bulunan Saint Paul kentinde bulunduğu yerden sökülüştür. Sanat eleştirmeni Evrim Altuğ'a göre bu protestolarda, "Bu figürlerin tarihe bıraktıkları vicdani, ahlaki, kapsayıcı borçlarla yüzleşiliyor; çoğunlukla gençler tarafından, bu 'dokunulmaz, katılaşmış semboller,' kelimenin tam anlamı ile 'alaşağı' edilerek, yüceltilen bütün ilkelerle, polis copu, göz yaşartıcı gaz ve tutuklama riski dahi göze alınarak hesaplaşıyor" (Altuğ, 2020).

Protestolar ve eylemler batıda hızlı yayılırken, anıt heykellere saldırılara da her gün bir yenisi eklenmektedir. Bu eylemleri Vandalizm⁶ (Wikipedia) gösterisi ve tarihe saygısızlık olarak görmek isteyen bazı batı medyası⁷ (Caleb, 2020) Ortadoğu coğrafyasında Arap Baharı⁸

⁶ Vandallık veya akım olarak vandalizm, bilerek ve isteyerek, kişiye ya da kamuya ait bir mala, araca ya da ürüne zarar verme eylemidir.

⁷ FoxNews'da çıkan Vandalizm haberi. 2020

(Wikipedia) gösterileri ile birlikte hızla yayılan anıt yıkma eylemlerine ise ses çıkarmamıştır. Özellikle Libya, Irak, Suriye, Mısır vb. ülkelerde gösteriler sırasında birçok anıt yıkılmış ve tahrip edilmiştir. Bu anıtların yıkılması batı ülkeleri tarafından herhangi bir Vandalizm damgası görmemiş, aksine bu girişimler meşrulaştırılmıştır. Çünkü yıkılan anıtlar, genelde diktatör sıfatı takılan batı dünyasına muhalif Ortadoğu liderlerine aittir (Şekil 10).

Şekil 10. Saddam Hüseyin anıtının yıkılma anı, 2003, Irak Erişim: 25 Temmuz 2020

<https://www.newyorker.com/news/news-desk/the-fate-of-a-leg-of-a-statue-of-saddam-hussein>

Gösteri ve protestolar, siyasi ve resmi ideoloji ile hesaplaşırken yıkım ve tahribat içerikli olaylara dönüşseler de, aynı zamanda kolektif bellekte mekan ve zamanın kişi ve olay ekseninde cereyan eden gerilimli ilişkisinde, mevcut temsillerden yeni temsillerin ortaya çıkışını sağlamaktadırlar. Çünkü bu eylemler, en az yıkmaya çalıştıkları temsil kadar semboliktir.

Bu canlı – kanlı, sivil ve resmi dönüşüm örnekleri, ‘anı ve anıt’ üzerine aklıma başka fotoğraflar da taşıyor: Türkiye’de, 2013 Gezi direnişinde Erdem Gündüz tarafından ortaya konulan ve günlerce süren ‘Duran Adam’ performansını 1970’lerde Vietnam’daki savaşa ve devlet şiddetine karşı boylu boyuna resmi kurumların merdivenlerinde ‘can veren’ barış yanlısı ABD’li eylemcileri, katledilen Ermeni aydın,

⁸ 2010 yılında başlayan ve günümüzde de süren, Arap dünyasında yaşanan halk hareketlerine verilen ortak addır.

gazeteci Hrant Dink'in öldürüldüğü zemine, tarihi ayağımızın altından kaydıracak kadar sarsıcı bir sivil duruş ile adalet ve vicdanın anısını bırakan anı-yazıtı ve Londra'da, belediyenin 'istisna ve kaide' arasındaki sivil ve resmi ifade gel-gitini harika bir sivil toplum farkındalığı ile kültür sanata mal ettiği 'Fourth Plinth' - 'Dördüncü Kaide' kamusal alan projesini burada hatırlamak istiyorum. (Altuğ, 2020, 7)

21.yy.'ın bilişim ve iletişim çağında bir eylemden geriye kalan bir fotoğraf bile kolektif hafızanın geçmiş ve geleceğine ilişkin güçlü bir not düşebilir. #BlackLivesMatter protestolarında göstericiler tarafından boyanmış Richmond'daki General Robert E. Lee'nin anıtı önünde bale yapan iki siyah balerinin (Kennedy George ve Ava Holloway) pozunu hafızalarda çok güçlü temsili bir yer edinmiştir (Şekil 11). Anıtın uğradığı bu yapı söküm resmi tarihle hesaplaşan protestoların sonucu olarak görülebilmektedir.

Şekil 11. General Robert E. Lee anıtı önünde gösteri yapan iki siyah balerin Kennedy George ve Ava Holloway'ın gösterisi, 2020 Erişim: 05 Ağustos 2020

https://richmond.com/entertainment/how-a-photo-of-young-ballerinas-at-the-lee-statue-became-an-iconic-image-of/article_69ab8776-bae6-511f-b5e3-e57ac1bc1b8a.html

Toplumsal sorunlarla ilgili yapılan protesto ve eylemler sadece resmi ideolojinin anıt geleneğini hedef almaz, aynı zamanda tarihle hesaplaşırken, kendiliğinden de nesnelere üretirler. Bu nesnelere şimdinin ötesine geçerek geleceğe aktarım rolü üstlenen temsillere dönüşürler. Bu

noktada iki örnek ele alınacaktır. Bunlardan ilki Meksika'daki Pembe haçlar (Şekil 12) ve diğeri de Hayalet bisikletler (Şekil 14). Pembe haç eylemi Meksika'nın Ciudad Juárez kentinde 23 Ocak 1993'te on üç yaşındaki Alma Chavira Farel'in cesedinin bulunmasından sonra başlayan bir protesto biçimidir.

“Sıradan iki tahta parçasıyla pembe bir boyadan ibaret bu ufacık haçlar, bugün bin beş yüze yakın kadının öldürüldüğü ya da ortadan kaybolduğu bir şehrin kimliğini simgeliyor (Fregoso, 2013) Peki nasıl oldu da bu ufacık haçlar Ciudad Juárez'in bir sembolü hâline geldi? Gündelik nesnelere kadın cinayetlerine karşı mücadelede kullanma fikri, kurumsal ihmal ve kayıtsızlık karşısında ailelerin adalet arayışlarını güçlendirmek adına kendiliğinden doğdu.” (Mendoza, 2013, 30)

Hak ve adalet arayışı toplumların temel beklentileridir ve bu beklentilerin muhatabı resmi devlet kurumlarıdır. Temel sorun olan yoksulluk, adaletsizlik ve sosyal demokrasideki sorunlar 21.yy.'da da devam etmektedir. Devletlerin demokratikleşme mekanizmalarında düzgün çalışan kamu kurumlarına sahip olmamaları ve eğitim sistemindeki aksaklıkların da sorunlara eklenmesiyle temel yaşam hakkını korumak, herkesin özgürlüğünün güvence altında olduğu adil bir düzeni varsaymak oldukça zordur.

Pembe haçlar, kadın cesetlerinin bulunduğu mevkilere, bazen kurbanın ismiyle beraber yerleştirilmeye başlandı. Yine de pek çok kadın cesedinin kimliği teşhis edilemediğinden çoğu isimsiz haçın üzerinde siyah ve beyaz boyalarla sadece *justicia* (adalet) kelimesi yazılıyordu. Kamusal alanlarda sergilenen bu pembe haçlar, kadın cinayetlerinin cezasız kaldığının bir göstergesi olarak zaman içerisinde bütün şehri doldurdu. Kurbanların annelerinin öncülüğünü yürüttüğü bu haç kampanyası, Juárez'deki ana ticaret bölgesinin karşısında bulunan boş arazi Campo Algodonero'da (Pamuk Tarlası) tam sekiz kadın cesedinin bulunduğu 2001 yılından itibaren daha fazla görünürlük kazandı. (Mendoza, 2013, 32)

Şekil 12. Meksika Ciudad Juárez'deki Pembe Haçlar. Erişim: 10 Temmuz 2020

<https://thefeministwire.com/2012/12/for-the-women-of-ciudad-juarez/>

Şekil 13. Veronica Leiton, Kum Çiçeği / Flor de Arena, 2012 Erişim: 05 Eylül 2020

<https://thefeministwire.com/wp-content/uploads/2012/11/138.jpg>

2012 yılında Meksika hükümetinin Juárez'de öldürülen kadınlar adına tatmin edici adımları atmamış olması, görmezden gelme ve gerekli adli soruşturmaları yeterli düzeyde yapmamasından dolayı, Amerika Birleşik Devletleri'nde Meksika hükümeti aleyhine dava açılmıştır. Bu davada "Amerika Kıtası İnsan Hakları Mahkemesi Campo Algodonero - Meksika davasında kararını verdi. Mahkeme, üç genç kadının öldürülmesinden Meksika'yı sorumlu ilan etti. Mahkeme daha sonra hükümetin mağdurların ailelerine tazminat ödemesine ve özür dilemek için

bir tören düzenlemesine karar verdi. Ayrıca hükümetin kurbanlar için bir anıt dikmesi emredildi.” (Fregosa, 2012)

Mahkemeden 3 yıl sonra Şili’li sanatçı Veronica Leiton tarafından Kum Çiçeği adlı resmi anıt tamamlanmış ve yerine yerleştirilmiştir. (Şekil 13). Fakat anıtın açılışında;

Anıt bazı tartışmalara neden oldu. Anma töreninin Ağustos ayındaki ithafında, "resmi" davet listesinde yer almayan "Kaybolan Kadınların Anneleri ve Aileleri" nin yirmi üyesi adalet talebiyle yine de geldi. Hükümet yetkilileri bu olayla geçmişle ilgili bir bölüm kapatmayı umuyorlarsa, geçmişin resmi versiyonuna meydan okuyan anneler karşısında şaşkına dönmüş gibiydi. "Hiçbir soru yok, las queremos a ellas. Anneler, "Vivas las llevaron, vivas las queremos," diye bağıldılar: Bir anıt istemiyoruz, kızlarımızı istiyoruz. Canlı yakalandılar, onları canlı geri istiyoruz. (Fregosa, 2012)

Tepkiler ve protestolar eşliğinde açılışı yapılan anıt töreninde “*Meksika İçişleri Bakanı Dr. Alejandro Poiré ve Chihuahua Valisi César Duarte, Leiton'un bronz heykelinin ithafını yönetirken, anneler yetkilileri anma törenine harcama yapmaktan dolayı azarladılar ve devam eden ikinci nesil kadın cinayetleriyle artan hayal kırıklıklarını ve öfkelerini dile getirdiler*” (Fregosa, 2012). Anıtın ve yapılan harcamaların toplumda karşılık bulmaması, resmi ideolojinin gerçekçi olmaktan uzak, toplumsal meselelere odaklanmayan politikalar izlemesinin bir sonucu olarak görülebilir. Meksika hükümetinin gücü hiçbir zaman bu cinayetleri önlemeye yetmemiş, öte yandan gerekli adımlar da atılmamıştır. Bugün bu resmi anıtın aksine cinayet mağduru kadınları anma ve hatırlama işlevi olarak Pembe haç eylemleri devam etmektedir.

Pembe haçlarla birlikte bugün dünyanın her yerinde görülmeye başlanan Hayalet bisiklet uygulamaları da yerel yönetimler ve kurumsal mevzuatların dışında sivil toplum örgütlerince, sivil inisiyatiflerce ele alınan ve kentlerin yol kenarlarında, parklarında görülmeye başlanan bir anma eylemi olarak düzenlenmektedir. ‘Hayalet Bisiklet’ ya da ‘Beyaz Bisiklet’ olarak da adlandırılan bu etkinlik, trafikte hayatını kaybetmiş veya ağır yaralanmış bir bisiklet sürücüsünü anmak üzere gerçekleşir. Bu etkinlikte hayalet bisiklet olarak, genelde kazayı yapan bisiklet sürücüsünün bisikleti kullanılır. Bu bisiklet hayalet bisiklet kapsamında beyaza boyanır ve bir ağaca ya da direğe zincirle bağlanır, yanına kişiyi anan, onu anlatan yazılar, şiirler ve fotoğraflara yer verilir hatta bazen metal plakalı bir anı yazısı da bırakılır. Hayalet bisiklet zincirlendiği yerde bırakılır. Yerel yetkililer kaldırmadığı ya da bireysel anlamda bir Vandalizme uğramadığı sürece

de bu bisiklet burada uzun süre kalır. Buradaki amaç; hayatını kaybeden kişinin anısını yaşatmak, onu hatırlamak ve bisiklet kazalarına dikkat çekmektir. Hayalet bisikleti gören kişi, o bölgede bir kaza olduğunu, bir insanın büyük ihtimalle hayatını kaybettiğini düşünür ve o kişinin anısına o bisikletin orada olduğunu bilir.

Şekil 14. Meril Çiğdem Durmuş anısına gerçekleştirilen hayalet bisiklet. Erişim: 10 Eylül 2020
http://ridingacrossamerica2016.blogspot.com/2016/08/10-gun-seville-tiffn.html?fbclid=IwAR1UtrdsunFaiICyp1UmPxNnEG5ms0i-Mua2QT639KjGzY5t_6Fy33UWjY

Bu eylemler zaman zaman performatif olarak ele alınışlarıyla zaman zaman da 'Pembe Haç', 'Beyaz Bisiklet' örneklerindeki gibi kişisel olarak birini, bir olayı ve mekanı kapsayan temsil nesnelere bulundurarak, kamusal alana taşarlar. Dolayısıyla bu eylemler bir nesne üzerinden biçimlendirilmeleriyle sanat alanına yaklaşır, kamusalılıkları ile de bir temsiliyet bölgesinin içine çekilirler. Sivil eylem pratiklerinin bir anıtın araçsallığını üstlendikleri artık açıkça görülebilmektedir. Bu çalışmanın devamında da bu nitelikleri nedeniyle sivil eylem pratikleri, sivil anıtlar olarak adlandırılacaktır.

IV. Sivil Anıt / Resmi Anıt

Çalışmanın bu bölümünde resmi anıtlarla, sivil anıtlar arası karşılaştırmalar yapılacaktır. Bu kapsamda Kore Devleti tarafından 10 Aralık 2011'de Seul'de yaptırılan 'Barış Anıtı' (Şekil 15) resmi anıt olarak örneklendirilecektir. Bu anıt İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonya'nın, askerlerine cinsel kölelik yapmaları için kaçırdığı Koreli kadınları anmak üzere figüratif

anlayışta bronz malzemedeki bir heykel olarak kurgulanmış, içerdığı ideolojik tarihsel mesaj ile de iki egemen devleti⁹ (BBC) karşı karşıya getirecek kadar da güçlü sembolik özellikler barındırmıştır. Anıtın konusu, kompozisyonun ele alınma biçimi, mekan (Seul'da bulunan Japon Büyükelçiliği'nin karşısına yerleştirilmiştir) tercihi gibi niteliklerine bakıldığında bu çalışma, resmi anıtın sıklıkla başvurduğu bir kurgu mantığı içerisinde değerlendirilebilmektedir.

Şekil 15. Kim Seo-Kyung ve Kim Un-Sung, Barış Anıtı / Statue of Peace. 2011 Erişim: 05 Ekim 2020

<https://www.jiaponline.org/2019/10/can-statue-of-peace-find-peace.html>

Resmi anıtın temel niteliklerini barındıran bu örnek üzerinden, hem #BlackLivesMatter hareketi kapsamında yapı söküme uğrayan anıtlardan elde edilen yeni temsili görüntüleri, hem de Pembe haç ve Beyaz bisiklet eylemlerini, benzeşen ve ayrışan yönleri ile karşılaştırarak, resmi ve sivil anıt kavramları arasında bir değerlendirme yapılabilecektir. Bu kapsamda her iki anıt mantığında da ortak nitelikler aşağıdaki maddelerde sıralanmıştır. Hem resmi anıtlar hem de sivil anıtların,

1. Her ikisi de zaman ve mekan bağlamında geçmiş, şimdi ve gelecekle ilişkilidir.
2. Her ikisi de aktarmaya çalıştıkları toplumsal mesajlarla sembolik anlamlara sahiptir ve temsili roller üstlenir.

⁹ 2017 yılında Japonya, İkinci Dünya Savaşı'ndaki "seks köleleri"ni anmak için yapılan bir heykel nedeniyle Güney Kore'nin başkenti Seul'deki büyükelçisini ve Busan kentindeki konsolosunu geçici olarak geri çekti. Tokyo yönetimi ayrıca iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğini geliştirmek için yapılan görüşmeleri de dondurdu.

3. Her ikisinde de kamusal iletişim ön plandadır.

Ayrışan noktalara baktığımızda ise resmi anıtların aksine sivil anıtlar,

1. Bir sanatçının çalışması değildir, anonimdirler.
1. Abartı, yüceltme ve idealize etme kaygısı taşımazlar.
2. Planlı bir tasarım ve özellikli malzeme kullanımı aksine, gerilla tarzı ve kolektif eylem pratiği ile gerçekleştirirler.
3. Resmi ideolojiye hizmet etmez, eleştirel bir anlayışla ele alınırlar.
4. Resmi anıtların büyük ideolojik söylemlerinin aksine daha gerçekçi toplumsal meselelere odaklanırlar.
5. Ticari değerleri yoktur.
6. Biricik değildir, genelde çoğaltılabilir özelliktedirler.
7. Resmi bir envanter çalışmaları yoktur.

Benzeşen ve ayrışan özelliklerini genellediğimiz maddeler her resmi anıt ya da her sivil anıt için her zaman geçerli olmayabilir. Anıtların projelendirme aşamasında resmi anıtlarda sanatçı tarafından farklı kurgusal açılımlara gidilebileceği gibi, kolektif üretimde sanatçı katılımı ile de sivil anıtların geliştirilebileceğini not düşmek gerekmektedir.

Sonuç

Günümüzde kolektif belleği tasarlamak ve ideolojik açıdan yönetmek, devletlerin temel stratejilerinden biridir. Bu kapsamda her devlet kendi perspektifinden mesajlarını, fikirlerini taşıyacak sembollere ihtiyaç duymaktadır. Çünkü ideolojik miras, bu semboller ve temsiller üzerinden geleceğe taşınır. Tarihte bilinen ilk anıtmezarlardan Roma'ya, oradan 19.yy. sömürge imparatorluklarına ve sonrasında günümüze kadar gelen sürede tarihin izlerinin sürüldüğü anıtlar, tarihi yazan ayrılar olarak araçsallaşırlar. Fakat bu anıtlar değişen sosyal ve kültürel dinamikler bağlamında, özellikle de Fransız ihtilalinden bugüne tarihi ile hesaplaşan toplumlar için, üzerinde yapılan eylemler ve protestolar ile sembolik anlatının katmanladığı yeni bir tarihsellik önerisi sunmaktadırlar. Bu sivil girişimler resmi ideolojinin dikte ettiği tarihselliğin ötesinde, sosyal hayatın düzenlenişinde daha adil, daha eşitlikçi bir dünya talep etmekte, yüceltilmiş baskın liderlerin ve ideolojilerin iç ve dış politikada temsil edilişlerinin ötesinde, daha somut toplumsal sorunlara odaklanmak üzere anıtsallığın temsili gücüne başvurumaktadırlar.

Bu çalışmada da sivil eylemlerin zaman, mekan ve kolektif hafıza ile olan ilişkisinin açıklanmaya çalışıldığı süreçte; eylem, protesto, gösteri vb. alanlarda kullanılan dilin kendine

has yöntem ve nesnelere anıtsallık niteliği görünür kılınarak, sivil anıt kavramına ulaşılmıştır. Bu kavram ile beraber resmi ve sivil olarak iki farklı kategoride düşünebileceğimiz anıt olgusunun seçilen örnekler üzerinden hem tarihsel gelişim süreçlerine hem de benzeşen ve ayırışan yönleri üzerine bir değerlendirme sunulmuş olup, kamusal alan algısının da sivil ve resmi irade tarafından nasıl farklı değerlendirildiği vurgulanmıştır.

Günümüzde sivil anıt girişimlerinin hiçbirinin envanter çalışması resmi kanallarca yapılmamakta, aksine yerel yönetimler ve diğer kamu aygıtları aracılığıyla yerlerinden edilebilmektedirler. Daha çok sosyal medya aracılığıyla kalıcılıkları sağlanan bu sivil girişimler, devletin resmi kanallarınca pek de hoş karşılanmadığı varsayılabilir düşünsel de toplumsal sıkıntılara yönelik mesajları somut ve gerçekçi bir dille geleceğe aktarmaya devam etmektedirler.

KAYNAKÇA

Altuğ, E. “Kanlı – canlı bir ayraç: Anıtlar”. *Zilberman Galeri Yayınları*(2020). Erişim: 01.09.2020. <https://www.zilbermangallery.com/images/publications/243066828931145962.8>
Ayraçlar.

Türkçe Sözlük. *Anıt. (6.Baskı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979.

Gevgilili, Hasol, Özer. “Anıt”. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. 1:100-101. İstanbul: Yem Yayın, 1997.

Berger, J. *Sanat ve Devrim. Çev. Bige Berker*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2007.

G.Duby, J.Daval (ed.). *Sculpture*. Köln: TASCHEN GmbH. 2002.

Enis, B. (ed.). *Modernizmin Serüveni*. İstanbul: Alkım Yayınevi. 2009

Erden, O. “Heykel Tarih Öncesi Dönemlerden 20’nci Yüzyıla”. *Tempo Özel Sayı9* (Eylül 2014): 5-213.

Fregosa, R. “For The Women of Ciudad Juarez”. *The Feministwire* (Aralık 2012). Erişim: 07 Temmuz 2020. <https://thefeministwire.com/2012/12/for-the-women-of-ciudad-juarez/>

Gombrich. E.H. *Sanatın Öyküsü. Çev. Erol Erduran, Ömer Erduran*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.

Krauss, R. “Mekana Yayılan Heykel. Çev. Birkan Tuncay”. *Sanat Dünyamız*82 (Kış 2002): 103-110.

Mendoza, E. "Protesto Nesneleri: Ciudad Juarez'de Kadın Cinayetleri ve Şeylerin Failliği Üzerine". *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar* (Şubat 2016). Erişim: 08 Ağustos 2020. <http://www.feministyaklasimlar.org/sayi-28-subat-2016/protesto-nesneleri-ciudad-juarezde-kadin-cinayetleri-ve-seylerin-failligi-uzerine/>

Parke, C. (2020, 22 Haziran). "From George Washington to Ulysses S. Grant: Statues, monuments vandalized extend beyond Confederates amid Black Lives Matter protests." *Fox News*(22 Haziran 2020). Erişim: 10 Temmuz 2020. <https://www.foxnews.com/us/statue-monument-vandalized-torn-down-protest>

Polat, M. "Anıtlar ve Anma Mekanlarının Dönüşümü Üzerine Değerlendirmeler". *Megaron* 14/1 (Ocak 2019): 51-62.

"Yetki Kanunları". *BBC* (06 Ocak 2017):1. Erişim: 20 Eylül 2020 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38534097>

Elektronik Kaynak - Anonim Ağ Sayfaları

Wikipedia. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Nat%C3%BCralizm>

Wikipedia. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Realizm_\(sanat\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Realizm_(sanat))

Wikipedia.

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Paris_Kom%C3%BCn%C3%BC#:~:text=Paris%20Kom%C3%BCn%C3%BC%20\(Frans%C4%B1zca%3A%20La%20Commune,iktidarda%20kalm%C4%B1%C5%9F%20yerel%20bir%20y%C3%B6netimdir.](https://tr.wikipedia.org/wiki/Paris_Kom%C3%BCn%C3%BC#:~:text=Paris%20Kom%C3%BCn%C3%BC%20(Frans%C4%B1zca%3A%20La%20Commune,iktidarda%20kalm%C4%B1%C5%9F%20yerel%20bir%20y%C3%B6netimdir.)

Wikipedia. https://tr.wikipedia.org/wiki/George_Floyd%27un_%C3%B6l%C3%BCm%C3%BC

Wikipedia. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Vandall%C4%B1k>

Wikipedia. https://tr.wikipedia.org/wiki/Arap_Bahar%C4%B1

MÜHELLEBÎ ve ESERİ KİTÂBÜ'L-AZÎZÎ

Prof. Dr. Murat AĞARI*

**el-Kitâbü'l-azizi ev, el-Mesalik ve'l-memalik / Hasan b. Ahmed Mühellebi ; cem'
Teyisir Halef. -- Dımaşk : et-Tekvin, 2006. 194 s.**

Müslüman coğrafyacılar temel olarak ikiye ayrılır:

- Irak Coğrafya ekolü
- Belh coğrafya ekolü.

Irak coğrafya ekolü yazarları genel olarak bütün dünyayı tasnif ederek bilgi verirler. Örneğin bu ekolün en eski yazarı, aynı zamanda İslam coğrafyacılarının babası kabul edilen İbn Hurdazbih eserine Sevad bölgesi ile başlar. Ardından *Doğu Yönü* altında İsfahan, Hemedan, Kazvin, Şaş ve Türk ülkeleri gibi Bağdat'ın doğusunda kalan yerlerden bahseder. Daha sonra *Bati Yönü* başlığı altında Habur, Kinnesrîn, Hıms, Dımaşk, Ürdün, Mısır, Berka, Mısır, Mağrib (Fas, Tunus, Cezayir) bölgelerinden bahseder. *Kuzey yönü* başlığı altında İrmîniye, Azerbaycan, Dinever, Ebvâb ve Cürcan hakkında bilgi verir. Son olarak *Güney yönü* başlığı altında Mekke, Medine ve Yemen'den bahseder. Benzer şekilde Ya'kûbî de yönlerden bahseder. İbn Hurdazbih'in yaptığı şekilde öncelikle *Doğu yönü* hakkında bilgi verir. Bu başlık altında Kazvin, Zencan, Cebel, Hulvan, Azerbaycan, Taberistan, Cürcan, Belh, Huttel, Buhâra, Fergana, Şaş vb. Ardından *Güney yönü* hakkında bilgi vererek Kûfe, Mekke, Medine ve Yemen'den bahseder. Bahsettiği bir diğer yön ise Kuzey yönüdür. Bu başlıkta Basra, Hıms, Dımaşk, Ürdün, Mısır ve Mağrib'den bahseder.

Diğer taraftan Belh coğrafya ekolü yazarları sadece İslam dünyasından bahsederler. Örneğin İstahri, 20 başlık altında İslâm dünyasını verir: Arap diyarı, Fars denizi, Mağrib bölgesi, Mısır diyarı, Dımaşk, Rum denizi, el-Cezîre, Irak, Huzitan, Fars bölgesi, Kirman, Sind, Azerbaycan vb. bu bölgelerdendir.

Hasan b. Ahmed el-Mühellebî, Mısır Fâtımî devleti yönetiminin seyyah ve âlimlerindedir. Biyografik eserlerde hayatına dâir bilgi verilmemiştir. *Keşfu'z-Zunûn* yazarı Kâtip Çelebi eserinde, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı kitabın *el-Azîzî* olarak meşhur olduğunu belirtirken, eseri Hüseyin b. Ahmed el-Mühellebî'ye ait gösterir. (Kâtip Çelebi, t.y., 2: 1665) Benzer şekilde Yâkût

* Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ORCID ID: 0000 0003 1720 4598

el-Hamevî de Hüseyin b. Ali olarak vermektedir. (Yâkût el-Hamevî, t.y.,) İbnü'l-Adîm, Fâtımî halifesi el-Azîz'e bağlı erdemli biri olduğuna değinir ve *el-Azîzî* adlı kitabında diğer kitaplarda bulunmayan bilgilerin bulunduğu bahseder. (İbnü'l-Adîm, t.y., 5: 2293) Mühellebî bu kitabı Hicri 4. Yüzyılın ikinci yarısında Azîz-Billâh el-Fâtımî zamanında telif etti. Azîz-Billâh için 365/975-380/990 yılları arasında yazılan kitap, *el-Azîzî* olarak bilinmektedir. Kendinden sonra bu alanda eser yazan birçok kimse bu eserden istifade etmiştir. Bununla birlikte Arap biyografi yazarları onun hakkında bilgi vermemiştir. Öyle ki İbni Hallikan bile *Vefeyâtu'l- A'yân* adlı eserinde onu zikretmemiştir. Benzer şekilde Zehebî, Safedî ve İbnü'n-Nedim de ondan söz etmemiştir. Hacı Halife ve İsmâil Paşa el-Bağdadî onun ölüm yılını 380/990 olarak vermişlerse de bunu neye göre takdir ettikleri meçhuldür. (Hizmetli, 2018: 202)

Bazı müsteşriklerin araştırmalarına göre Yâkût'un başlıca kaynaklarından biridir. Ayrıca 9./15. asırda Hafız Ebru tarafından da kullanılmıştır. Kitap, Muiz-Lidinillah el-Fâtımî'ye kadar gelmekte ve hediye edildiği Azîz-Billâh'tan hiç söz etmemektedir. Muhtemelen eserin yazıldığı dönemde Azîz Billâh henüz tahta oturmamış veya geleneğe uygun olarak sultan ölmeden veya tahttan indirilmeden onun dönemi kitaba alınmamıştır. Şia taraftarı olması nedeniyle bu görmezden gelmenin gerçekleştiği söylenmelidir. Kalkaşendî *Subhu'l-A'sâsi*'nda ondan yüzden fazla alıntı yapmaktadır. Ancak bu alıntılar Mühellebî'den direkt olarak değil, Ebü'l-Fidâ üzerinden yapılmıştır. Benzer bir durum İzzeddin İbni Şeddad'ın Halep hakkında yaptığı iktibasları onun eserinden değil İbnü'l-Adîm üzerinden yapmasında görülmektedir. (Hizmetli, 2018: 202)

Mühellebî'yi Belh coğrafya ekolü bünyesinde değerlendirmek mümkündür. 10. yüzyılda ortaya çıkan bu ekolün özelliği, Müslüman olmayan ülkelerin dışarıda bırakılması ve ayrıntılı bir biçimde İslâm ülkelerinin coğrafyası üzerinde durulmasıdır. (Ağarı, 2007: 178) Ekole adını veren Belhî'nin eseri mevcut değildir. Ancak İstahrî'nin 930-933 yılları arasında, yani Belhî'nin henüz hayatta olduğu bir dönemde, yazmış olduğu eserin Belhî'nin çalışmasının genişletilmiş bir düzenlemesi olduğuna dair De Goeje'nin görüşü hâlâ geçerliliğini korur. (Ahmad, 1993: 8/53)

İstahrî'nin ve İbn Havkal'ın metodolojisi birbirine koşuttur. Zira her ikisi de benzer bir sıralama 20 başlık altında eserlerini telif etmişlerdir.¹ Makdisî ise eserini 13 başlık altında İslâm dünyasına ayırmıştır.²

¹ Bu sıralama şu şekildedir: Arap yurdu, Fars denizi, Mağrib yurdu, Mısır Yurdu, Şam toprakları, Rum denizi, el-Cezîre toprakları, Irak, Huzistan, Fars ülkesi, Kirman ülkesi, Sind ülkesi, İrmîniye, Rân ve Azerbaycan, Cibâl, Deylem, Hazar denizi, Horasan çölü, Sicistan, Horasan bahsi ve Mâverâünnehir.

² Makdisî'deki sıralama şu şekildedir: Arap yarımadası, Irak, Akûr bölgesi, Şam, Mısır Mağrib, Meşrik bölgesi, Deylem, Rihâb bölgesi, Cibâl bölgesi, Huzistan bölgesi, Fasr bölgesi, Sind bölgesi. (Makdisî, 1906)

Metodolojik olarak değerlendirdiğimizde, Mühellebî'nin çalışması Belh ekolü metodolojisiyle benzerlik arz etmektedir. Zira Mühellebî de yönleri ele alarak bütün dünyadan bahsetmek yerine, başlıklar halinde İslâm dünyasını anlatmaktadır.

Coğrafi eserler dönemin coğrafyasını ve tarihini anlamamızda bize yardımcı olmaktadır. Tarihî ve coğrafi bilgilerin yanı sıra kültürel, antropolojik, etnolojik ve ekonomik bilgileri bulmak mümkündür. Bu açıdan bu tarz eserler hem tarih hem de coğrafya çalışmalarının temel kaynaklarındadır. Mühellebî'nin eseri de bu yönüyle önemli bir eserdir. Eserde 26 başlık altında 254 yerleşimden bahsedilmektedir.

Fakat eserde bunların dışında da alt başlıklarda kimi yerleşimlerin bahsi geçmektedir. Şehirleri alfabetik bir sıraya göre vermektedir. Eserde iklimlere göre bir tasnifi yoktur. Ancak kimi yerleşimler hakkında bilgi verirken, hangi iklimde olduklarını ve enlem derecelerini açıklar. Bu çerçeveden olmak üzere eserde herhangi bir şekilde astronomik veri kullanılmamıştır.

Klasik olarak olması gereken şehirler eserde yer almamaktadır. Örneğin Arap yarımadasında 21 yerleşim yerinden bahsederken, Mekke, Medine ve Tâif gibi bu bölgenin en önemli üç şehirden bahsetmemesi dikkat çekicidir. Aynı şekilde Irak bahsinde Bağdat'tan bahsetmemesi de dikkat çekicidir. Bu noktayı Şîf mezhebine mensup olması ve taassubuyla açıklamak mümkündür.

Mühellebî yerleşim yerlerinin dinî, kültürel, toplumsal özellikleri üzerine okuyucuyu bilgilendirmektedir. Yörede yetişen ürünlerden, yörenin tarım ve hayvancılığında, yöreye has unsurlardan, kılık ve kıyafetten ve kimi yerlerde yörede bulunan halklardan bahsetmektedir. Bu mesafeleri net rakamlarla ifade ederek vermektedir.

Eserde en geniş yeri Şam bahsi tutmaktadır. Bu bahiste 45 yerleşimden bahsetmektedir. Şam bahsini 21 yerleşim ile Arap yarımadası bahsi ve 20 yerleşim ile Mısır yurdu bahsi izlemektedir.

Eserde belirli bir kaynaktan alıntı ya da alıntılar söz konusu değildir. Müellifin Şîf mezhebine aidiyeti kimi pasajlarda kendisini göstermektedir. (Mühellebî, 2006: 9) ve Türklere ayrılmış bir başlık yoktur; Türkler hakkındaki bilgiler aşağıdaki bilgilerle sınırlıdır. (Mühellebî, 2006: 60)

Mühellebî, Arap yarımadası bahsinde, üzere 21 yerleşim yerinden; Mısır yurdu bahsinde 20 yerleşim yerinden bahseder. Mısır valileri bahsinde Amr b. el-Âs'ın H. 20 yılında Mısır topraklarını ele geçirmesinden itibaren H. 358 senesinde valiliğe Muiz-Lidînilâh'ın komutanı ve kulu olan Cevher er-Rûmî'nin geçmesine kadar olan süreçteki valileri sıralar. (Mühellebî, 2006: 39-43) Mağrib bahsinde 15; Endülüs yarımadası bahsinde 3; yeryüzünün kuzey yönü bahsinde beş; Şam bahsinde 45; Fırat ile Dicle Arasındaki el-Cezîre bahsinde 12; Irak bahsinde 21; Hûzistan bahsinde 12; Fars bahsinde 8; Kirman bahsinde 3; Sicistan bahsinde 2; Sind bahsinde

3; Hind bahsinde 4; İrmîniye, Arrân ve Azerbaycan bahsinde 15; Cebel Ülkesi (Iraku'l-Acem) bahsinde 9; Deylem ve Kîlân (Cîlân) ülkesi bahsinde 12; Horasan ülkesi bahsinde 9; Zâbülistan bahsinde 2; Tohâristan bahsinde 2; Hârizm bahsinde 3; Mâverâünnehir ülkesi bahsinde 13; bilinmeyen/meçhul yerler bahsinde Cevlâ, Hudeylâ', Dadnâ, Kırhıyâ', Karevrâ, Kanvâ ve Huneymâ olmak üzere yedi yerleşimden bahseder. Ayrıca Doğu Denizi adaları bahsinde 5 adadan söz etmiştir. Diğer coğrafyacılar da bulunmayan bahis *Sudan ülkesi* bahsidir. Mühellebî Sudan ülkesi bahsinde Eksintilâ, Zegâve ve Kûkû olmak üzere üç yerleşimden bahseder.

Eserinde 26 başlık altında 254 yerleşimden bahseden Mühellebî'nin *Kitâbü'l-Azîzî* adlı eseri İslâm coğrafyacılığı açısından kıymetli bir eserdir. Eserde yer alan *Sudan Ülkesi* başlığı, diğer coğrafyacılar da müstakil olarak bulunmayan bir başlıktır. Arap yarımadasında 21 yerleşim yerinden bahsederken, Mekke, Medine ve Tâif gibi bu bölgenin en önemli üç şehirden bahsetmemesi dikkat çekicidir. Aynı şekilde Irak bahsinde Bağdat'tan bahsetmemesi de dikkat çekicidir. Bu noktayı Şîf mezhebine mensup olması ve taassubuyla açıklamanın mümkün olacağını dile getirmiştik. Eserde en geniş yeri Şam bahsi tutmaktadır. Bu bahiste 45 yerleşimden bahsetmektedir. Şam bahsini 21 yerleşim ile Arap yarımadası bahsi ve 20 yerleşim ile Mısır yurdu bahsi izlemektedir. Türk tarihi açısından değerlendirdiğimizde ise küçük birkaç ilginin dışından bilgi bulmak olanaklı değildir.

Çalışmamızın başında belirttiğimiz üzere Irak coğrafya ekolü yazarları genel olarak bütün dünyayı tasnif ederek bilgi verirler. İbn Hurdazbih Sevad bölgesi ile anlatımına başlamış, daha sonra *Doğu Yönü* altında İsfahan, Hemedan, Kazvin, Şaş ve Türk ülkeleri gibi Bağdat'ın doğusunda kalan yerlerden bahsetmiştir. Irak ekolü yazarlarında başlıklar halinde bir anlatım söz konusu değildir. Daha ziyade yön tarifleriyle bütün bir dünya tasviri söz konusudur.

Diğer taraftan Belh coğrafya ekolü yazarları sadece İslam dünyasından bahsederler. Örneğin İstahri, 20 başlık altında İslâm dünyasını verir. Benzer şekilde bu ekolün diğer müellifleri de başlıklar halinde İslâm dünyası tasviri yaparlar. İstahrî ve İbn Havkal ile çağdaş olan Mühellebî'nin eserini Belh ekolü standartları içerisinde değerlendirmek mümkündür. Tıpkı bu ekole mensup diğer müelliflerde olduğu şekliyle İslâm dünyasını 26 başlık altında 250'den fazla yerleşimden bahsederek tanıtmıştır.

PROF. DR. MEHMET AZİMLİ İLE “SİYERİ FARKLI OKUMAK” ESERİ ÜZERİNE SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ*

1. İslam tarihi içerisinde siyer çalışmalarının öneminden bahsedebilir misiniz?

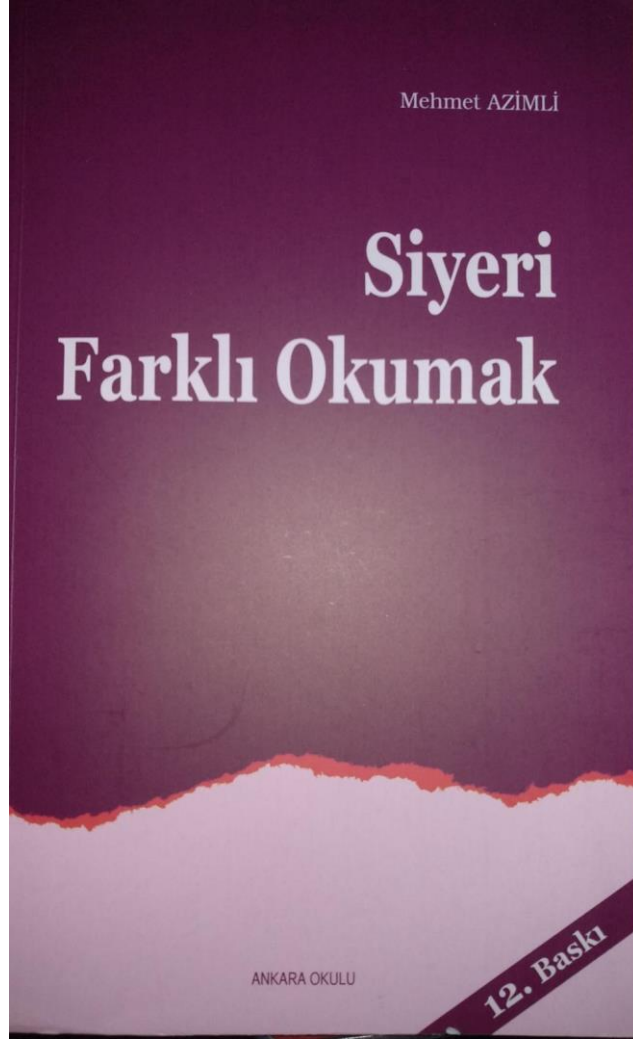
Siyer hadis çalışmalarının ilk nüvesidir. Önemi bağlamı esas almasından gelir. Siyer ilmi kronolojiktir ve hadis gibi hayattan kopuk değildir. Hz. Peygamber’in hayat hikâyesine uymazsa gerekirse rivayete itibar etmez. İslam tarihinde ilk siyer çalışmaları Meğazi ile başlamıştır ve metoduyla hadisten ayrılmıştır.

Siyer hayattan kopuk değildir, konuyu bir hayat nehri içerisinde anlamaya çalışır. Hadis kitapları ise konusal kopukluklar üzerine yazılmıştır. Her biri ayrı bir konu olan bablara uyan rivayetler toplandığı için kronolojik tenkitten uzaktır. Ama siyer böyle değildir. Peygamber hayatı baştan sona bir kronoloji içerisi anlatılmaya çalışılır ve bu sebeple hayatına uymayan bir rivayet gelirse de bunlar oraya aktarılmaz Bu bağlamda Hadise göre Siyer daha tutarlı akla mantığa, kronolojiye ve bilimsel verilere daha uygundur.

2. Türkiye siyer literatürü dünyadaki diğer çalışmalarla mukayese edildiğinde nicelik ve nitelik olarak neler sunuyor?

Türkiye'deki Siyer literatürü özellikle batıdaki teknik çalışmalardan sonra Türkiye'deki araştırmalar iyi bir noktaya gelmektedir. Çünkü artık bir zamanlar ulaşamadığımız İslam klasiklerin birçoğu neşredilmiş ve ulaşılabilir hale gelmiştir. Bu da araştırmacıların işlerini oldukça kolaylaştırmıştır. Türkiye'deki akademisyenler hem İslam'ın klasikleri ile hem de Batılı bilim insanlarının bunlar üzerine yaptığı değerlendirmeleri görmekte de bu anlamda hem aklı hem nakli bir araya getirerek uygun bir şekilde daha iyi bir noktaya doğru ilerlemektedir. Yani Batıdaki teknik çalışmalar ile İslam dünyasındaki iman merkezli siyer çalışmaları arasında iyi bir ivme tutturmuştur.

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

3. Türkiye siyer literatürü diğer Müslüman ülkelerdeki araştırmalar göz önüne alındığında metot ve nitelik olarak farklılıklar içeriyor mu? İçeriyorsa bunlar nelerdir?

İslam ülkelerindeki siyer çalışmalarının çoğu, ilmi tenkit olayını tam beceremedikleri için çok zayıf kalmaktadır, eskinin tekrarı gibidir ve sürekli övgü merkezde anlatımlarla devam etmektedir. Türkiye'deki Siyer çalışmaları tenkit ve tahlil yeteneği ilahiyatlarda öğretilenler sayesinde İslam dünyasını çoktan aşmıştır ve çok ileridedir. Türkiye'de ilahiyatlarda 18-19'a yakın farklı anabilim dalı bulunmaktadır. Bu alanların öğretileri ve metodları ile yetişen siyerciler, bizleri İslam dünyasında Siyer literatürü konusunda farklı noktalara taşımaktadırlar. İslam dünyasının diğer bölgeleri halen klasik anlayışı tekrar ederken yenilikten uzak bir şekilde mucizevi rivayetlerin ön planda olduğu siyer anlatımını gündemlerinde tutmaktadırlar.

4. Türkiye siyer çalışmalarının daha ilahiyatçı akademisyenler tarafından yazıldığını belirtmek yanlış olmayacaktır. İlahiyat çıkışlı olmayan tarihçilerin bu alanda çalışması ne gibi katkılar sağlayabilir?

Klasîği iyi bilip modern zamanın şartlarıyla yorumlamak siyer açısından çok önemlidir. İlahiyat çıkışlı olmayan akademisyenlerde temel kaynaklara vukufiyet zayıf kalmaktadır. Modern dönemin şartlarında yetişmiş çocuklara klasîği bilerek temel noktaya ayak basıp pergelin diğer ucu gibi açılım sağlayabilirsiniz. İkinci el kaynaklarla yola devam ederseniz bunun sonu çıkmaz sokak olacaktır.

5. Oryantalistlerin siyer çalışmalarının ne gibi olumlu/olumsuz katkıları olmuştur?

Çalışmaları çok iyi noktaya gelmiş görünüyor. Özellikle son 200 yıldır daha objektif olmaya çalışmışlar. Ancak bizim için önemli olan tarafları temel kaynakları neşretmeleri olmuştur Belki

bu kaynaklarda kendine göre bir şey bulma çabası içine girmişlerdir ve bizim klasik kaynakların neşri gibi bize çok büyük fayda sağlamışlardır.

Oryantalizmin İslami ilimlere katkılarını ilk elden verilecek bir örnek olarak, “Concordance”ı zikredebiliriz. Bu eser sayesinde hadis alanındaki çalışmalar büyük bir kolaylığa erişmiştir. Bu dev sistematik eser, yaklaşık 40 kişilik oryantalist bir grubun titiz çalışması sonucu meydana getirilmiştir.

Ayrıca İslam tarihi alanında yapılacak olan bilimsel çalışmalarda mutlaka başvurulması gereken orijinal kaynakları ortaya çıkarıp ilk baskılarıyla hizmetimize sunmuşlardır. Bu eserlerden birkaç tanesini burada zikretmek istiyoruz: İbn Hişam’ın Siret’i, ilk defa 1860’da Wustenfelt tarafından neşredilmiştir. İbn Sad’ın Tabakat’ı 1904’de Liden’de E. Sachau tarafından neşredilmiştir. Tarihu’t-Taberi’nin ilk olarak tam neşri 1879-1900 yılları arası Leiden’de Geoje tarafından yapılmıştır. İbnü’l-Esir’in el-Kamil’i ilk defa Tornberg tarafından ve Makdisi’nin Kitabü’l-Bed’ ve’t-Tarih’i, Claman tarafından Paris’te neşredilmiştir. İbn Nedim’in Fihrist’i 1872’de Leibzig de Gustave Fluel tarafından, Yakut el-Hamevi’nin Mucemu’l-Buldan’ı ilk defa 1866-1873 yıllarında Leipzig’de Wustenfelt tarafından neşredilmiştir.

Yukarıda zikredilen orijinal kaynaklara dair çalışmalara ilave olarak burada zikretmemiz gereken bir diğer önemli çalışma da İslam Ansiklopedisi’dir. Bu çalışma, İslam dünyasında ancak şimdilerde yapılan benzeri çalışmalara göre neredeyse bir asır önce yapılmıştır. Günümüze kadar yazılmış Arapça eserler hakkında bilgiler veren GAL’ı (Geschichte der Arabischen Litteratur) hazırlayanlar da yine müsteşriklerdir. Kaybolmakta olan birçok el yazması Arapça eseri toplayıp kurtulmasını sağlamışlar ve yine birçok esere tahkikler yaparak neşretmişlerdir. Ayrıca, önemli sözlük çalışmaları da yapmışlardır.

6. *Siyeri Farklı Okumak* başlıklı bir siyer çalışmanız bulunuyor. Neden böyle bir çalışma yapma gereği duydunuz?

Eskiden hocalık kolaydı. Ancak günümüzde yeni kuşaklara siyeri anlatırken akıl dışı anlatımlar, çocukların dinden soğumasını sağlıyor. Bu anlamda siyeri tarihsel metotla sunmak bu nesilleri tutmak için son çıkış yoludur. Değilse “din, peygamber buysa almayayım” noktasına gelmek üzere gençler. Eskiden olduğu gibi “sus din böyledir” demekle bitmiyor. Üretilmiş mucizevi anlatımlarla bu gençlere izah zor ve siyeri akıl çerçevesinde izah etmek gerekiyor. Değilse kimse deizm ilerliyor diye şikâyet etmesin.

Bu kitabı siyerin üzerindeki hurafeleri temizlemek, günümüz problemlerine göre izah etmek için yazdım ve temel kaynaklarda sünen altı edilmiş rivayetleri de güncelleyerek

oluşturdum. Klasiklere sokuşturulmuş ve o günkü dini tartışmalar gereği uydurulmuş mucizeler ile yola devam edilemeyeceğinden böyle bir kitap gerekiyordu.

7. Siyer konusunda yanlış okumaların olduğunu kabul ettiğiniz çalışmalarınızdan anlaşılıyor. Sizce bu yanlış okumaların nedenleri nelerdir?

Yanlış okumaların temel sebebi eskiyi aynen kabullenmektir. Yani kaynaklardaki bütün verileri olduğu gibi almaktır. Bunlar birbiriyle çelişkili bile olsa vardır bir hikmeti diyerek doldurulmaktadır. Kaynaklarımızdaki bilgiler ham bilgiler olup rafine edilmiş bilgiler değildir. Biz bunları olduğu gibi kutsal metin gibi “aman inkâr edilemez” şeyler olarak görürsek, böyle hurafeli kitaplar ortaya çıkacaktır. “Aman efendim şunu reddetme bunu reddedersen hadis inkarcısı olursun siyerin şu yönünü inkar ediyorsun” gibi korkaklık yaparsanız bundan ilim falan çıkmaz. Nitekim bu tarz eser yazamayanların temel sebebi budur. Hâlbuki bu din değildir.

Dini ve tarihi ayırmak lazımdır. Bizim yaptığımız siyer tarihtir din değildir. Onun için siyerden bir şeyi reddetsen nedir reddetmesen nedir. Aslında reddetmek gibi derdimizin de olmaması lazımdır. Biz sağlam sağıh bilgiye ulaşmaya çabalamalıyız. Bundan dolayı bize kadar ulaşan siyer kaynakları ve hadis kitaplarındaki ham bilgileri veyahut içerisine hurafe karışmış bilgileri temizlemek bizim görevimizdir. Bunu yaptığımız zamanda şöyle bir şey ortaya çıkıyor hadis düşmanı, peygamber düşmanı, sahabe düşmanı, zındık, mülhit gibi yaftalamalar yapılıyor. Bundan insanlar tabii ki çekiniyor. Benim gibi çekinmeyen piyasaya çıkıyorlar ancak bize büyük

mihnetler yaşatılıyor. Bana biraz önce bir liste geldi bana İslam düşmanlarının listesi diye benimde resmimi koymuşlar. Neden hedef gösteriyorlar hadis inkâr ediyormuşuz. Hangi hadisi inkâr ediyormuşum? Onun sahih kabul ettiğini inkâr ediyor muşum. Onun sahih kabul ettiğini ben sahih kabul etmeyince hadis düşmanı oluyorum. Hâlbuki Buhari'nin sahih kabul ettiğini Müslüm sahih kabul etmiyor onlar hadis düşmanı olmuyor biz hadis düşmanı oluyoruz. Böyle bir toplumla karşı karşıyayız maalesef. Bu şekilde düzgün kitapların çıkmamasının temel sebebi toplumdaki yobaz baskıdan korunmak ve ayrıca bütün din, tarih adına gelen rivayetlere iman etmektir. “Çelişkili olsa bile vardır bunun bir hikmeti” diyerek biz buna karışmayalım “eskiler bunu bile aktardı ise bir sebebi vardır sen ondan daha mı iyi bilirsin” diyerek konuya yaklaşmaktır. Mesela Buhari'deki bir rivayete bu yanlış dediğinde sen Buhari'den daha mı iyi bilirsin gibi mantıklarla karşılaşmaktadır.

8. Araştırmalarınız çerçevesinde yanlış okumaların tarihi seyri günümüze kadar nasıl gelmiştir? Neden siyer yazarları, sizin kavramsallaştırmanızla, siyeri farklı okumayı tercih etmemiştir?

Metni kutsallaştırma önemli bir sebeptir. Rivayetin reddini iman meselesi gibi algılama yine bir sebeptir. Halbuki bu din değil tarihtir. Sana gelen rivayetin tenkitsel olarak reddi dinin reddi anlamına gelmez.

En büyük sebep ise toplumsal tepkiden çekinmek ve cesaretsizliktir. Birçok akademisyen meseleyi kavrasa da suçlanma korkusu yaşamaktadır.

9. Çalışmalarınıza ne gibi tenkitler geldi? Nitekim *Farklı Siyeri Okumak* gibi akademik tenkitler de yapıldı. Bunları nasıl karşıladınız?

Benim çalışmalarına bir tane akademik tenkit yapıldı “Farklı Siyeri Okumak” diye onda da zındık mülhit gibi şeyler vardı. Ona birkaç sayfalık cevap verdim. Yani biraz ciddiye alacağım o vardı. Onun dışında yapılanları tamamı hakaret ve aşağılamaya yönelik şeylerdi. Oturup da ciddi bir tenkit etmeye yönelik çalışmalar değildi. Hep karalamak amaçlı yapılan tenkitlerdi. Ben hep şunu söylüyorum yanlış bir şey varsa düzelteyim. 12. Baskısı yapıldı eserin ve ben zaten her seferinde ufak tefek cümle düşüklükleri falan varsa düzeltiyorum. Ama ciddi olarak bir tenkit olmadı hep karalamaya, tahkire yönelik yazılar yazıldı. Beni Peygamberimize hakaret eden Profesör diye Zaman Gazetesi manşete çekti. Yerel gazeteler hakkımda haberler yaptılar. İnternetteki hakaretlerin haddi hesabı yok zaten. Youtube’de iki tane reddiye yayınlanmış bunlarsa tamamen selefi işid tarzında videolardı. Onun dışında Mehmet Azimli şurada şunu diyor şu yanlış burada bunu diyor bu yanlış tarzında reddiye görmedim henüz. 2008’de çıkardım bu kitabı 12 yıldır da baskı görüyorum. Bu kitap yüzünden son 12 yıldır düşünce suçlusu ilan edildim. Kadro mağduriyeti yaşadım, hakaretlere uğruyorum. Bir yere gideceğim zaman kitabımdaki bazı bölümler önüme engel çıkartılıyor. Hadis inkârcısı, din düşmanı deniliyor. Bir ara dekanlık yapıyordum dekanlıktan indirildim bu kitap yüzünden. Bu kitabın bana getirdiği

şeyler ancak ben bunlardan şikâyetçi değilim. Çünkü bunlar bana hakaret ediyorlar ve cevapta vermiyorum. Sonuçta yoluma devam ediyorum.

10. Siyer konusunda çalışmak isteyen özellikle genç akademisyenlere tavsiyelerinizi alabilir miyiz?

Birincisi tam bir donanım sağlayacaklar. İlimsiz olmaz, hamasetle olmaz. Kendileri Arapça’dan, İngilizce’den bütün siyer kaynaklarını okuyarak önce malzemeyi bilecekler okumadan olmaz. Bir defa bütün klasikleri okuyacaklar. Dilleri sağlam olacak.

İkincisi ve en önemlisi cesaretleri olacak. Şunu yazarsam bana şunu yaparlar bunu yaparsam bana bunu yaparlar demeyecekler. Mehmet Azimli’ye neler yapmışlar bana en yapmazlar diye düşünmeyecekler. Gençlerde önce ilim sonra cesaret sahibi olacaklar. İlim cesaret işidir. Bilgiyi saklamak korkakların yaptığı şeydir. Din merkezli değil ilim merkezli çalışılması gerekmektedir. Çünkü tarihteki siyasi kavgalar rivayetlerle dinleştirilmiş. Örneğin; ehlisünnetin akaid kitaplarında “Ebu Bekir ve Ömer’in ilk iki halife olduğuna iman ederiz” denilir. Hâlbuki bu iman meselesi değil tarihin konusudur.

İlmi bir yerlere gelmek için değil gerçeği bulmak için yapacaklar. Ben şunu yaparsam şöyle paye alırım böyle yaparsam böyle paye alırım diyorlarsa o payeyi alırlar ama ilim olarak istenilen yere gelemeyiz. Ben şu sözü hep söylerim. Bir Ayet-i Kerime var “Su derinden gider, köpük uçar gider.” diyor. Şimdi 200 yıl önce yazılmış bazı makaleler var halen aşılamıyor. Ama onun üzerine binlerce makaleler var çer çöp tarihin çöplüğüne atılmış kalıcı işler yapmak lazım. Kısa dönem de parlamak amacıyla saman alevi gibi çalışmalar yapmaya gerek yok. Kalıcı ilmi çalışmalar yapmak lazım öyle olursa 200 yıl 300 yıl sonrada sizin eseriniz okunup takdir edilir öbürleri ise unutulur gider. Gazete köşe yazarlarının eserleri gibi olursa o gün okunur sonra unutulur. Köşe yazarları bile kendi yazdıklarını hatırlamıyorlardır. Kaliteli bir şey yaptığın zaman o sürekli hatırlanır. O yüzden gençler çalışma yaparken bir tane kaliteli iş yapsınlar, hiç yapılmamış kimsenin aşamadığı şekilde eserleri olursa o sürekli hatırlanır.

Teşekkür ediyor, yapacağımız çalışmalarda başarılar diliyoruz.

Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ

1968 yılında Sille’de (Konya) doğdu. İlköğrenimini Sille İlkokulu’nda, ortaöğrenimini Konya İHL’de tamamladı. 1991’de Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. 1991-

1998 yılları arasında Ordu-Ulubey İHL’de ve Konya-Karapınar İHL’de çalıştı. Selçuk Üniversitesi’nde 1994’te yüksek lisansını, 1999’da doktorasını tamamladı. 1998-2012 yılları arası Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde İslam Tarihi Anabilim dalında çalıştı. 2005 yılında doçent oldu. Yazdığı eserler yüzünden geciktirilen profesörlük unvanını 2013 yılında Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde aldı. Azimli, üç çocuk sahibi olup Arapça ve İngilizce bilmektedir.

Yayınlanan yüzden fazla makale ve uluslararası sempozyum bildirisi bulunmaktadır. 100 kitaptan oluşacak olan "*İslam Klasikleri*" adlı serinin 25 kitabını, 100 kitaptan oluşacak olan "*Oryantalist klasikleri*" serisinin 10 kitabını 5 kitaptan oluşacak olan "Müslümanların Engizisyonu" serisinin ilk iki kitabını neşretmiştir.

Basılan eserleri şunlardır:

1. *Cahiliyye’yi Farklı Okumak*, Ankara, 2020 (7. baskı).
2. *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara 2019 (12. baskı).
3. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1*, Hz. Ebu Bekir, Ankara 2020 (7. baskı).
4. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2*, Hz. Ömer, Ankara 2019 (7. baskı).
5. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3*, Hz. Osman, Ankara 2019 (6. baskı).
6. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4*, Hz. Ali, Ankara 2020 (7. baskı).
7. *Farklı Okumak-Hasan&Muaviye*, Ankara 2020. (2. Baskı)
8. *Tarih Okumaları*, Ankara 2018 (3. baskı).
9. *Siyer Okumaları*, Ankara 2019. (2. Baskı)
10. *Farklı Okumalar*, Ankara 2018.
11. *Halifelik Tarihine Giriş*, Konya 2014 (5. baskı).
12. *Hz. Ali Nesli’nin İsyancıları*, Konya 2013 (4. baskı).
13. *Babek-Bir Direnişçi*, Konya 2013 (3. baskı).
14. *Son Müderris, "Musa Kazım Efendi"*, Konya 2013 (2. baskı).
15. *Hz. Safvan b. Muattal*, İstanbul 2015 (3. baskı).
16. *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci*, Konya 2010.
17. *Benim Gözümlerim -Coğrafyalar-1*, İstanbul 2015.
18. *Benim Gözümlerim -Coğrafyalar-2*, İstanbul 2020.
19. *Müslümanların Engizisyonu-1*, (Editör), İstanbul 2019, (2. baskı).
20. *Müslümanların Engizisyonu-2*, (Editör), İstanbul 2020.
21. *Zirveden Dramatik Sona Müslüman Sultanlar*, (Editör), İstanbul 2020.